

Nederlandsch Oost- en West-Indië, ten dienste van het onderwijs

<https://hdl.handle.net/1874/236386>

7

NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË,

TEN DIENSTE VAN HET ONDERWIJS

DOOR

P. AITTON,

Leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Assen.

DERDE DRUK.

P. NOORDHOFF. — 1893. — GRONINGEN.

4

NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË,

TEN DIENSTE VAN HET ONDERWIJS.

DOOR

D. AITTON.

DERDE DRUK.

Prijs f 1,00.

BEOORDEELINGEN.

„Dit werkje kan ik zeer aanbevelen.”

(*De Wekker.*)

J. W.

„Onze slotsom is, dat het bovenstaand werk uitstekend geschikt is voor de hoogste klassen der scholen van voortgezet onderwijs. Men krijgt hier een schat van wetenswaardige bijzonderheden over onze Oost. Dit is natuurlijk een gevolg van de rijke lectuur, die den Schrijver over O.-I. ten dienste stond en waarvan hij een dankbaar gebruik heeft gemaakt, getuige de aanhalingen uit reisbeschrijvingen en de schetsen aan bekende standaardwerken ontleend.”

(*Het Schoolblad.*)

„In weerwil van de hulpmiddelen voor de verspreiding der kennis van onze koloniale bezittingen, is dit boekje van 141 bladzijden voor het onderwijs zeer aan te prijzen. Het geeft, in zijn beknopte vorm, veel, zeer veel.”

(*Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.*)

„Wij hebben het met veel genoegen doorlezen en wij hebben er zeer vele wetenswaardige bijzonderheden in gevonden, die wij elders te vergeefs zochten; wij hebben er inderdaad veel uit geleerd. Wij bevelen daarom ook het werk bij allen aan, die nadere kennis willen maken met de Nederlandsche bezittingen.”

(*Vereeniging.*)

„We achten dit boekje niet alleen zeer geschikt voor het onderwijs, maar zouden het ook eene plaats willen zien innemen op het boekenrek van elk gezin, om het telkens op te slaan, als men, bij zijne dagelijksche couranten-lectuur bijv., zich eventjes wil oriënteren. Het nette boekje is eene uitgave van den heer P. Noordhoff te Groningen.”

(*Leidsch Dagblad.*)

„Een onderhoudend boek vol nuttige wetenschap.”

(*De Amsterdammer.*)

„Het boek bevat veel goeds. Dorre opsommingen van plaatsnamen zijn vermeden, terwijl de historische opmerkingen en de vragen tusschen den tekst werkelijke verdiensten zijn.”

(*Dagblad van Zuid-Holland.*)

„Ce livre, écrit dans un style simple et clair, sera surtout utile à nos confrères du Nord. On y trouve la géographie et l'ethnographie des Indes néerlandaises, ainsi que des descriptions de villes et de villages et des tableaux de mœurs des indigènes, le tout emprunté aux meilleurs ouvrages traitant des grandes possessions néerlandaises.”

(*Revue Bibl. Belge.*)

D.

NEDERLANDSCH

Vak 134

12

OOST- EN WEST-INDIË,

TEN DIENSTE VAN HET ONDERWIJS

DOOR

P. AITTON,

Leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Assen.

DERDE DRUK.

VOORBERICHT VAN DEN EERSTEN DRUK.

Gelijk in het Voorbericht van het „Beknopt Leerboek der Aardrijkskunde” door den ondergeteekende werd gezegd, is het volgens zijne meening wenschelijk de Koloniën en Bezittingen afzonderlijk en meer uitvoerig te behandelen.

De belangstelling in en de kennis van die streken, welke met ons vaderland in zoo menig opzicht nauw verbonden zijn, moet zoo veel mogelijk worden bevorderd. Daartoe kan ook een afzonderlijk leerboek op de school medewerken.

Door aanhalingen uit de beste reisbeschrijvingen is hier en daar getracht de voorstelling levendig te maken. Ik geloof, dat die manier heilzaam werkt niet slechts voor het oogenblik van 't lesuur, maar ook ter opwekking en verdere belangstelling in 't vervolg.

Bij de samenstelling ontving de ondergeteekende menigen nuttigen wenk van den Heer A. W. STELLWAGEN, leeraar aan het gymnasium alhier, wien de ondergeteekende daarvoor erkentelijk is.

DEN HAAG, Januari 1886.

A.

VAN DEN TWEEDEN DRUK.

Een driejarig gebruik van het leerboekje schonk gelegenheid enkele zaken te wijzigen, waarbij ook met erkentelijkheid partij werd getrokken van opmerkingen van anderen.

Bevestigd werd ondergeteekende in zijne meening — tegenover die, uitgedrukt in het Verslag van het Aardrijkskundig Genootschap, Jaargang 1886, blz. 430 e. v. —, dat in een werkje als 't hier aangebodene, geene uitvoerige orographische en geologische beschouwingen thuis behooren. Het is hier de plaats niet, dit gevoelen nader toe

te lichten; wij hopen echter, dat steeds meer de belangstelling in de koloniën zal toenemen, vooral bij het jonge geslacht en hiertoe is — naast noodzakelijke topographische kennis, die bij voorkeur verworven moest worden van de menigvuldige goede kaarten onzer dagen —, het bespreken van toestanden van 't volk, in verband met de natuur der woonplaats, zeker 't meest geschikt.

DEN HAAG, April 1889.

A.

VAN DEN DERDEN DRUK.

Het is een gelukkig feit, dat in de laatste jaren onze rijke bezittingen in Azië en Amerika in ruimeren kring belangstelling wekken; is dit misschien ten deele een gevolg van meerdere bekendheid met die landen, omgekeerd valt zeker daardoor bij 't onderwijs in de Aardrijkskunde meer en meer eene opzettelijke en wat uitvoerige behandeling aan Oost- en West-Indië ten deel. Een gelukkig feit, want niet alleen is de schoone en rijke natuur dier verre gewesten ruimschoots eene kennismaking waard, eene meer algemeene bekendheid met ons uitgestrekt koloniaal gebied is tevens de beste waarborg voor 't behoud dier rijke bezittingen ook in de toekomst.

Het komt ons voor, dat inderdaad bij 't onderwijs in aardrijkskunde, na en naast het moederland, gerust eene vrij ruime plaats mag worden toegewezen aan eene behandeling van Oost- en West-Indië, aan de hand ook van een der vele in de laatste jaren verschenen schooluitgaven.

Deze derde druk is herzien en tevens verfrischt door hier en daar eene nieuwe schets in te lasschen, terwijl aan 't slot van het werkje eenige illustraties zijn toegevoegd.

ASSEN, Juni 1893.

A.

HOOFDSTUK I.

§ 1. Ligging van den Oost-Indischen Archipel.

De Oost-Indische Archipel is gelegen ten Zuidoosten van Azië en ten Noordwesten van Australië en kan beschouwd worden als eene *eilandenbrug* tusschen deze beide werelddeelen.

In ligging gelijk in andere opzichten (klimaat, flora, fauna, bevolking) vormt deze eilandenwereld een overgang, die in het Westelijk, grooter en belangrijker deel meer aan Azië herinnert, in het Oosten meer punten van overeenkomst met Australië vertoont.

De nabijheid van Azië was van veel meer belang dan die van Australië: in 't Zuiden en 't Oosten van Azië woonden volken met eeuwenoude beschaving, en deze volken — Indiërs en Chineezers — stuurden weldra hunne kolonisten naar onderscheiden punten van 't uitgestrekte gebied, waar de tropische zon een rijkdom van producten kan geven en waar zee en land in oneindige afwisseling tot handel en verkeer uitlokken.

Australië's nabijheid kreeg eerst beteekenis in onze dagen, toen de Engelsche koloniën van Nieuw-Zuid-Wales, Victoria, Queensland de wereld door eene snelle en groote ontwikkeling gingen verbazen.

En gelijk Insulinde *) tusschen twee werelddeelen is gelegen, zoo wordt het ook door twee oceanen ingesloten: den *Grooten* en den *Indischen* Oceaan. De ligging in en bij den Indischen Oceaan was altijd en is nog heden ten dage veel belangrijker dan die ten opzichte van den Grooten Oceaan.

Ten opzichte van de Europeesche wereld kan men de ligging van Oost-Indië het best nagaan door:

*) Deze naam voor Nederl. Indië werd het eerst door Multatuli gebezigd en is sedert algemeen geworden.

a. te letten op de hoofdwegen, die er heen leiden: de weg om het Zuiden van Afrika, voor het eerst geopend in 1497 door Vasco da Gama, 11 jaren nadat Bartholomeo Diaz de Kaap had omgezeild; en die om het Zuiden van Amerika, door de straat van (tusschen het vasteland en den Archipel van Vuurland), voor het eerst gevolgd in 1519, door Magelhaens. De eerste weg draagt in de geschiedenis der ontdekkingsreizen den naam van *Zuidoost*-passage, de tweede dien van *Zuidwest*-passage; langs beide wegen is de afstand ongeveer even groot en vordert voor zeilschepen eene reis van $\pm$ 90 dagen.

In onze dagen is die groote afstand aanzienlijk verminderd: de doorgraving van de landengte van Suez (het kanaal werd geopend in Nov. 1869) heeft den Zuidoostelijken weg voor stoomschepen tot nauwelijks de helft van den bovengenoemden tijd verkort.

Ook langs de tweede opgegeven richting zal de verbinding tusschen Europa en Indië aanmerkelijk versneld zijn, als een *Panama*- of *Nicaragua*-kanaal den Atlantischen met den Grooten Oceaan verbindt.

b. door het verschil in *geographische lengte* (afstand in graden tot den 1^{en} meridiaan) na te gaan tusschen eene plaats in West-Europa, b.v. Amsterdam en het middelpunt van den Archipel, b.v. Batavia.

Opgaven:

1. Bepaal van de kaart, dat verschil in lengte en bereken daaruit het tijdsverschil tusschen Amsterdam en Batavia.
2. Geef het verschil in *lengte* en in *tijd* op tusschen het *Westen* en het *Oosten* van den Archipel, b.v. voor Kota-Radja en Ambon.
3. Bepaal de *breedte* van de steden: Manila (Philippijnen), Pontianak (hoofdstad van Borneo's Westerafdeeling), Batavia en Koepang (Timor).

§ 2. Uitgestrektheid van den Archipel.

Binnen de boven opgegeven grenzen beslaan land en water eene gezamenlijke oppervlakte, welke $\frac{2}{3}$ van die van Europa bedraagt.

De oppervlakte van de gezamenlijke eilanden is $\pm$ 60maal die van Nederland of 4maal Frankrijk.

De vele honderden grootere en kleinere eilanden kan men naar de *ligging* onder de volgende indeeling brengen :

I. De *grootte Soenda-eilanden* :

Borneo cⁿ. 22 maal Nederland ,

Sumatra cⁿ. 13 „ „ ,

Celebes cⁿ. 5½ „ „ ,

Java (met Madoera) 4 maal Nederland.

Tot elk van deze eilanden worden de onmiddelijk daarbij liggende kleine eilandjes gerekend ; het aantal van deze is zeer groot ; deels zijn zij van alluvialen oorsprong , deels van Neptunische , vulkanische of nog oudere formatie ; deels , in het Oosten van den Archipel , ook door koraalvorming ontstaan .

Het belangrijkste zijn bij Java : de *Duizend Eilanden* , *Onrust* , *Noesa Kembangan* , *Noesa Baroeng* , *Prinsen-eiland* ; bij Sumatra : *Poeloe Bras* (voor Atjeh) , *Nias* , enz. (voor de Westkust) , *Banka* , *Billiton* , *Riouw-archipel* , *Bengkalis* ; tusschen Java en Sumatra : *Dwars in den weg* , *Krakatoa* (uitbarsting in 1883) enz. (De woorden Poeloe en Noesa beteekenen „eiland“.)

II. De *kleine Soenda-eilanden* ; in eene rij van *Bali* tot *Timor* ; dit laatste is onder al de kleinere eilanden van den Archipel het grootst en komt ongeveer met ons vaderland in grootte overeen .

III. De *Molukken* of „Specerij-eilanden“ ; hieronder vat men tegenwoordig alle eilanden samen tusschen Celebes , Timor en Nieuw-Guinea .

IV. De *Phillippijnen* , waarvan de beide grootste niet veel van Java in uitgebreidheid verschillen .

§ 3. Een groot deel van dit uitgestrekte gebied *heet* aan ons gezag onderworpen , doch is *feitelijk onafhankelijk* ; zoo de binnenlanden van Borneo en Nieuw-Guinea , de Sultanaten in Oost-Sumatra , de binnenlanden der Kleine Soenda-eilanden , enz. Slechts een heel klein gedeelte is *ook in naam* nog onafhankelijk : het rijk van den sultan van *Broenei* , dat het Noordwesten van Borneo inneemt ; een deel der *Batak-landen* (in de bovenlanden van N.-Sumatra) en 't grootste deel van 't daaraan grenzende *Atjeh* .

Voor 't overige behooren al die landen , in naam of inderdaad , aan Europeesche staten .

Nederland gebiedt over eene oppervlakte , 50maal zoo groot als het moederland . *Niet-Nederlandsch* zijn :

1. De *Philippijnen*, **Spaansch** (naar Philips II genoemd); vruchtbare eilanden, waarvan het voornaamste *Manila* of *Luzon*. Dit eiland, van de grootte van Java, behoort tot de schoonste tropenlanden, maar er is lang niet genoeg partij van de rijke natuur getrokken; de hoofdproducten zijn: tabak, rijst en manila-hennep; van dit laatste artikel — de vezels van den stam van eene wilde pisang-soort, waarvan fijne weefsels worden gemaakt — heeft de gemiddelde jaarlijksche uitvoer eene waarde van wel f 25.000.000; naar Engeland gaat $\frac{2}{3}$, naar de Vereenigde Staten $\frac{1}{4}$ van al deze vezelstof. De hoofdstad, **Manila**, voor eenige jaren door eene aardbeving gedeeltelijk verwoest, kan in vele opzichten met Batavia wedijveren en telt, met de voorsteden, bijna 200.000 inwoners; zij wordt geregeld door stoomschepen bezocht.

De geheele Spaansche bezitting vormt een Kapitein-Generaalschap, waartoe de Spanjaarden ook de *Carolinen* rekenen, over welke eilanden in 1885 moeilijkheden waren gerezen tusschen Spanje en Duitschland.

De bevolking van de Philippijnen bestaat vooreerst uit de inboorlingen van Maleisch ras, de *Tagala's*, door de Spanjaarden *los Indios* genoemd; verder de *blanken*, hoofdzakelijk Spanjaarden; vrij talrijke kleurlingen, wel eens „mestiezen” geheeten; eindelijk talrijke *Chineezen*.

2. Van de vroeger zoo uitgestrekte bezittingen heeft **Portugal** alleen over: de helft van *Timor* en het eilandje *Kambing*, belangrijk omdat de bodem er koper bevat. Hoofdplaats van het deel der Portugeezen is het onbeduidende *Dehli* (Delli).

3. **Engelsch**: aan de straat van Malakka eenige punten, waaronder twee belangrijke havenplaatsen: **Singapore** en *Penang*.

Het eiland *Laboean*, in 1848 door den Sultan van Broenei afgestaan. Engeland meende het als eene gewichtige handelsplaats te kunnen beschouwen (aan den weg van Singapore naar Hongkong) en richtte er een kolenstation op. Maar aan die verwachting heeft deze Kroon-kolonie niet beantwoord, 't eenige gewicht bestaat in de ligging tegenover Broenei en de mogelijkheid door 't bezit van Laboean in den Sultans-staat invloed te krijgen (wat dan ook geschied is).

Naast deze bezittingen van vreemde Europeesche mogendheden bestaan ook nog die van vreemde (niet-Nederlandsche) particulieren; en wel sinds het midden van deze eeuw ten Zuiden van Broenei het

rijkje van *Serawak*, onder de afstammelingen van den Engelschman *James Brooke* (1843), die den titel van *Radja* voeren; verder de landen van eene Britsche maatschappij, de *Noord-Borneo-Compagnie*, die in 't Noorden van Borneo van den sultan van Broenei verscheiden bezittingen heeft verkregen, belangrijk geworden vooral door tabaksplantages, evenals Deli op Sumatra.

Serawak, Broenei en de landen der N.-Borneo-Comp. staan sedert 1888 onder *Britsch protectoraat*, zoodat ook in de toekomst 't geheele N.W. des eilands aan onzen politieken invloed onttrokken blijft.

Veel is en wordt er gesproken over dergelijke pogingen; niet dat de Archipel geen ruimte zou aanbieden voor andere Europeanen naast de Nederlanders, maar velen zien er gevaar in voor ons gezag en het begin van het einde van ons bestaan als eerste koloniale mogendheid aldaar.

§ 4. Natuurlijk is de aard van het Nederlandsch gezag in het uitgestrekte gebied lang niet overal dezelfde: er zijn gewesten, waar de Nederlandsche regeering *rechtstreeks* haar gezag uitoefent; er zijn ook landstreken, waar ons gezag slechts *middellijk* wordt erkend; en eindelijk zijn er ook inlandsche rijken, waarvan de vorst slechts door tractaten aan ons is verbonden. In dergelijke tractaten is altijd eene der hoofdbepalingen: het verbod om met eene vreemde mogendheid te onderhandelen; verder behelzen die tractaten bepalingen ten aanzien van handel, eerbewijs, enz.

Staatkundig kunnen wij ons gebied dus verdeelen in:

- 1°. Landen onder rechtstreeksch bestuur gebracht.
- 2°. Leenroerige landen.
- 3°. Bondgenootschappelijke landen.

Voorbeelden van deze categorieën zijn:

Voor 1. Java (uitgezonderd de Vorstenlanden).

„ 2. De Vorstenlanden op Java, staatjes in Z.-Celebes enz.

„ 3. De Sultanaten van Djambi, enz. in O.-Sumatra.

De *indeeling* van Nederlandsch Oost-Indië ten behoeve van het *bestuur*, is als volgt:

I. **Java** (met Madoera), verdeeld in 22 residentien.

II. De **Buitenbezittingen**, onder welken naam alle deelen buiten Java worden samengevat.

Java is, in tegenstelling met een groot deel der Buitenbezittingen,

geheel en al onder rechtstreeksch Nederl. bestuur; alleen is een schijn van zelfstandigheid gelaten aan de vorsten van *Soerakarta* en *Djokjakarta* (Solo en Djokja).

Ook in andere opzichten verschilt Java veel van de overige deelen van Nederl. O.-Indië: Java is veel dichter bevolkt dan eenig ander deel van Insulinde, zelfs is Java zeer dicht bevolkt; het gemiddeld cijfer per □ mijl bedraagt meer dan dat in Nederland en wedijvert in vele streken met dat van België en Saksen. Verder is Java veel meer dan de andere eilanden in cultuur gebracht; het is beter bekend, en er is veel meer partij getrokken van de rijke hulpbronnen, die de Indische natuur in 't algemeen aanbiedt. Eindelijk, en dit verklaart niet het minst het grooter belang van Java: de bewoners zijn meer dan de andere Indische volksstammen met vreemdelingen (meer speciaal de Hindoes) in aanraking gekomen en staan daardoor hooger.

§ 5. Nadere indeeling van de Buitenbezittingen:

Hoofdplaatsen:

1.	Het gouvernement van <i>Sumatra's Westkust</i> (bestaande uit de residentien <i>Padangsche Benedenlanden</i> , <i>Padangsche Bovenlanden</i> en <i>Tapanoei</i>).	<i>Padang</i> .
2.	Het gouvernement van <i>Celebes en Onderhoorigheden</i> .	<i>Makasser</i> .
3.	„ <i>Atjeh en Onderhoorigheden</i> .	<i>Kota-Radja</i> .
4.	De residentie <i>Benkoelen</i> .	<i>Benkoelen</i> .
5.	„ <i>Lampongsche districten</i> .	<i>Telok-Betong</i> .
6.	„ <i>Palembang</i> .	<i>Palembang</i> .
7.	„ <i>Sumatra's Oostkust</i> .	<i>Medan</i> (vóór 1887 <i>Bengkalis</i>).
8.	„ <i>Riouw en Onderhoorigheden</i> .	<i>Tandjoeng Pinang</i> .
9.	„ <i>Banka (Bangka)</i> .	<i>Muntok</i> .
10.	assistent-residentie <i>Billiton (Blitoeng)</i> .	<i>Tandjoeng Pandan</i> .
11.	De residentie <i>Wester-afdeeling van Borneo</i> .	<i>Pontianak</i> .

Hoofdplaatsen:

12.	De residentie	<i>Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.</i>	<i>Banjermassin.</i>
13.	„	<i>Menado.</i>	<i>Menado.</i>
14.	„	<i>Ternate.</i>	<i>Ternate.</i>
15.	„	<i>Amboina.</i>	<i>Amboina.</i>
16.	„	<i>Timor en Onderhoorigheden.</i>	<i>Koepang.</i>
17.	„	<i>Bali en Lombok.</i>	<i>Boeleleng.</i>

In het geheel bestaan de Buitenbezittingen dus *administratief* uit 17 *gewesten* en wel:

3 gouvernementen (waarvan één op dit oogenblik nog onder militair gezag),

13 residenties,

1 assistent-residentie.

HOOFDSTUK II.

§ 6. Bodem en Rivieren, in het bijzonder van Java.

De bodem van Java bestaat slechts voor $\frac{1}{3}$ uit laagland.

Dit laagland ligt vooral aan de Noordzijde: een vlakke kustzoom van ongelijke, dikwijls aanzienlijke breedte, op vele plaatsen moerassig, terwijl tot ver in zee zandbanken zich uitstrekken, die het bereiken, zelfs van de havens der grootere steden, bemoeilijken. Niet dan met groote geldelijke opofferingen bezit Batavia dan ook thans eene uitstekende, door de kunst aangelegde haven, *Tandjong Priok*, door een spoorweg met de hoofdstad verbonden. En zoo moet nog de haven van Soerabaia met groote kosten open gehouden worden.

Aan deze Noordkust bevinden zich hier en daar groote wouden, vooral van *palmen* en *rhizophoren*, d. i. wortel dragers (*mangrove*, in Amerika ook wel „oesterboom” genoemd); bij de laatste verheft de stam zich op wortels, die boven den grond groeien.

De aanslibbing wordt door deze rizophoren belangrijk bevorderd, want het slijk wordt tegengehouden. De kust neemt dan ook jaarlijks eenige voeten in uitgestrektheid toe; men heeft berekend, dat sedert de komst der Hollanders bij Batavia de jaarlijksche aanwas meer dan 6 M. bedragen heeft, terwijl het alluvium bij Batavia volgens boring reeds eene diepte van meer dan 60 M. heeft bereikt.

Nog in historische tijden was *Djapara* een eiland, bestaande uit den berg *Moeria*; dit kan men nog zien aan de breede, alluviale vlakte, die zich in het zuiden om zijn voet slingert; die vlakte is grootendeels van gelijke hoogte als de zeespiegel en zeer moerassig (de „Groote Rawa”). De tijd schijnt niet ver meer, dat ook Madoera een schiereiland van Java zal zijn, want het *Nauw* is ondiep en de *Solo*- en *Kedirie*-rivieren voeren verbazend veel slib aan.

Aan Java's Zuidkust wisselen kalkrotsen, duinen en strandvlakten af.

$\frac{4}{5}$ van Java is hoog land, voor een groot deel van Neptunische

formatie (door de zee gevormd); vooral aan de zuidzijde van het eiland verheffen zich gebergten van kalksteen. Meer naar 't Noorden, door 't midden des eilands, loopt een vulkanen-gordel, met hier en daar eene hoogvlakte: deze plateau's behooren tot de meest gezochte streken, daar zij, door de hoogere ligging, uit den aard der zaak een gezond klimaat hebben. Zoo de plateau's van *Bandoeng* en van *Garoet* in West-Java (Preanger); dat van *Malang* in Oost-Java; vlakten van 600 á 1500 M. hoogte, omringd door en beset met vulkanen.

Tusschen den verticalen vorm van West- en Oost-Java bestaat verschil: W.-Java heeft meer samenhangend bergland, vooral in de Preanger; Midden- en O.-Java alleen staande bergen of berggroepen met daartusschen kleinere vlakten, waarvan sommige nauwelijks 50 M. boven den zeespiegel. Wanneer b.v. de zeespiegel eens $\pm$ 200 M. hooger kwam, zou van W.-Java één groot eiland overblijven, van O.-Java daarentegen verscheidene kleinere eilanden.

Dit verschil in terreinvorm heeft invloed op de lengte en de ontwikkeling der rivieren.

Opgaven:

1. In welk gedeelte van Java zijn de grootste rivieren en waar door komt dit?
2. Hoe is het te verklaren, dat aan Java's Noordkust veel meer en aanzienlijker rivieren uitmonden dan aan de Zuidzijde?
3. Welke beide rivieren monden aan de Zuidkust tegenover Noesa Kembangan („bloemen-eiland“)?
4. Welke aan de Noordkust tegenover Madoera?
5. Welke rivier neemt de *Solo* op bij *Ngawi*?

Het aantal kleine rivieren op Java is verbazend groot: aan de Noordkust monden er honderden. De meeste hebben een zeer snellen loop, doordat het verval zoo groot is; slechts enkele zijn bevaarbaar en dan nog alleen voor prauwen. Zij voeren heel veel water af en in den regentijd (een bepaald gedeelte van het jaar) veroorzaken zij dikwijls overstromingen, *banjirs*, waarbij somtijds de rivier in woest bruisenden loop eene geheele streek verwoest. Maar hier staat tegenover, dat zij den landman het noodige water geven om zijne sawahs te bevochtigen.

Gelijk gezegd, zijn de gebergten van Java deels *vulkanisch*, deels

bestaan zij uit *kalk-* en *zandgesteenten* en zijn dus als zoodanig onder den invloed van de zee gevormd (*Neptunische gesteenten*).

In de kalkgebergten zijn grotten en hollen; eene zeer bekende „druipsteengrot” is de zoogenaamde *Steenen Moskee* op *Noesa Kem-bangan*, waar zich veel nesten van klipzwaluwen of salanganen bevinden. Deze nestjes worden met levensgevaar ingezameld (o. a. bij *Rongkop* en *Karang-boleng*) en zijn een handelsartikel, vooral voor den uitvoer naar China.

Over deze vogelnesten bij Van Rees, „Herinneringen van een Indisch-Officier”:

„Het gebergte aan de Zuidzijde van *Karang Boleng* zal zich ongeveer vijfhonderd voeten boven den waterspiegel verheffen. Loodrecht, neen meer dan loodrecht, gaat de bergwand voor uwe voeten naar beneden; meer dan loodrecht, want wanneer gij behoedzaam tot den uitersten rand zijt gekropen en niet zonder te ijzen uw hoofd over den duizelingwekkenden afgrond buigt, zoekt uw oog tevergeefs naar den voet der rots. Die ontzaglijke steenmassa met goudgele bouwvelden, die gij straks doorliept, vormt een ondermijnd geheel, dat eenmaal een prooi der golven zal worden. Sedert eeuwen beukt de zee met afwisselend geweld dat ijzervaste rotsgevaarte, doet het splijten en scheuren, vormt er hollen en grotten, werkt langzaam en rusteloos voort aan haar vernielingswerk en verzwelgt nu en dan een losgelaten brok.

Boven dien kokenden en schuimenden afgrond, in die spleten en scheuren, bouwen duizenden kleine zwaluwen hunne nesten, naar men beweert van eene lijmachtige zelfstandigheid, die zij in hun krop uit insecten bereiden. Voordat die nesten bevolkt zijn, komt de Javaan en plukt ze af.

Hij hecht een rotanladder van honderden voeten lengte aan een boom dicht aan den rand des afgronds en laat dien langs de rots vrij uithangen. Voorzien van een zak en van eene speer met weerhaak gaat hij de ladder af. Uwe haren rijzen te berge, als gij hem bij elke sport, die hij lager komt, steeds meer ziet slingeren; maar nog vermeerderd uwe ontzetting, als gij hem nastaart. Tweehonderd schreden is hij reeds gedaald; meer en meer neemt de slinging toe; slechts bij tusschenpoozen kunt gij u overtuigen, dat hij zich nog op de ladder bevindt. Eindelijk ziet ge hem niet meer verschijnen; hij is verloren! . . . Integendeel, hij staat op vasten bodem. Van de laatste slinging gebruik makende, is hij op een rotspunt overgesprongen en dringt nu, altijd met de schuimende branding nog diep, diep onder zich, langs een zwakke bamboe-stelling in een wijde sleuf of grot.

Vroeger heeft hij, niet zonder doodsgevaar, zich daar een stelling weten

te bouwen; 't is zeer mogelijk, dat die thans niet meer in staat is het gewicht zijns lichaams te dragen, maar de opium van gisteren werkt nog en de *Ratoe Kidoel* (eene godin van Java's Zuiderkust) beschermt hem. Hij steekt met zijn speer de pas voltooide nestjes van de wanden en bergt ze in zijn zak. Reeds is zijn voorraad aanzienlijk, maar hij daalt nog meer af, tot hij geheel gehuld wordt in de wolken schuim, die voortdurend uit de kokende en sissende branding opstijgen. 't Gelukt hem in eene grot te dringen, die nu en dan door eene vervaarlijke golf met donderend geweld geheel gesloten wordt; in die hachelijke oogenblikken klemmt hij zich krampachtig aan den wand. Is het gevaar voorbij, heeft hij de nestjes in zijn bereik geplukt, dan tracht hij zijn ladder weder te bereiken.

Velen zijn er, die nooit weer boven komen, de branding smoort het hulpgeschrei en de noodkreten der verongelukten en maakt den doodstrijd kort. Alleen *Ratoe Kidoel* weet, hoe zij omkwamen; *Ratoe Kidoel* zal voor hun toekomstig geluk zorg dragen."

Over 't geheel naderen de gebergten de Zuidkust, waardoor deze doorgaans *steil* is en betere havens vormt (*Tjilatjap* en *Patjitan*) dan aan de Noordzijde van het land kunnen voorkomen.

§ 7. Het vulkanisme op Java openbaart zich vooreerst in het groot aantal vuurspuwende bergen (*goenong api*, d. i. vuurberg); sommige zijn of *heeten* rustend, uitgebrand, andere zijn nog werkend. Die vulkanen verheffen zich voor 't meerendeel in de richting van 't Westen naar 't Oosten, dus langs de as van het eiland. Wij noemen hier slechts: de *Salak* en de *Gedeh* in West-, de *Merapi* in Midden- en de *Tengger* en de *Smeroe* in Oost-Java. Opvallend is de rijke plantbekleding: een dichte mantel van bosch bedekt doorgaans alle hellingen.

Java's vuurbergen maken een deel uit van den grooten vulkanengordel, welke reeds op Kamsjatka begint, over een krans van eilanden de geheele Oostkust van Azië volgt en door den Indischen Archipel ombuigt, om eerst op 't vastland van Achter-Indië (Birma) te eindigen.

Wel 150 vulkanen zijn er in Insulinde, waarvan alleen op Java meer dan 40 en onder welke verscheidene nog werkend zijn; de aanzienlijkste bereiken eene hoogte van 3 à 4000 M.; sommige zijn zeer regelmatig kegelvormig, met steilen top, moeilijk te bestijgen; slechts enkele paden, door de rhinocerossen in 't dichte bosch gemaakt, leiden naar boven. Andere, b.v. de *Slamat* (op de grens van en), zijn tot de hoogte van een paar duizend M.

met ondoordringbaar woud bedekt en vertoonen daarna niets dan kale rotsen met talrijke spleten. De *Goentoer* (res. . . .) is geheel kaal; hij werp steeds zand, asch en steenen uit. De afwezigheid van geboomte geeft doorgaans aanleiding tot gebrek aan water.

De werkzaamheid van een vulkaan openbaart zich vooreerst in onderaardsch gerommel, soms gepaard met harde knallen; verder in damp-ontwikkeling (vooral waterdamp, zwaveldampen, enz.), hoge rookkolommen en vuur; aschregen; instortingen, b. v. van den krater-rand; vorming van nieuwe kegels en kraters. Zoo kan de berg zijne gedaante veranderen, gelijk b. v. de Tengger: de kraterbodem van dezen berg is een der grootste der wereld, met eene middellijn van ruim 6000 M.; de bodem bestaat uit grijs zand, de *Zandzee*, en uit het midden van deze zandzee verheffen zich de nieuwe vulkaan-kegels, die zich daar gevormd hebben, o. a. de nog steeds werkzame *Bromo*.

Tot de geweldigste uitbarstingen in den Indischen Archipel behoort, naast die van *Krakatoa* (G. Rakata; 1883), die van den *Tambora* (Kl. Soenda-eil.) in 1815, welke de grootste verwoestingen aanrichtte onder menschen en dieren, vooral paarden (die voor een groot deel den rijkdom van Soembawa uitmaken); de asch viel tot bij Benkoelen, Pontianak, Celebes; de geheele Archipel schudde weken lang.

Zware bewolking belet vaak de waarneming der uitbarstingen; dichte nevels omgeven den berg, terwijl heftige regens het beklimmen onmogelijk maken.

Voor de kennis van de geologie van den Indischen Archipel in 't algemeen en van Java's vulkanen in 't bijzonder was tot voor weinige jaren de beroemde Duitscher *Junghuhn* onze voornaamste bron; hij bereisde en onderzocht geheel Java en gaf van de vulkanen eene uitvoerige beschrijving. In den lateren tijd werden belangrijke onderzoekingen gedaan door de mijn ingenieurs. Zoo verscheen over de uitbarsting van *Krakatoa* een werk van den hoofdingenieur van 't N. I. mijnwezen, Verbeek.

Ook toonen herhaaldelijk voorkomende aardbevingen, waarvoor de inlanders eene bijgeloovige vrees koesteren, hoe zeer de onderaardsche krachten in Insulinde werken. De bodem is daarbij of in *golvende*, of in *schokkende* beweging; aan zeekusten ontstaan hooge vloedgolven; de beweging duurt doorgaans slechts eenige seconden, doch verschillende schokken volgen op elkaar, muren scheuren, huizen storten in, boomen slaan tegen den grond.

Op onderscheiden plaatsen bevinden zich zoogenaamde *modderbronnen* of *slijkvulkanen*; bij Koewoe in de residentie Semarang, op Kambing, in de Minahassa, enz. Het zijn heuveltjes, 5 tot 10 M. hoog; uit eene opening stijgt ongeveer elke minuut eene gasbel op, die met een doffen knal uiteenspat en daarbij een zoutachtig slijk achterlaat.

Van Hoëvell deelt in zijn „Reis over Java, Madoera en Bali” het volgende over het merkwaardige verschijnsel bij *Koewoe* mede:

„Toen wij te Koewoe aankwamen, stond ik verbaasd bij den aanblik van een natuurtooneel, hetwelk niet kan missen op elken beschouwer een diepen indruk te maken. Verbeeldt u eene uitgestrekte vlakte, een halve paal lang en breed, iets hooger dan het omliggende landschap, maar waarop gij niets ontwaart dan de grijze kleur van weeken modder. Hier en daar ziet gij grootere en kleinere wellen uit dien altijd kokenden grond onophoudelijk opstuiven; maar vooral trekken twee plaatsen uwe aandacht, op een honderd passen afstands van elkander verwijderd, waar de modder met kracht eenige voeten naar boven wordt gedreven, met een donderend geweld weer neerploft en in den regentijd somtijds tot eene hoogte van twintig voet opspringt. Nu en dan ziet gij de gansche oppervlakte vóór u op en neer rijzen, al hooger en hooger, tot zij, in de twee brandpunten, met een doffen slag uiteenbarst en in het rond spat. Met behulp van op den weeken grond gelegde bamboezen vloten en bruggen gaan wij een eind ver deze vlakte in. Overal rondom u, tot bij uwe voeten, rijst de bodem op en neer. Gij nadert eene der twee hoofdwellen tot op eenen afstand, waar de langste bamboe geheel in den grond kan worden geduwd; als eene zee wordt de bodem, waarop gij u bevindt, bewogen, al heviger en heviger, daar verheft zich de reusachtige kolom modder, spat uiteen en verspreidt een sterken zwavelrook in de rondte. De eene ontploffing volgt op de andere, soms sterker, soms zwakker, doch zonder lange tusschenpoozen. In weerwil van den damp en den rook, die deze ontploffingen verspreiden, houdt de modder steeds haar gewone temperatuur. Een inlander kroop op handen en voeten nog dichter naar de wel, maar begon te zinken, zoodra hij zich maar een oog blik stil hield of rustte en op een afstand van twintig pas kon hij niet verder. De kracht dezer wellen, ofschoon nog zeer belangrijk, schijnt in de laatste jaren aanmerkelijk te zijn afgenomen, daar men verhaalde, dat de slagen der ontploffingen vroeger tot op een afstand van negen palen konden gehoord worden.”

Op eenvoudige wijze worden hier uit het modderwater belangrijke hoeveelheden zout gewonnen, „aangemaakt” zooals het heet (jaarlijks ± 12.000 pikols; 1 pikol = $61\frac{3}{4}$ K.G.).

Bij andere gasbronnen stijgt soms een brandbaar gas op, zooals bij *Demak* (res. Semarang), waaraan de inlanders den naam van het „Eeuwige vuur” gegeven hebben; dikwijls ook koolzuur, gelijk bij de zoogenaamde „stikvalleien”, o. a. het ten onrechte beruchte *Doodendal* (in het Diëng-gebergte; res. Banjoemas). Talrijk eindelijk zijn op Java, en ook wel op verscheidene andere plaatsen in den Archipel, *minerale bronnen*, waar de inlanders vaak genezing komen zoeken.

§ 8. Bodem van de Buitenbezittingen.

Voor zooverre de kleine eilanden betreft, is de bodem over het geheel bergachtig, vulkanisch.

De groote eilanden vertoonen naast *bergketens* groote *laagvlakten*, door talrijke en breede rivieren besproeid.

Op Sumatra loopt eene keten, *Boekit Barisan*, d. i. „ketengebergte”, over de geheele lengte van het eiland, van 't Noordwesten naar 't Zuidoosten, dicht langs de Westkust. Hier en daar liggen moerassen tusschen de zee en 't gebergte; verder sawa's, dorpen enz. Verscheidene vulkanen verheffen zich ook hier op eene rij: de Keizerspiek, de Dempo, de Merapi, de Ophir enz. Op een paar plaatsen bestaat het gebergte uit dubbele ketens en worden ook plateau's gevormd, waaraan Sumatra rijker is dan eenig ander eiland in den Archipel: dat van *Fort de Kock* of Boekit Tinggi (d. i. „hooge berg”) in de Padangsche bovenlanden; dat van *Toba* in de Bataklanden, waar een meer ligt van denzelfden naam. Ook in de Padangsche bovenlanden liggen meren, meest kraters van uitgedoofde vuurspuwende bergen, en niet alleen belangrijk door hun natuurschoon, maar ook door den vischrijktom, o. a. het meer *Singkarah*.

De grootere Oostelijke helft van Sumatra bestaat uit lagere bergstreken, heuvelland en laagland, dat met uitgestrekte moerassen in de zee overgaat. De gebergten dalen, in tegenstelling met de Westelijke zijde van het eiland, langzaam in de vlakte af; men spreekt van de *Siaksche bovenlanden*, de *Kwantansche*, enz.

De stranden zijn moerassig, de zee is ondiep; talrijke lage eilanden en modderbanken liggen voor de kust; de rivieren hebben meerdere breede monden: de *rivier van Palembang* of de . . . is de grootste; zij gelijkt in stroomlengte op Seine of Moezel en is tot ver in de

binnenlanden bevaarbaar; met deze heeft de *Djambi* het aanzienlijkst stroomgebied, grooter zelfs dan dat van de veel langere Borneosche rivieren.

Ook de andere rivieren, die naar de Oostkust stroomen — *geef de namen van de kaart op* —, zijn dagreizen ver bevaarbaar voor groote prauwen en zelfs stoombooten; zij kunnen meer beteekenis krijgen, als de bevolking in de bovenlanden voortgaat zich onder ons gezag te stellen en onder onzen invloed aldaar veiligheid, cultuur en handel toenemen.

Doch de monden zijn ondiep, vol modder en uren ver in zee strekken zich de banken uit, terwijl 't land met moerassige wouden is bedekt. Daardoor zijn er alleen onaanzienlijke kampongs en vestigingen van Chineezers, die de boschproducten van de inlanders opkopen; voorts visschers.

Anders is het in 't Noorden: daar heeft de cultuur de streek tot ontwikkeling gebracht.

De Westkust, in tegenstelling met de Oostkust, heeft goede havens en ruime baaien; het belangrijkste zijn voor ons *Padang* en *Benkoelen*. De gemeenschap van de kust met de binnenlanden is echter zeer moeilijk. Thans leidt van Padang naar de bovenlanden de spoorweg door de *Kloof* (het dal van de *Aneh*).

Tot de schitterendste krijgsbedrijven uit onze Indische geschiedenis behooren dan ook zeker die, vereischt voor de onderwerping der Padangsche Bovenlanden (o. a. de expeditie naar *Bondjol*).

Onze kennis van de bovenlanden van Midden-Sumatra dagteekent vooral van de Sumatra-expeditie van 1877 (Schouw Santvoort, Veth e.a.). Sedert dien tijd hadden verscheiden onderzoekingen plaats, in verband met plannen tot spoorweg-aanleg en ontginning van de steenkoolbeddingen bij de Ombiliën-rivier, waarmede thans een aanvang is gemaakt (1893).

Sumatra behoeft noch in natuurschoon noch in rijkdom voor Java onder te doen; op Java heeft het bovendien een schat van mineralen voor (steenkolen, goud, zilver), zoodat door velen Sumatra als het „land der toekomst” voor Indië wordt genoemd.

De *bodem van Borneo* is nog niet nauwkeurig in teekening gebracht; de binnenlanden zijn bergachtig; in verschillende richtingen strekken zich hooge en lange bergketens uit. Voor een groot deel zijn ook deze

gebergten van Neptunische formatie. Vermeldenswaardig is eene kalksteengrot aan de Oostkust, waar eene 3 uur gaans lange natuurlijke tunnel door de kalkrotsen loopt, de verblijfplaats van ontelbare zwaluwen.

Tusschen de bergketens liggen vlakten, gevormd en besproeid door groote stroomstelsels; in 't kustgebied zijn die vlakten moerassig, in den regentijd zelfs met talrijke groote, ondiepe meren. Langs andere gedeelten der kust liggen duinen, door den Z.O.-moesson gevormd; bij de inlanders heeten zij „bepak bapoetih”, d. i. „witte plek”. De rivieren hebben in haar langen benedenloop hetzelfde karakter als die aan Sumatra's Oostkust, maar zij nemen lang niet zooveel zijrivieren op als deze; de monden zijn breed en ondiep; stroomsplittingsen worden gevormd en zelfs bifurcaties (twee hoofdrivieren met eene gemeenschappelijke bijrivier); voor de monden liggen groote zandbanken. Aanzienlijke gedeelten van de rivieren zijn bevaarbaar voor groote prauwen, zelfs voor stoombooten van geen te grooten diepgang; dagreizen ver, tot diep in de binnenlanden; en zelfs de meeste zijtakken zouden groote diensten kunnen bewijzen, zoo van de rijkdommen des lands partij werd getrokken.

Opmerkelijk is de gewoonte van de inlanders om de benamingen van „rechter” en „linker” oever bij de rivieren juist andersom toe te passen, als wij dat gewoon zijn (de rivieren worden gerekend aan hare mondingen te beginnen).

In West-Borneo is de hoofdrivier die van *Pontianak* of de . . . ; in Z.O.-Borneo die van *Banjermasin* of de . . . ; in het Oostelijk kustgebied de rivier van *Koetei* (Mahakan). Wellicht komen deze rivieren in stroomlengte den Rijn nabij.

Celebes is in de binnenlanden zeer bergachtig, slechts hier en daar zijn lage kustlanden. De aanzienlijkste rivier is de *Sadang*.

Groote meren kent de Archipel niet; aan de kusten zijn op vele plaatsen de reeds genoemde *moerasmeren*, vooral op Borneo.

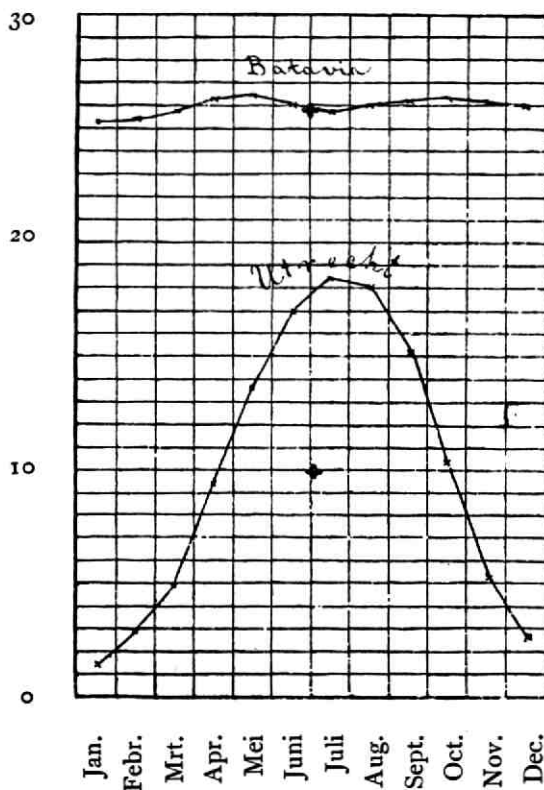
Slechts enkele kleine meren treffen wij in de gebergten aan, zooals de op Sumatra genoemde, wellicht zoo groot als vroeger ons Haarlemmermeer; het schoone en vischrijke meer van *Tondano* in N.-Celebes.

§ 9. Het Klimaat.

De eigenschappen, waardoor het klimaat in Indië zich kenmerkend van dat in ons vaderland onderscheidt, zijn :

I. De *hooge temperatuur*, als gevolg van de ligging aan weerszijden van den evenaar. Deze warmtegraad verschilt in de onderscheiden maanden des jaars weinig (zie fig.): de zon schiet altijd

Graden Celsius.

Gang van de normale temperatuur te Utrecht en te Batavia. Door twee kruisjes is de gemiddelde jaarlijksche temperatuur voor beide plaatsen aangewezen; voor Batavia $25^{\circ},92$ en voor Utrecht $9^{\circ},91$ C. *).

*) De hier opgegeven cijfers voor Utrecht zijn genomen naar de uitkomsten der waarnemingen gedaan aan het Kon. Ned. Meteorologisch Observatorium aldaar; voor Batavia naar die aan het Instituut aldaar.

hare stralen onder een bijna rechten hoek op Insulinde, zoowel in ons zomerhalfjaar, wanneer zij boven den Noorderkeerkring, als in ons winterhalfjaar, wanneer zij boven den Zuiderkeerkring staat.

Wel echter verschilt de temperatuur van den nacht veel van die van den dag: ook de Indische nachten kunnen zeer koud zijn, vooral in de binnenlanden. (Waardoor in de kuststreken minder?)

Dag en nacht duren in Indië bijna even lang; de schemering duurt veel korter dan bij ons; hoogstens drie kwartier, dus de dag volgt spoedig op den nacht en omgekeerd.

2. De *grootte hoeveelheid regen* en vooral de *wijze, waarop deze over de tijden van het jaar is verdeeld*.

Niet zooals bij ons vormt in Indië de meerdere of mindere warmte het voornaamste onderscheid tusschen de jaargetijden; dit zou volgens het reeds meegedeelde niet kunnen, daar de temperatuur in 't geheele jaar ongeveer gelijk is. Men onderscheidt er dan ook niet vier, maar slechts twee jaargetijden, den *natten* en den *drogen moeson*. „Moeson” (naar een Arabisch woord, dat „jaargetijde” beteekent) is eigenlijk de naam van de *winden*, die gedurende het ééne halfjaar meer uit den *Westelijken*, gedurende het andere halfjaar meer uit den *Oostelijken* hoek waaien; deze geregeld waaiende winden brengen in hun gevolg *regen* of *droogte* mede; vandaar, dat in Indië jaargetijde en wind door hetzelfde woord worden uitgedrukt.

Gewoonlijk is de Oostmoeson de droge, de West- de natte moeson, maar hierop zijn in verscheiden streken van den Archipel uitzonderingen; de vraag, welke wind regen aanbrengt, hangt ook nauw samen met den verticalen vorm van elk eiland op zichzelf.

Als regel geeft men wel eens aan, dat in het jaargetijde, waarin de zon haren hoogsten stand bereikt, de West- of natte moeson waait, voor Batavia van October—April. Er bestaat echter groot verschil ten aanzien van het intreden der moesons en nog meer tusschen het kust- en het bergklimaat.

De maanden April en October zijn vrij algemeen de maanden van overgang, *kentering* geheeten. Die kenteringen zijn gekenmerkt door veelvuldige onweders en dikwijls hevige winden. Geldt in 't algemeen de tijd van den Oost-moeson voor het gezondste jaargetijde, de kenteringsmaanden zijn de ongezondste.

Gedurende het jaar 1890 werden geregeld regenwaarnemingen ver-

richt op 104 stations op Java en Madoera en op 88 stations in de Buitenbezittingen.

Duidelijk blijkt het, dat ook in den Oost-moeson wel regen valt, als wij eens letten op de volgende opgaven, getrokken uit het gemiddelde van de laatste jaren:

Waar-neming te	Hoogste regen-val	Laagste regen-val	Gemiddeld voor het jaar.
Batavia	Jan. 441 mM.	Aug. 38 mM.	2062 mM.
Buitenzorg . .	„ 555 „	„ 269 „	4987 „
Soerabaja . . .	„ 341 „	„ 24 „	1773 „
Padang	Oct. 544 „	Juli 239 „	4605 „
Fort de Kock	„ 242 „	„ 110 „	2146 „

Verder zien wij, hoe in Batavia meer dan 2000 mM. 's jaars valt, terwijl dat cijfer voor Nederland slechts 700 mM. bedraagt; te Buitenzorg valt zelfs bijna 5000 mM. en nog is die regenhoeveelheid gering, als wij daarmee de ontzettende massa's water vergelijken, die in sommige plaatsen van Eng. Indië vallen, waar aan stations bij den Himalaija meer dan 14 M. gemeten is.

Dat te Buitenzorg, $\pm$ 300 meter hooger dan Batavia, ruim 2 maal zooveel regen valt als in laatstgenoemde stad, is een gevolg van den verticalen bouw van 't land: overal, waar gebergten de zeewinden tot opstijgen noodzaken, is een rijke neerslag; zoo is ook het voor Padang opgegeven cijfer verklaarbaar.

Eene regenbui in de tropen is heel wat anders als bij ons; soms valt meer dan 300 mM. regen in één etmaal.

Over 't geheel valt in Oost-Java minder regen dan in West- en Midden-Java. Aan de Zuidzijde valt 't meest in 't gebied van Tjilatjap (meer dan 4 M.).

De geringere regenval van Oost-Java openbaart zich nog sterker in de Oostelijkere streken van den Archipel; hier is 't, wat men noemt *droger*, doch men merke wel op, „er is geen enkel gedeelte, waar minder dan 1 M. 's jaars valt.”

Ten aanzien van het *aantal regendagen*, deelen wij als voorbeelden mede:

Batavia	heeft c ^a .	140	regendagen, waarvan $\pm$ 40 in den drogen moeson.
Buitenzorg	„ „	220	regendagen; in de maanden Juni, Juli, Aug. en Sept. verreweg 't minst.
Soerabaja	„ „	120	regendagen, waarvan tusschen Mei en Nov. slechts 7.

Om met zekerheid een oordeel uit te kunnen spreken over het Indisch klimaat in zijne bijzonderheden, moeten nog veel meer dan tot nu toe het geval is, waarnemingen worden gedaan ook in de Buitenbezittingen. Te Batavia is sedert 1866 een „meteorologisch observatorium” gevestigd en daaraan danken wij reeds talrijke belangrijke gegevens.

HOOFDSTUK III.

De Plantenwereld.

§ 10. In Indië, gelijk doorgaans in de tropen, heerscht een weelderige plantengroei: de hooge temperatuur en de vochtigheid zijn daarvan de oorzaken; de bodem werkt dien plantengroei ook in de hand, doordat in de heete gewesten door het verrotten van planten en de vorming van teelaarde (humus), de grond zeer vruchtbaar is.

Is in de koude landen van het hooge Noorden de mensch voor zijn bestaan geheel afhankelijk van de dieren, die daar nog worden aangetroffen, en waaraan de IJszeeën zelfs nog rijk schijnen te zijn; hebben in de landen der gematigde luchtstreek flora en fauna voor den bewoner gelijkelijk nut; in de heete keerkringslanden staat het plantenrijk in beteekenis voor den mensch ver boven het dierenrijk: het eerste verschaft hem in den ruimsten overvloed alles, wat hij voor zijne woning, kleeding en voeding behoeft.

Daar, waar de landbouw den bodem nog niet heeft in beslag genomen, groeien ondoordringbare bosschen of uitgestrekte graswildernissen; vooral is dit het geval op Sumatra en Borneo, maar toch ook van Java is nog een groot deel met bosch bedekt, stellig meer dan de helft.

Ten einde een geregeld overzicht van Java's plantenwereld te krijgen, kan men nog altijd Junghuhn volgen. Hij verdeelt Java, naarmate van de verschillende bodemhoogte, in 4 gordels of zônen, die zich van elkander zoowel door bijzondere cultuurgewassen, als door verschil in oorspronkelijke plantbekleeding onderscheiden.

Natuurlijk kan van plotselingen overgang geen sprake zijn, de gordels loopen aan de grenzen ineen. In de hoogste of koudste zône zien wij in het plantenleven het karakter, dat in vele opzichten aan den plantengroei der gematigde luchtstreek doet denken.

De *eerste gordel* begint aan de stranden der zee en reikt tot $\pm$ 600 M. boven den zeespiegel; hij omvat dus het kustgebied, de laagvlakten en de lage, breede gedeelten der zachtglooiende berghellingen. 't Is de *heete zône*, met eene gemiddelde jaar-temperatuur van 25 à 26° C.; voorts gekenmerkt door groote vochtigheid en talrijke onweers (meest 's namiddags). Vooral in deze zône heeft de oorspronkelijke wildernis op veel grootere schaal dan in de hooger gelegen gewesten voor de cultuur plaats gemaakt; daarmee in verband is dit 't dichtst bevolkte gebied van het eiland.

Tot de strandflora behooren vooreerst de vroeger reeds genoemde moerassige wouden van rhizophoren en sommige palmsoorten, vooral de *nipah*- of dwergpalm met zijne groote bladeren, welke tot atap (dakbedekking) dienen. Onder de rawa-flora zijn opmerkelijk, naast waterplanten gelijk ze ook in onze vaderlandsche plassen voorkomen, de *lotus* soorten, wier fraaie bloem den inlander heilig is gelijk onder de boomen de waringin.

Men zou dezen gordel de zône voor de *rijst- en suikercultuur* kunnen noemen: de rijst is het hoofdvoedsel van den Javaan en de natte rijstvelden of sawa's zijn voor 't grootste gedeelte in dezen gordel gelegen; de rietsuiker, na de koffie het hoofdproduct voor de Europeesche markt, wordt uitsluitend in de heete alluviale vlakten verbouwd. Daarnaast levert deze gordel andere belangrijke cultuurgewassen (indigo, katoen).

Hier liggen dus de bebouwde velden en ook de steden en dorpen.

Maar een zeer groot deel, stellig meer dan de helft, draagt nog zijn oorspronkelijk plantenkleed, hetzij dan de groote, ondoordringbare tropische wouden, hetzij dan, waar deze door de eene of andere omstandigheid ontbreken, uitgestrekte *graswildernissen*, *alang-alang*-velden; deze zijn de prairieën van Indië, eenzame graszeeën met eilandjes van *glagah*, wild suikerriet, de geliefkoosde verblijfplaats van de tijgers; ook groeien hier talrijke *bamboesoorten*.

De *Bamboe* is in elk opzicht de meest grootsche vertegenwoordiger van de familie der Grassen: met hare sierlijke kronen vormt zij schoone boschjes, waarin de halmen — van aanzienlijke dikte en 20 en meer Meters hoogte — een fluitend geluid doen hooren, als de wind er door speelt en zij tegen elkander schuren. Dikwijls groeien daartusschen kruipende en klimmende Rotans, soms een enkele donker gekleurde Aren-palm.

En van onbetaalbaar nut zijn de bamboesoorten voor den inlander: de

Javaan bouwt er zijne woning van, de Maleier kiest de stevige stammen voor de masten van zijn vaartuig; in hardheid kan het soms met ijzer wed-ijveren, zoodat 't ook wordt gebruikt — de stekelige bamboe-doeri — bij den aanleg van versterkingen; talrijke voorwerpen van huiselijk gebruik worden er van vervaardigd.

Onder den rijkdom der tropische boomvormen merken wij alleen op de *palmensoorten* en de *waringins*; de laatste laten uit hunne takken luchtwortels neer, die op hunne beurt stammen worden, zoodat één enkele waringin een bosch in 't klein gaat vormen; zij worden veel gebruikt tot versiering van de pleinen voor de woningen der regenten.

Gezellige wouden, uit één boomsoort bestaande, als in onze gematigde gewesten, komen in Indië minder voor.

Een grootsch karakter vertoonen de Indische wouden met hun dichten plantengroei, waartusschen slechts zelden een zonnestraal tot den bodem doordringt. Een vochtige, koele atmosfeer heerscht hier; gedurig hoort men water ruischen, maar krijgt dit bijna nooit te zien. Het loofgewelf vormt een gesloten dak, dat ternauwernood hier en daar een blik op den blauwen hemel toelaat. Dikke lagen mos bedekken de stammen der woudreuzen, terwijl de takken door eene menigte varens van verschillende soorten zijn omhuld. Overal maken rotan-soorten en andere lianen den doortocht schier onmogelijk; dikwijls zijn de stammen der boomen onder de talrijke klimplanten ter nauwernood te herkennen. In eindelooze verscheidenheid verheffen zich de boomen, dikwijls zeer hoog en dik, soms de kronen rijk met bloemen gesierd.

Zowel in den heeten gordel, als in den volgenden, den gematigten, beslaan die oer-wouden nog groote uitgestrektheden. Vooral sedert 1870 is echter een groot deel der vroeger onafgebroken bergwouden ontgonnen: de met eene zware humus-laag bedekte gronden werden in beslag genomen door koffie- en kina-cultuur. Na jaren lang rijke winsten te hebben gegeven, geraken echter die gronden uitgeput; reeds zijn vele koffie-tuinen, uit de eerste tijden van het cultuurstelsel, weder verlaten en is de opbrengst in andere uiterst gering. Als eenig middel om in de toekomst hieraan tegemoet te komen, wordt de aanleg van nieuwe wildhout-bosschen aanbevolen.

De *djati-bosschen* munten niet door natuurschoon uit; een groot gedeelte van het jaar zijn de boomen kaal en doen aan den Europeeschen winter denken; maar de deugdelijkheid van het hout (naar den botanischen naam „tectona” wordt het in Engelsch-Indië en veel andere landen „teakhout” genoemd), waarvan men beweerde, dat het tegen de witte mieren bestand zou zijn, heeft gemaakt, dat deze

bosschen aan geregeld staatstoezicht zijn onderworpen. (De opbrengst van het djati-hout vormt een post op de Indische begrooting.)

De *tweede gordel*, of de gematigde zône, reikt van ± 600 M. — 13 à 1400 M. Zij beslaat in oppervlakte nauwelijks $\frac{1}{50}$ van de heete zône en strekt zich uit langs de berghellingen en op de plateau's; de gemiddelde temperatuur bedraagt 23° à 18° C., doch hier is grooter verschil tusschen dag en nacht; hevige onweders en stortregens heerschen.

In rijkdom van tropische wouden evenaart dit gebied het vorige: dichte oorspronkelijke bosschen bedekken den bodem overal, waar de mensch den grond niet in beslag heeft genomen voor de cultuur.

Met betrekking tot de cultuurgewassen kan men aan dezen gordel den naam geven van *zône der koffiecultuur*. De koffietuinen maken in sommige streken in de laatste jaren plaats voor de *theeplantages*; de thee was vroeger op Java minder belangrijk dan tegenwoordig.

Bij de dorpen groeit de *kokos*- en de *areng-palm*; tabak en djagoeng (mais) worden verbouwd en ook Europeesche groenten en aardappelen.

In dezen gordel, hooger nog dan de koffie-heester, groeit ook de kinaboom (de kinacultuur is in 1854 in Nederlandsch Oost-Indië ingevoerd; het vaderland van den kinaboom ligt in de Andes van Zuid-Amerika). De talrijke kinaplantsoenen, zoo van het gouvernement als van particulieren, zijn vooral in de Preanger-regentschappen.

In de *derde of koele zône*, 1400—2500 M., is de cultuur van minder belang; de inlander bouwt gewoonlijk zijne dorpen niet zoo hoog. Toch bedraagt de gemiddelde temperatuur hier 18° à 13° . 't Gebied van deze zône omvat ongeveer $\frac{1}{100}$ van den 2^{en} gordel, enkele hoogvlakten en berghellingen; in 't onderste gedeelte is de kinacultuur van belang; voorts tabak en Europeesche groenten. Tot de belangrijkste streken in dezen gordel behoort het *Tenggersch gebergte* in de residentie; hier liggen de nijvere dorpen van de „heidenden van het Tenggersch gebergte”; en in de residentie *Kedoe* wordt op even aanzienlijke hoogte, op het *Dieng-plateau*, tabak geteeld, die voor de beste van geheel Java wordt gehouden.

Oorspronkelijke bosschen komen hier nog voor en aan ware woudreuzen is nog geen gebrek, maar vooral groeien hier de casuarinen (dennen- of pijnbosschen van Java). Junghuhn en anderen vonden ook *eiken* en *kastanjes*, maar van de Europeesche soorten onderscheiden.

De *vierde of koude zône* omvat alleen de toppen der hoogste bergen. Toch heeft de dampkring hier nog eene temperatuur, die weinig lager is dan de gemiddelde warmtegraad in ons land of Noord-Duitschland: 13° à 8° C.; 's nachts daalt de thermometer soms tot onder 0° ; motregen en een koude hagel vervangen hier den tropischen neerslag. In dezen gordel treffen wij Java's Alpenflora aan en het is zeer merkwaardig, hoe deze overeenkomst vertoont met den plantengroei van onze Europeesche gematigde luchtstreek.

Boomgroei en vooral varens zien wij en nog vele fraaie bloemen.

§ 11. In het algemeen karakter der Indische plantenwereld valt verder een duidelijk verschil op te merken tusschen het Westelijk en het Oostelijk gedeelte van den Archipel. De beroemde Engelsche reiziger *Wallace* heeft dit onderscheid het eerst duidelijk aangewezen. Hij trok zelfs eene lijn, die een Westelijk deel met geheel *Aziatisch karakter* van een Oostelijk deel afscheidt; in welk laatste deel de eilanden onderling veel meer verschillen en meer *overeenkomst met Australië* dan met Azië vertoonen. Die grenslijn trok *Wallace* door de *straten van Makassar en van Lombok*, dus tusschen de eilanden en en en

Ofschoon tegenwoordig geene bepaalde *grenslijn* meer wordt aangenomen, is 't toch een feit, dat vooral Sumatra, Java, Borneo een *Indischen* plantengroei hebben; de Molukken en Papoewa-eilanden eene *Australische* flora; terwijl Celebes en de kleine Soenda-eilanden een overgangsgebied vormen.

Het onderscheid bestaat niet alleen in de natuurlijke plantbekleding, die in 't Indisch gedeelte veel weelderiger is, wij zien het ook bij de cultuurgewassen: zoo is in 't Westelijk deel rijst het hoofdvoedsel der bevolking; in 't midden-gebied wordt de rijst minder, zoo in hoeveelheid als hoedanigheid, zoodat daarnaast veel sago voorkomt; in 't Oosten eindelijk is de rijst schaarsch en zijn sago en djagoeng 't hoofdvoedsel en daarnaast specerijen 't hoofdproduct.

Onder de boomvormen zijn in 't Australisch gedeelte vooral kenmerkend de *eucalyptus* of gomboom en de eentonige *casuarine* (tjemārā; reeds vroeger genoemd). Ook in de dierenwereld zullen wij het onderscheid tusschen de verschillende gedeelten van den Archipel opmerken; meer bepaald Australisch echter is alleen Nieuw-Guinea, met de omliggende groepen van kleine eilanden.

Ofschoon de overgang niet scherp is geteekend, is ook de bevolking in het Westen en het Oosten zeer verschillend; dikwijls hoort men zelfs spreken van 2 verschillende *rassen*: *Maleische ras* en *Papoea's*. Maar de ethnologische onderzoekingen der laatste jaren schijnen meer en meer hen in 't gelijk te stellen, die deze indeeling in 2 rassen als onjuist beschouwen.

Dieptemetingen in de Indische zeeën duiden mede op verschil in wording, enz.

§ 12. Cultuurgewassen. Hieronder brengen wij al die plantensoorten, welke wegens haar belang geregeld gekweekt worden: hetzij voor de volksvoeding, hetzij voor de Europeesche markt.

Sommige dier soorten komen ook nog wel in het wild voor.

Onder de *voedingsgewassen* neemt de *rijst* verreweg de eerste plaats in; zij is in het grootere, Westelijk deel van den Archipel het hoofdbestanddeel der voeding, waar meer dan 25 millioen menschen van deze graansoort leven. De rijst is eene moerasplant; de natte rijstvelden, *sawa's*, zijn hoofdzaak; de droge, *tegals*, worden alleen aangelegd, als voor de eerste de gelegenheid ontbreekt. De rijst in de aar heet *padi*, de gepelde korrels *bras*.

Op de Oostelijke eilanden en op Borneo is *sago* het voedsel van de inlandsche bevolking. De *sagopalm* bevat dat voedsel als merg in den stam; deze wordt omgehakt en gekloofd, het merg er uitgehaald en op eenvoudige wijze bereid (*sagokloppen*). De beste sago-boomen zijn in den Molukschen Archipel: op Ceram zijn er groote bosschen van. De sago, zooals ze in den handel komt, moet meerdere bewerkingen ondergaan, die meest door Chineezzen geschieden, o. a. in Singapore.

Onovertroffen is in de tropische luchtstreek de rijkdom der palmensoorten; meer dan honderd verschillende soorten zijn bekend: een „weldoener voor den Javaan” heet en is de *kokospalm* of „klapper” (*kalappa*). Deze ontbreekt zelden bij eene Javaansche woning; bij voorkeur groeit hij in de nabijheid der zee, waar hij soms uitgestrekte bosschen vormt. Letterlijk alles van stam, blad, bloem en vrucht wordt gebruikt: bouw materiaal, zoowel het hout als de bladeren, de laatste tot dekking der woning, *atap*; jonge blaadjes als groenten; melk, palmwijn (*toewak*), olie, touw, voorwerpen van huishoudelijk gebruik. Gemiddeld levert de klapper jaarlijks 60 vruchten.

De *areca-palm* of *pinang* verschaft de betel-noot voor het betel- of sirih-kauwen; de boom geeft jaarlijks ± 300 noten. Deze zijn rijk aan looizuur. Deze palmen zijn vooral overvloedig op de Noordkust van Sumatra (Betelnootkust).

De *gemoetoe* of *areng-palm* geeft suiker, palmwijn (*saguwer*), vezelstof.

Dan komen de *rotan-palmen*, gewassen met dunne, lange, klimmende stengels, nergens rijker vertegenwoordigd dan op Sumatra en Borneo. De inlanders drogen de stengels in de zon en in den rook.

In nut wedijvert met den klapper de *pisang* of banaan, die voedzame vruchten geeft.

Voor de Europeesche markt, dus onder de *handelsgewassen*, neemt de *koffie* de eerste plaats in. Java wordt daarin alleen door Brazilië, het eerste koffieland der wereld, overtroffen; Brazilië levert zesmaal zooveel koffie aan de wereldmarkt als Java. De koffietuinen liggen tegen de hellingen der bergen en op de plateau's, in de gematigde zône, vooral in de Preanger en in Passeroean (Malang); buiten Java vooral in de Padangsche Bovenlanden en in de residentie Menado.

De koffie is ten deele *gouvernements-culture*, d. i. wordt voor rekening van de regeering verbouwd, afgeleverd en daarna, door tusschenkomst van de Nederl. Handelmaatschappij, verkocht (hoofdzakelijk op de koffieveilingen in Nederland); de opbrengst is eene der hoofdinkomsten op de begrooting van Indië, doch de oogst is wisselvallig (de baten der koffie bedroegen in het tienjarig tijdvak 1881—'90 $\pm f 215.000.000$).

De particuliere koffieteelt brengt tegenwoordig reeds bijna evenveel koffie op de markt als die van het gouvernement.

Het *suikerriet* vormt een tweede hoofdproduct, maar dit artikel leed in de laatste jaren veel door de mededinging van de Europeesche beetwortelsuiker-fabricatie, vooral in Duitschland. Tot 1890 kwam het suikerriet ook nog als *gouvernements-culture* voor; de cultuur van het riet geschiedde in gedwongen arbeid; de bereiding der suiker uit het riet werd aan particulieren toevertrouwd. De bevolking plantte dus op hoog gezag, de fabrikant verwerkte, dikwerf weder met in gedwongen arbeid werkende koelies, de staat verkocht de geproduceerde suiker. De wet van 21 Juli 1870 besloot tot geleidelijke opheffing van dit stelsel. — Sedert is eigenlijk pas de particuliere

industrie ontstaan. De suikerfabrieken zijn vooral in Oost-Java; ca 200 in getal met eene opbrengst van ± 6 mill. pikol. Het suikerriet wordt niet door zaad, maar door stekken voortgeplant.

Met Java zijn 't voornamelijk de volgende landen, die de wereldmarkt van rietsuiker voorzien: Brazilië, de Westindische eilanden — in 't bijzonder Cuba —, Guyana, Britsch-Indië, de Philippijnen, Mauritius, de Sandwich- en de Fidji-eilanden.

De *thee* was vroeger van minder beteekenis, daar zij met die van China niet kon wedijveren; tegenwoordig behoort zij tot de hoofdproducten.

De *tabak* wordt zoowel op Java als in Oost-Sumatra op talrijke plantages verbouwd. De tabaksoogst is zeer wisselvallig; de Java-tabak is thans, na eenige ongelukkige jaren, weder zeer gevraagd; in Oost-Sumatra heeft de tabakscultuur groote kolonisaties van Europeanen en de vorming van eene zelfstandige residentie ten gevolge gehad; de afdeeling *Deli* is de voornaamste.

Van de *katoen* of boomwol komen twee hoofdsoorten voor: de *kapas* en de *kapok*.

De kapok groeit op tot een hoogen boom, doorgaans met witte bloemen; de vrucht brengt eene massa wollige stof op; deze boomwol is echter te kort van vezel om haar te spinnen, doch van belang voor het vullen van kussens enz. Schier bij elke inlandsche woning komt de kapokboom voor; hij groeit snel en kan binnen weinige jaren vrucht dragen.

De kapas-struiken komen voor op bijna alle eilanden, maar doorgaans bepaalt zich de cultuur tot de behoefte der inlanders (de *Vereenigde Staten* van Noord-Amerika en *Britsch-Indië* zijn de groote katoenmarkten, die voor den wereldhandel in dit product zorgen). Vooral in de residentie Palembang is de katoenteelt de voornaamste cultuur van de bevolking. Dicht vertakte heesters, soms tot een kleinen boom opgegroeid, met dikke bladeren en purperen, gele of gevlekte bloemen; de vezels komen van de vrucht: als een wollig pluus omringen zij de zaden; een geoefend persoon kan 40 à 50 K.G. daags inzamelen.

Voor de inlandsche kleeding is katoen de meest gewilde stof en in verscheiden streken van den Archipel hebben de vrouwen het zeer ver gebracht in het bewerken van de katoen, vooral op Sumatra;

maar toch wordt verreweg 't grootste deel der katoenen stoffen tegenwoordig ingevoerd uit de fabrieken van Europa.

Tal van andere gewassen leveren vezelstoffen: de bast van sommige boomsoorten, de bladeren van andere. In de residentie *Menado* worden fijne weefsels vervaardigd van de *koffovezels* (zie blz. 4).

Eene belangrijke plaats nemen voor den handel ook de *specerijen* in. De Oostindische-Compagnie heeft in de 17de eeuw, om zich van den alleenhandel te verzekeren, den aanplant der specerijboomen tot de *Ambonsche* en *Bandasche* eilanden beperkt; om te beletten, dat de aanplant ook elders geschiedde, werden zoogenaamde *hongitochten* uitgerust, waarbij de boomen op de andere eilanden werden uitgerooid en strenge straf werd opgelegd aan de inlanders, die op verboden eilanden de cultuur onderhielden. Zelfs werd de jaarlijksche behoefte aan kruidnagelen berekend en wat de boomen meer opbrachten vernietigd. De prijs in Indië per fl was 30 ct., aan de pakhuisen in Nederland f 3.75.

De *kruidnageltuinen* zijn vooral op *Ambon*: de kruidnagelboom is een fraai gewas; hij groeit bij voorkeur, evenals de koffie- en andere boomen, in de schaduw. Bij weinig gewassen is het verschil in jaarlijksche opbrengst zoo groot als bij de kruidnagels; vooral hevige regens zijn nadeelig. De nagelen zijn niet de vruchten, maar de fraaie bloemen; al de deelen van den boom hebben een sterken specerijsmak.

De *muskaatnootperken* behooren thans vooral op *Banda* thuis. De boom wordt geplant in bosschen, om schaduw te geven aan de jonge boompjes en de kracht der zeewinden te breken; gewoonlijk zijn die bosschen aangelegd van den kanariboom; deze laatste levert de kanariolie. In de laatste 20 jaren zijn zelfs sommige verlaten eilanden weer in cultuur gebracht, zooals *Rozengain*.

De *foelie*, een rood netvormig weefsel, dat de muskaatnoot onder den buitenbast omgeeft, vereischt geen andere toebereiding, dan dat ze in de zon wordt gedroogd. De noten zelve worden, na zorgvuldige sorteering, gedurende een paar maanden in opzettelijk daartoe ingerichte gebouwen in den rook van een zacht vuur op horden gedroogd; daarna worden ze van den bolster ontdaan en in kalkwater gedoopt. Na vernieuwde droging is de noot voor de verzending gereed.

De muskaatnootcultuur is in de laatste jaren ook met goed gevolg op Sumatra ingevoerd; vooral in Deli schijnt zij goed te zullen slagen. Buiten den Archipel is zij van belang op *Mauritius*, de kruidnagel dáár en in *Zanzibar*.

Peper wordt vooral op Noord-Sumatra geteeld. De havens aan de kust van Atjeh dragen den naam van „peperhavens” en onze eerste betrekkingen met Atjeh hadden in den peperhandel haren oorsprong, want de peper stond in die dagen onder de specerijen 't hoogst.

Verder zijn voor de pepercultuur belangrijk de Riouw Archipel en de Lampongsche districten.

Gambier is het hoofdproduct van den Riouw-Archipel. De bladeren van deze struik worden gekookt en uit het kooksel wordt een sap getrokken, dat rijk is aan *looizuur* en als zoodanig goede eikenschors vijf- à zesmaal overtreft. De gambierkoekjes, die van het sap worden gemaakt, spelen verder in den Archipel eene groote rol bij het *sirih-kauwen*, waaraan de inlander verslaafd is.

Dit betelkauwen is een algemeen gebruik onder de bevolking van den Indischen Archipel. De betelpruim bestaat uit vier of vijf bestanddeelen: 1°. de bladeren van de sirih- of betelplant, die overal in de tuintjes der inlanders gekweekt wordt; 2°. de geurige noten van den pinang- of betelpalm (areca); 3°. gambierkoekjes, vervaardigd uit het gestolde sap van de gambier, die op Singapore en Bintang op groote schaal, hier en daar ook op Sumatra en Malakka, maar tot dusverre zeer weinig op Java gekweekt wordt; 4°. tabak en 5°. zuivere kalk. Daar de gambier op Java en andere eilanden duur is, laat het zich gemakkelijk verklaren, dat dit bestanddeel niet algemeen wordt gebruikt. De tabak wordt niet altijd met de betelpruim gebruikt, maar dikwijls als toegift genoten.

Eene belangrijke plaats nemen eindelijk nog de volgende producten in:

Oliën; de *kokosolie*, reeds boven genoemd, is verreweg het gewichtigst. Verder de *kajapoetih*, die bekend is als geneeskrachtig; zij wordt door stoking uit de bladeren verkregen; vooral op *Boeroe* (Molukken); de *kanari-olie*, voor keukengebruik zeer geschikt, uit de pitten geperst, vooral in het Oostlijk gedeelte van den Archipel; gelijk gezegd wordt de boom ook aangeplant om zijn dicht lommer.

Houtsoorten; in de eerste plaats het reeds besproken *djati*.

Dan verscheiden meubelhouten, o. a. *sandelhout* (meer van Timor dan van Soemba of Sandelhout-eiland), *zonnehout*, *wortelhout* (van Ambon), *ebbenhout*.

Sommige houtsoorten zijn zoo hard als ijzer en de inlander vervaardigt er zijne spijkers uit; andere zijn zoo licht als kurk.

Java en Madoera zijn voor de exploitatie der bosschen verdeeld in *dertien boschdistricten*; de bosschen worden onderscheiden in *djati-bosschen* en *wildhout-bosschen*; de eerste zijn alle onder beheer. (Van staatswege worden jongelieden opgeleid in Pruisen voor ambtenaren bij het boschwezen in Indië; bij voorkeur zij, die het diploma hebben van de Rijks-Landbouwschool te Wageningen).

Verfstoffen: vooreerst *indigo*.

De *Indigo* was reeds bij de Ouden om hare zuiver-blauwe kleurstof bekend. (Plinius beschrijft haar als na 't purper 't hoogst gewaardeerd; maar hij meende, dat zij ontstond uit het schuim der zee, dat zich aan planten en rotsen vastzette.) Als zoo vele andere kostbare producten werd zij door karavanen uit Indië aangevoerd. De reisbeschrijving van den Venetiaan Marco Polo (13^e eeuw) deelt een en ander omtrent herkomst en bereiding mede; maar toch hielden velen haar toen en later (tot de 18^e eeuw) voor eene delfstof.

Talrijk zijn de soorten van *Indigofera's*, meest heesters, thuis behoorend in den heeten plantengordel en doorgaans verkregen door zaaiing, enkele soorten door stekken; de zaden zijn iets grooter dan die van mosterd; van hetzelfde zaaisel worden twee oogsten verkregen, in den tijd van den bloei der plant. Het gewas wordt gesneden, de stengels en bladeren in kuipen geweekt; 't dan gewonnen vocht ondergaat verschillende bewerkingen, waarbij ten slotte de indigo als eene vaste massa wordt verkregen, die in den vorm van koeken in den handel komt.

De meeste indigo komt uit Bengalen en Madras; voorts uit China, Centraal-Amerika, e. a. Java voert jaarlijks ± 6 à 700.000 K.G. uit, bijna uitsluitend naar Nederland; vroeger behoorde de indigo tot de gouvernements-cultures, thans alleen tot den vrijen bouw; de ondernemingen liggen voornamelijk in de Vorstenlanden.

Verder *drakenbloed*-rotan en *sapan*-heester, die roode verfstoffen geven; *kurkema*, geel, getrokken uit de wortels van de kurkema-boomsoorten; en eene andere gele verfstof van eene harssoort, bij ons onder den naam van *guttegom* bekend.

Harsen en gommen, vooral op Sumatra; *kamfer* uit den stam van den kamferboom; *getah-pertjah*, d. i. *gom v. Pertjah* (inl. naam

v. Sumatra), *gomelastiek*, het dikke kleverige melksap uit den stam van sommige ficus-soorten en dat, aan de lucht blootgesteld, verhardt; een groot aantal *damar*- of harsboomen en verscheiden boomsoorten, die fijne witte *was* leveren.

De harsen, gommen, verfstoffen behooren in 't algemeen tot de zoogenaamde *boschproducten*, die door den inlander verzameld en aan de markt worden gebracht. Tot deze boschproducten behoort ook de boven besproken *rotan*, in wel 300 verschillende soorten aanwezig en voor verschillende doeleinden te gebruiken (meubelen, bindwerk, matten, stokken, enz.); zoowel voor den Europeeschen als voor den Inlandschen handel vormt de rotan een belangrijk artikel.

HOOFDSTUK IV.

Het Dierenrijk.

§ 13. Veel minder belangrijk dan de plantenwereld zijn voor den mensch in de tropische landen over 't algemeen de dieren. Niet dat het dierlijk leven minder rijk dan dat der planten zou zijn vertegenwoordigd, maar de mensch in de heete luchtstreek leeft in hoofdzaak van plantaardig voedsel en voor zijne kleeding heeft hij bijna niets.

Daarentegen is de strijd van den mensch tegen het wilde gedierte in de tropen dikwijls te ernstiger.

De fauna van den Oost-Indischen Archipel houdt het midden tusschen die der aangrenzende werelddeelen: evenals zulks met de plantenvormen het geval is, komen de dieren in het Westelijk gedeelte meer overeen met die van het vasteland van Azië, terwijl die van het Oostelijk gedeelte meer gelijken op de dieren van Australië. In de grootere, Westelijke helft vindt men dus eene meer ontwikkelde fauna, grootere diersoorten; in 't Oosten zonderlinge diervormen, gelijk ze nergens elders meer voorkomen. Dit verschijnsel is een gevolg van de ligging der eilanden en hangt waarschijnlijk samen met het ontstaan van dezen Archipel. Sommige diersoorten zijn echter over de beide deelen verbreid.

Terwijl op Sumatra tal van *apen* leven, na verwant aan die van Achter-Indië, verdwijnen zij langzamerhand Oostwaarts, tot op Celebes en op Lombok de laatste apensoort wordt gevonden; hier daarentegen beginnen de *buideldieren*, die Oostwaarts in aantal van soorten toenemen, om in Australië en Nieuw-Guinea bijna de eenige inheemsche zoogdieren-soorten te vormen.

Op Sumatra doch vooral op Borneo leeft de *orang-oetang*, de hoogst-ontwikkelde apensoort. Verder zijn de volgende apensoorten de meest voorkomende: *bruil-apen*; *meerkatten*; de laatstgenoemde, grijze apen

(*monjets*), zijn gezellige, vroolijke dieren (Apenberg bij Padang); de *loetoeng* of zwarte aap; de *wouwouw*, genoemd naar zijn geluid.

Olifanten komen op Sumatra en Borneo voor; de *rhinoceros* op die beide eilanden en op Java.

Alleen in de bosschen van Midden-Sumatra zijn de olifanten nog vrij talrijk en vormen olifantspaden dikwijls nog de eenige wegen. De uitvoer van ivoor naar Europa is onbeduidend; de jacht geschiedt met het geweer; ook tracht men wel het dier in kuilen te vangen.

De rhinocerossen zijn van meer belang dan de olifanten. Zij komen in twee soorten op de genoemde eilanden voor. De horens hebben een grooten naam als geneesmiddel, o. a. als tegengif bij slangenbeten. Het vleesch wordt gegeten; van de huid worden karwatsen, enz. gemaakt; huid en hoorn van den rhinoceros zijn minstens *f* 200 waard. Men tracht o. a. het dier te vangen door het plaatsen van scherpe, zeisachtige messen op zijn diep ingetreden bergpad, waarmede het zich den buik openrijt.

Tapirs leven nog op Sumatra en Borneo.

Roofdieren: Tijgers en panters; de *gestreepte* of koningstijger, op Java en Sumatra, wel minder dan vroeger, maar toch nog menigvuldig; de *gevlekte* tijger of *panter*, op dezelfde eilanden en op Borneo.

Kleinere tijgerkatten komen ook op andere eilanden voor; sommige zijn niet grooter dan onze huiskatten.

In den regel vertoonen tijgers zich weinig, over dag bijna nooit; alleen door den honger gedreven, komt de tijger uit zijn schuilhoek; wanneer hij zijn honger niet aan wilde zwijnen en herten kan verzadigen, waagt hij zich zelfs in de dorpen der inlanders en sleept menschen weg. De jacht op tijgers heeft vooral plaats met stevige *vallen*, waarin een geit als aas; bij volksfeesten aan inlandsche hoven mocht een tijgergevecht niet ontbreken. Bovendien wordt op den tijger jacht gemaakt, om de door het gouvernement gestelde premie te verdienen. Ook wordt wel getracht het dier door vergif te dooden.

De *moesang*, eene soort van marter, gevreesd in de koffieplantages.

Een verbazend groot aantal *varkens* leeft in Indië, zoowel tamme als wilde rassen. Bij den Mohammedaanschen inlander zijn alle varkens om godsdienstige redenen in minachting; maar overal, waar Chineezzen wonen, worden zij veel gefokt.

Na de varkens zijn ongetwijfeld de *herten* het veelvuldigst over den

Archipel verspreid. Junghuhn spreekt in zijn 3^e deel van „Java” over tienduizenden en nogmaals tienduizenden van herten, die hij op den *Idjen* (res. Bezoeki) zag. Van zoo iets is tegenwoordig echter geen sprake meer. Er wordt veel jacht op gemaakt; zij leveren *dengdeng* (gedroogde repen vleesch), huiden en horens.

Het nuttigste huisdier is zonder twijfel de *buffel* of, naar den Maleischen naam, *karbau* („kebo”). Hij wordt gebruikt bij het beploegen der rijstvelden; hij moet zware lasten trekken voor de *pedati* of vrachtkar, langs dikwijls bijna onbegaanbare modderwegen; zijn vleesch dient tot voedsel, vooral bij feestmalen, en wordt ook gedroogd (*dengdeng*). Voor den Javaanschen landman is de karbau dus onmisbaar. De kleur is donkergrauw tot blauw-zwart; hij is log en buitengewoon sterk; na verrichten arbeid vereischt hij weinig voor zijn onderhoud; het voedsel zoekt hij zelf, waartoe hij gehoed wordt; de houten klokken hoort men reeds in de verte.

Het *rund* of de *sapi* vervangt in sommige streken den karbau, o. a. in Oost-Java en op Bali. Het vleesch is smakelijker dan dat van dezen; daarom komen in de nabijheid der groote steden groote kudden van sapi's voor; vooral Madoera is de slachtbank van Java; Oost-Java en Madoera hebben trouwens veel meer vee dan West-Java.

Wilde runderen (*bantengs*) komen voor op Java, Borneo en Sumatra. Er wordt drijfjacht op gemaakt; vroeger werden ze veel gevangen voor tiggergevechten.

De *paarden* bekleeden in den Archipel eene voorname plaats. Over het geheel zijn zij klein, doch zeer sterk. De schoonste soorten zijn: de *Sandelhout-paarden*, de *Makassaren* en die van *Bima* (Soembawa); bekend zijn ook de *Batakkers*.

De vogelenwereld is rijk aan bontgevederde soorten, wier stemgeluid niet aan het schoon uiterlijk beantwoordt. Vooral *hoenders*, *duiven* en *eenden* zijn in tal van soorten en kleuren aanwezig en zijn van belang voor de voeding; de tamme kippen vormen een hoofddeel van de rijsttafel. Sommige duivensoorten zijn bij de inlandsche bevolking zeer gewild en worden zorgvuldig verpleegd. Groote liefhebbers zijn de inlanders van hanengevechten, waarbij de hanen aan de pooten soms nog van mesjes voorzien worden.

De *pauw* is de trouwe metgezel van den tijger, omdat hij op diens uitwerpselen aast; hij komt dus in dezelfde streken als deze voor.

Onder de kleine vogelsoorten zijn o. a. de *rijstvogeltjes* zeer verbreid.

Papegaaien, kakatoe's, loeri's komen vooral op de Oostelijke eilanden voor. Zij beginnen reeds op Lombok met eene enkele soort, doch zijn op Bali en Java onbekend. Daarentegen komt de pauw niet tot aan Lombok, omdat men hier geen tijgers of panthers meer vindt.

De beroemde *paradijsvogels* leven vooral op Nieuw-Guinea en omliggende eilanden.

In het Oostelijk deel behoort ook eene struisvogelsoort thuis, de *kasuaris*.

Tot de meest verbreide dieren in den Archipel behooren ten slotte de *vledermuizen*, waaronder eene zeer groote soort de „vliegende hond” of *kalong*, op Java; deze dieren hangen met den kop naar beneden aan de boomen.

Niet minder verbreid zijn een groot aantal *slangen*, waarvan er echter slechts weinige vergiftig zijn; deze behooren juist tot de kleinste soorten. Overdag laten zij zich weinig zien; gewoonlijk zijn zij dan op de takken der boomen ineengerold, vooral langs de oevers der rivieren; dikwijls zien ze er uit als met mos begroeide takken.

Verbazend rijk is ook het dierlijk leven in de wateren.

Onder de *walvischachtige dieren* bevatten de Indische zeeën den *potvisch* of *cachelot*, die groote waarde heeft; de jacht is echter verwaarloosd en alleen in handen van Amerikanen; de *zeekoe*, waarop om het vleesch wordt jacht gemaakt.

Haaien komen aan de kusten der grootere eilanden voor. *Krokodillen* leven in alle rivieren van Indië. Talrijke *hagedissen*, waaronder zelfs eene vliegende soort.

De *visschen* bekleeden eene ruime plaats in het leven en bedrijf der inboorlingen. Zij zijn in Oost-Indië van alle dieren het belangrijkste voor den mensch: visch vormt, naast de rijst, het hoofdbestanddeel van het voedsel; visch vangen is het bedrijf van duizenden Maleiers in onderscheiden kuststreken en hierin zijn zij zeer ervaren, met hengels en verschillende soorten van netten, fuiken en staketsels van bamboe. Enorm veel visch komt gedroogd in den handel. Van beteekenis is de kunstmatige vischteelt in vijvers. De tafelvisch bij den maaltijd der aanzienlijken en gegoeden is de *goerami*, van de familie der *klimvisschen* (deze klimmen tegen de wortels der

moerasboomen op, om insecten machtig te worden; zij kunnen op die klimtochten blijven leven door kieuwwater, zelfs een paar dagen).

Van de talrijke *schildpadden* worden sommige soorten gegeten; andere leveren het schildpad (*karet*) voor den handel.

Onder de lagere diersoorten wordt in de eerste plaats vermeld de *tripang*, een zeekwal, vooral in de Moluksche zeeën; zij wordt gedroogd en is een artikel van uitgebreiden handel.

Het aantal Indische insecten is ontelbaar; we noemen hier alleen de zoo lastige *musketen* en de alles vernielende *witte mieren*.

HOOFDSTUK V.

Het Delfstoffenrijk.

§ 14. De bodem van de Indische eilanden is rijk aan delfstoffen en wellicht staat het delfstoffenrijk, in beteekenis voor de Europeesche markt en voor de bewoners van den Archipel zelf, boven de dierenwereld en volgen zijne voortbrengselen onmiddellijk op de producten uit het plantenrijk.

De *minerale rijkdom* van Nederlandsch-Indië trekt in toenemende mate de aandacht. Bovenaan staan het *tin-erts* en de *steenkolen*; alleen bij deze twee is sprake van ontginning op groote schaal, 't zij door den Staat, 't zij door Europeesche maatschappijen. Andere delfstoffen worden voornamelijk door Inlanders en Chineezzen, dus op kleine schaal, aangewonnen: *goud* en *ijzer* op Borneo en Sumatra; *platina* en *diamanten* op Borneo.

Hoofdzaak zijn tot dusver: de *tinmijnen* van *Banka* en die van *Billiton*; de eerste voor rekening van het gouvernement, de tweede voor die van eene particuliere maatschappij (de *Billiton-maatschappij*), die daarvoor aan het gouvernement eene jaarlijksche pachtsom betaalt. Er zijn op Banka ± 300 mijnen met daarbij behorende inrichtingen; de jaarlijksche productie bedraagt daar ± 80.000 pikols, op Billiton 60.000.

Het eiland Billiton of Blitoeng bleef lang verlaten: „alzoo het een dor en woest eiland is”, zegt eene Resolutie van de Oost-Indische Compagnie in 1757.

Nog in het midden van deze eeuw was de Billiton-archipel — ruim 150 kleine eilandjes liggen om 'thoofdeiland (84.5 G. M.²) heen — een waar rooversnest. Herhaalde nasporingen leidden toen tot de ontdekking van tinerts, in welk opzicht thans Billiton tot de rijkste landen der aarde behoort. Opmerkelijk is hier de overeenkomst met het goudland Californië, door de Spanjaarden als „woest en waardeloos” beschouwd. Maar toen de

eerste mijnen in bewerking kwamen, in 1852, waren de inboorlingen nog zoo woest, dat ze de mijnwerkers overvielen en vermoordden om de eenvoudige katoenen kleeding dier lieden machtig te worden. Thans heerschen er orde en rust.

De mijn-arbeid geschiedt door Chineezen; arme lieden, die in hun land geen voldoende middel van bestaan vinden, trekken jaarlijks bij honderden naar Billiton. Daar werken zij hard: met de voeten in 't water en de brandende zon op het hoofd en 't naakte bovenlijf, den ganschen dag door. Zijn zij ongelukkig in het treffen van rijke ertsplekken, dan hebben ze eenvoudig den kost: rijst, gezouten visch, groenten en, eene enkele maal, varkensvleesch. Dient hun het geluk, dan gaan ze soms na eenige jaren welgesteld naar hun land terug, om daar een stukje land te koopen of wel om handelaar te worden.

Het tinerts bevindt zich op vele plaatsen dicht aan de oppervlakte; elders moeten echter diepe mijnputten worden aangelegd. Om tin te verkrijgen is water schier even onmisbaar als tinerts: snel stroomend water wordt gebezigd om 't erts te scheiden van de aarde; met water wordt het gewasschen; water wordt bij de uitsmelting gebruikt om de raderen in beweging te brengen, die de lucht in de oven moeten drijven. In die oven wordt het erts gemengd met houtskool, welke in de bosschen wordt gebrand. Het smelten heeft alleen 's nachts plaats; na een paar uren begint het gloeiende, gesmolten tin aan 't onder eind van den oven uit te druppelen in eene daarvoor bestemde kuil. Wanneer de kuil met gesmolten tin is gevuld worden de er op drijvende asch en slakken afgespaand, vervolgens wordt het tin met een lepel uitgeschept en in vormen gegoten. Die vormen zijn afgedrukt in een gat, gevuld met vochtige fijne aarde; aan den eenen kant is eene B gesneden, aan den anderen 't letter der mijn. De tinblokken, koud geworden, heeten *schuitjes*; zij wegen $\frac{1}{2}$ pikol, worden in kruiwagens naar 't pakhuys gevoerd, in afwachting, dat zij in stoomscheepjes naar Batavia gaan voor de veiling.

Steenkolen werden tot voor korten tijd alleen, en in geringe hoeveelheid, gehaald uit de gouvernementsmijnen van Z.O.-Borneo: *Oranje-Nassau* bij Banjermasin en uit eenige mijnen bij Koetei.

Veel is er geschreven over de *Oembilien-steenkoolvelden* — ontdekker de ingenieur *De Greve* — in de Bovenlanden van Midden-Sumatra. Het kolenveld heeft zijn naam ontvangen naar de rivier, welke het dwars doorsnijdt; *Oembilien* beteekent *zeer snelle stroom*. Dit gebied schijnt zeer rijk te zijn; de ontginning zal voorloopig voor rekening van den Staat geschieden. Voor den afvoer is thans een spoorweg aangelegd naar de Westkust, even ten Zuiden van Padang.

Goud wordt tot nu toe bijna alleen in wasscherijen van de alluviale

gronden gewonnen; hoofdzakelijk op Borneo en wel in de Wester-afdeeling. Het voornaamste middelpunt van de goudwasscherijen is *Montrado*, waar de Chineesche goudwasschers dan ook de hoofd-bevolking uitmaken. Zij werken ook hier in gezelschappen; deze kongsi's bezitten mede in politiek opzicht beteekenis en hebben onze Indische regeering dikwijls veel te doen gegeven.

IJzer wordt hier en daar op Sumatra en *Borneo* gewonnen. De inlanders hebben het zelf op eenvoudige wijze ver in de ontginning en bewerking ervan gebracht. Ook het smeden verstaan zij goed; kunstig bewerkte wapens komen van Borneo en van Celebes in den geheelen Archipel in den handel.

Diamanten werden vroeger op Borneo gevonden; de diamant-gronden liggen in het Z.O., niet ver van Banjermasin. Ook bevat de bodem van dit eiland *antimonium* (vooral van belang bij de ver-bindingen of alliages van andere metalen) en *platina*; het eerste is een der artikelen, die Serawak oplevert.

Het spreekt van zelf, bij den vulkanischen aard van den bodem, dat op vele plaatsen *zwavel* aanwezig is, terwijl in de Neptunische formaties *kalk- en andere bouwsteen*, ook *marmer*, voorhanden zijn: maar tot nu toe wordt hiervan niets ontgonnen.

Onder de delfstoffen, welke door den inlander worden gewonnen, verdient het *zout* eene bijzondere vermelding. Reeds is (blz. 13) met een woord gesproken over den zoutaanmaak in de modderwellen van de residentie Samarang, te Koewoe in 't Grobogansche. Veel belangrijker is echter de bereiding van zeezout. Deze zoutaanmaak is een gouvernements-monopolie: in geheel Nederlandsch Indië (de genoemde afdeeling in Samarang, benevens de Vorstenlanden op Java uitgezonderd) zorgt het gouvernement voor den aanmaak en de levering van een voldoende hoeveelheid zout; de bevolking is verplicht deze levensbehoefte aan 's lands pakhuizen te koopen, waaruit eene belangrijke bron van inkomst voor de regeering voortvloeit.

De meest belangrijke zoutbereiding is die op het eiland *Madoera*, vooral te Soemanap.

Omtrent den zoutaanmaak in het *Regentschap Soemanap* lezen wij in van Hoëvells meer genoemde Reis het volgende:

„Achter de bewoonde streken strekt zich eene onafzienbare vlakte uit tot aan de zee. Zij is volkomen kaal en dor; waar gij ook uwe blikken heen-

wendt, nergens ontdekt gij een enkel plantje of struikje, want er groeit niets in de ziltige aarde. Slechts hier en daar ziet gij eene dessa, bewoond door zoutmakers en hunne huisgezinnen, maar waarvan de woningen niet in het koele lommer van vruchtboomen of bamboestruiken zich verschuilen, zooals de huizen der andere dorpen van Java en Madoera. De vlakte is verdeeld in vele, onderling in uitgestrektheid en vorm zeer onderscheiden vakken, omzoomd en van elkander gescheiden door kleine, een of anderhalf voet hooge dijkjes, „galangan” genaamd, evenals de sawahs der padivelden.

Die vakken zijn de zoogenaamde „zoutpannen”, of liever, drie of vier zulke vakken vormen een stel pannen, waarvan één de bak is, waarin het zeewater gekristalliseerd wordt. Er zijn hier 991 zulke stellen pannen. Langs leidingen wordt het zeewater naar binnen gelaten en in de onmiddellijke nabijheid van ieder stel gebracht. Dan schept de zoutmaker, met behulp van een eenvoudigen toestel, het water uit deze leiding op het eerste vak. Nadat het hierop acht à tien dagen is blijven staan, wordt het water langs eene kleine opening in het dijkje, op het tweede vak doorgelaten; de opening wordt vervolgens weer gesloten en het eerste vak opnieuw door overscheppen gevuld en naarmate er meer of minder verdamping plaats heeft, wordt er gedurig water bijgeschept. Als nu het water in den tweeden bak weder eenige dagen gerust heeft, wordt het, mede langs eene opening in het dijkje, doorgelaten in een derden bak, die ingeval het stel uit slechts drie vakken bestaat, de kristalleerbak is; deze is, vóór hij het water ontvangt, dicht ineen gestampt, waterpas gemaakt en met de meeste zorg bereid en in behoorlijken staat gebracht. Op dat vak blijft het, tot dat de kristallisatie, die alleen door de zonnestralen, de verdamping, bewerkt wordt, geheel is afgeloopen.

Het op den bodem, gewoonlijk tot eene dikte van twee duim liggende zout, wordt nu ingezameld. Het wordt met de handen voorzichtig van den bodem gelicht en bij vrij groote brokken verkregen.

Op de overige plaatsen, waar zout gemaakt wordt, ligt het slechts tot nauwelijks eene dikte van 1 of $\frac{3}{4}$ duim en wordt het met bamboezen schoffels bijeengeschraapt.

De geheele bewerking, van het oogenblik, dat het water in het eerste vak gelaten wordt, totdat het zout is ingezameld, duurt te Soemanap gewoonlijk 40 dagen. Na de inzameling wordt het zout eenige dagen, nabij de pan, op gelijken grond te drogen gelegd en als het regent met *kad-jang**) matten gedekt. Daarna wordt het door koelies in de hoofddepôts overgebracht.”

*) Matten van bladeren gevlochten, die ook veel gebruikt worden, om de wanden der bamboezen huizen van binnen te bekleden.

Deze wijze van zoutaanmaak is zeer afhankelijk van de weersgesteldheid, maar toch brengt het jaarlijksche zoutdebiet aan het Gouvernement $\pm$ f 7.000.000 op.

De zoutmakers zijn van de overige bevolking van Soemanap geheel afgescheiden. Zij tellen elf dessa's en de afscheiding van de inwoners dier dessa's is zoo groot, dat zij zich zelfs door huwelijken niet met die van andere dessa's vermengen.

HOOFDSTUK VI.

Ethnographie.

§ 15. De bevolking van Nederlandsch Oost-Indië bestaat uit *):

1. Inlanders,
2. Europeanen,
3. Chineezen,
4. Arabieren,
5. andere vreemde Oosterlingen.

Wat de *getalsterkte* der bevolking betreft, geldt het volgende: alleen voor Java kan het cijfer der bevolking vrij zeker worden opgegeven; de eerste volkstelling had aldaar plaats gedurende het Engelsche tusschenbestuur (1811—'16; *Raffles*) en geschiedde in verband met de invoering van het landrentenstelsel (een stelsel van belasting).

Het *Koloniaal Verslag* (verslag aangaande den staat en het beheer van de Koloniën, jaarlijks door de Regeering aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal over te leggen) over 1890, gaf voor *Java's bevolking* de volgende getallen aan:

<i>Inlanders</i>	ruim 25.000.000,
<i>Chineezen</i>	„ 250.000,
<i>Europeanen</i>	bijna 50.000, †)
<i>Arabieren</i>	„ 15.000,
<i>andere vreemde Oosterlingen</i>	„ 3.000.

Het cijfer voor de *Bevolking in de Buitenbezittingen* kan tot heden slechts bij benadering worden opgegeven. Het *Koloniaal Verslag* zegt van sommige gewesten, dat het aantal inwoners vrij nauwkeurig

*) Indeeeling van het Koloniaal Verslag.

†) Leger en vloot zijn hieronder niet begrepen.

bekend is; van andere wordt het getal bij benadering opgegeven, terwijl er ook streken zijn, waar het bevolkingscijfer op louter gissingen berust.

Met een totaal cijfer van 30 à 35 *millioen* inwoners voor *geheel Nederlandsch Oost-Indië* schijnen wij niet ver van de waarheid te zijn; Java heeft dus stellig twee derden van de bevolking.

Het bevolkingscijfer is op de eilanden buiten Java, Bali uitgezonderd, lang niet aan de grootte der oppervlakte geëvenredigd.

Volgens het meergenoemd Verslag waren in *geheel Nederlandsch Oost-Indië*:

Chineezzen	± 400.000 ,
Europeanen	„ 55.000 ,
Arabieren	„ 20.000 ,
andere vreemde Oosterlingen	„ 25.000.

Van *Koloniën* d.i. volkplantingen, in den eigenlijken zin des woords, kan bij *Onze Oost* dus geen sprake zijn; wij hebben hier te doen met *Bezittingen*; wij zullen later zien, dat dit in *de West* anders is, daar vormt het Europeesche element de hoofdbevolking. Slechts enkele grootere middelpunten van Europeesche bevolking en beschaving zooals Batavia, Semarang, Soerabaja, Paramaribo, hebben meer of min het karakter van ware volkplantingen.

Het spraakgebruik brengt echter mede, dat de naam *Koloniën* gebezigd wordt voor de geheele uitgestrektheid der overheerde gewesten, die door de zedelijke meerderheid der Europeesche volken worden in bedwang gehouden. (*Koloniën* in den waren zin des woords zijn b.v. die aan de Kaap de Goede Hoop, in Transvaal, in Canada, in Australië.)

§ 16. **Inlandsche bevolking.** De inlandsche bevolking van den Archipel bestaat uit een groot aantal thans zeer verschillende stammen; maar volgens het meest algemeen gevoelen is er geen oorspronkelijke rasverscheidenheid tusschen deze thans zoo verschillende volken. Vele treffende punten van overeenkomst in huiselijk en maatschappelijk leven, in plechtigheden en gebruiken, worden aangetroffen bij anders zoo verschillende volken als b. v. Javanen en Bataks.

Veeltijds vat men hen samen als het **Maleische ras**; alleen op de eilanden in de buurt van Nieuw-Guinea, evenals op dit groote eiland zelf, leven de **Papoea's**.

Het groote verschil, dat men thans in ontwikkeling, middelen van bestaan en maatschappelijke toestanden tusschen de verschillende volken aantreft, is te verklaren uit:

1. De verspreiding over eene uitgestrekte eilandenwereld en als gevolg daarvan afzonderlijke ontwikkeling.
2. Verschil van bodem, klimaat, bedrijf, voedsel.
3. Bovenal verschillende mate van invloeden door vreemden, in 't bijzonder de Hindoes, uitgeoefend.

De volgende Inlandsche volken zijn de voornaamste:

De *Javanen* } op Java; zij zijn hoofdzakelijk landbouwers.
De *Soendaneezen* }

De *Madoereezen*, in Java's Oosthoek en op Madoera; door de mindere vruchtbaarheid van hun eiland zochten zij vooral op de zee hun bestaan, als visschers, matrozen, zeeroovers. Toch zijn ook landbouw en veeteelt bij hen van gewicht.

De *eigenlijke Maleiers*; oorspronkelijk op Sumatra; thans daar en in verschillende kuststreken van andere eilanden. Zij zijn echte zeevaarders, stoutmoedig, onverschrokken en dikwijls door hunne zeerooverijen berucht (zeeroof was gedeeltelijk de aanleiding tot den Atjeh-oorlog). Handeldrijvend en koloniseerend maken zij in alle kusthandelplaatsen, vooral van Sumatra, Borneo en Java, een aanzienlijk deel der bevolking uit.

De *Bataks*; in de binnenlanden van N.-Sumatra (plateau van Toba), gedeeltelijk nog onafhankelijk.

De *Dajaks*; op Borneo. Bij hen valt wèl te onderscheiden, of zij in 't kustgebied, aan de talrijke beneden-rivieren, wonen, dan wel in de binnenlanden verblijven.

De *Boegineezen*; } op Zuid-Celebes en omliggende kleine eilanden;
De *Makassaren*; } zij zoeken hoofdzakelijk hun bestaan in zeevaart en visscherij.

De *Alfoeren*; onder dezen naam worden verschillende volksstammen samengevat, op Noord-Celebes en in de Molukken. Zij zijn deels zoogenaamde „beschaafde Alfoeren” in de *Minahassa*, maar grootendeels zijn zij nog woeste natuurvölker.

Nog verder naar het Oosten de *Papoea's*, eerst tusschen andere stammen, dan als hoofdbevolking.

In de voornaamste inlandsche talen bestaan reeds woordenboeken, spraak-kunsten, bijbeloverzettingen. De meeste inlanders bedienen zich tegenwoordig van papier met pen en inkt; alleen hier en daar volgt men nog de voorvaderlijke gewoonte; zoo worden op Bali de letters met een puntig werktuig op geprepareerde lontarbladeren ingegrift.

De Maleische taal is van alle talen in den Archipel het meest verbreid, doordat de Maleiers van oudsher handelskolonies en kuststaten stichtten (*orang melajoe*, d. i. „zwervers, vluchtelingen”); bovendien laat zij zich gemakkelijk door vreemden aanleeren.

Al spoedig echter werden in deze spreektaal allerlei vreemde woorden opgenomen en in de dagen van de Compagnie werd zij steeds meer eene handelstaal, die van het echte Maleisch geheel ging afwijken en alleen diende voor het onderling verkeer. In tegenstelling van het zuivere, zoogenaamde *Hoog-Maleisch*, heet de aldus ontstane taal *Laag-Maleisch*, eigenlijk geene taal, maar een mengelmoes, dat, vooral in kustplaatsen, door Europeanen tot inlanders wordt gesproken en dat Hollanders, Chineezers, Arabieren, Javanen, Soendanezen, Madoerezen, Boegineezen en zoo vele anderen in staat stelt om, zonder elkanders moedertaal te leeren, onderling te verkeerren. Het is duidelijk, dat deze aldus voor de behoefte gemaakte taal slechts woorden bezit voor de meest gewone onderwerpen, als die van de markt en het kantoor, de straat en de voorgalerij.

Iets over de geschiedenis van den Archipel.

„Aan Java's strand verdrongen zich de volken;
Steeds daagden nieuwe meesters over 't meer:
Zij volgden op elkaâr, gelijk aan 't zwerk de wolken,
De telg des lands alleen was nooit zijn heer.”

§ 17. Kort en duidelijk teekenen deze dichtregelen den hoofdtrek in de geschiedenis van Java's bevolking.

Het oudste tijdperk van de geschiedenis der volken in den Indischen Archipel in het *Hindoe-tijdperk*.

Vóór de komst der Hindoes stonden de Maleische volken op een uiterst lagen trap van ontwikkeling, waarschijnlijk op het standpunt van *natuurvolken*, en kwamen overeen met die volken van het Maleische ras, welke wij heden ten dage op de talrijke eilanden van

den Grooten Oceaan (Polynesië) aantreffen, en die men samenvat als Malayo-Polynesiërs. Zij leefden van hetgeen jacht en vischvangst leverden en van het merg van den sagoboom; zij waren weinig of niet bekend met metalen; steenen wapenen en werktuigen zijn over den geheelen Archipel verspreid aangetroffen.

Waarschijnlijk dagteekent de aanvang der Hindoe-kolonisatie in den Indischen Archipel, meer bijzonder op Java, reeds uit het begin der Christelijke tijdrekening.

De naam „Java” is van Hindoeschen oorsprong; eene korensoort — men weet niet zeker welke — werd er in de Sanskriet-taal door aangeduid. De Hindoes, en in 't algemeen de aardrijkskundigen en handelaars der oudheid, bedoelden met dezen naam (*Djarwa*) de geheele Achter-Aziatische eilanden-wereld; op den duur alleen 't eiland, dat heden dien naam draagt en dat in de dagen der Compagnie wel „Groot-Java” heette; de Arabieren noemen het nog wel zoo.

Alle ontwikkeling en beschaving uit den voortijd wijzen op Hindoeschen oorsprong: de rijstbouw, rijst is in Isulinde geen inheemsch gewas, want zij komt er nooit in het wild voor; het aanleggen van terrassen en waterleidingen voor dien rijstbouw; het bewerken der metalen; het spinnen en weven van katoenen stoffen; enz.

Met het rijstgewas brachten de Hindoes aan Java de katoenplant en den buffel.

Onder hunne leiding bouwden de Javanen trotsche en door overvloedig beeldhouwwerk rijk versierde tempels; legden zij wegen aan; van hen ontvingen zij hunnen godsdienst, hunne zeden, gebruiken, volksspelen. Dat het *Javaansch*, volgens 't algemeen oordeel, de meest ontwikkelde en beschaafte taal is van den Maleischen stam, 't moet ongetwijfeld ook aan den Hindoe-invloed worden toegeschreven. (De Javaansche letterteekens worden ook gebruikt bij het Soendaneesch, het Madoereesch en het Balineesch.)

Java werd het middelpunt der Hindoe-heerschappij en wel meer bijzonder Midden- en Oost-Java; daar ontstond een machtig Indisch rijk, *Madjapahit*, en vandaar uit schijnt de Indische beschaving in meerdere of mindere mate ook naar andere eilanden te zijn overgebracht.

Grootsche monumenten waren toen op Java, meest opgericht ter eere van de voorwerpen van den Boeddha-dienst. Een verbazend

aantal tempelruinen is hier van overgebleven, met beelden van goden en helden.

De oudheden van het Diëng-gebergte — door professor Veth met de overblijfselen van Pompeji vergeleken — behooren tot de merkwaardigste. Zij verrijzen op en in den omtrek van een met gras en houtgewas begroeid plateau, een paar duizend M. boven den zeespiegel en omringd door trotsche bergkruinen. Indrukwekkende vulkanische verschijnselen maakten ook deze woeste en eenzame streek voor de Hindoes tot eene verblijfplaats van bovenaardsche machten en zij bouwden er tempels, waarheen over eene verbazende lengte steenen trappen toegang gaven. Eeuwen zijn sedert voorbijgegaan; lavabeddingen hebben de priestersteden bedolven en planten groeien tot zelfs tusschen de voegen der tempelsteen. In onze dagen heeft eene nieuwe bevolking zich hier gevestigd, in een twintigtal Javaansche dorpen, en tegelijkertijd is men begonnen met opgravingen en ontcijferingen van deze monumenten uit den Hindoetijd, waarvan de ontdekking reeds in de dagen van Raffles valt.

§ 18. Ongetwijfeld was Madjapahit het machtigste en aanzienlijkste rijk op Java geweest; tevens het eenige, waarvan enkele bijzonderheden tot ons zijn gekomen. De hoofdstad lag een paar dagreizen ten Zuiden van Soerabaja; talrijke overblijfselen geven getuigenis van hare kolossale grootheid; deels zijn ze gebruikt bij den bouw van Mohammedaansche begraafplaatsen, deels leveren zij nog 't materiaal voor suikerfabrieken, enz.

Van Madjapahit hadden tal van kleinere rijken de opperheerschappij erkend; kolonies waren schier overal gesticht. Doch geleidelijk baande zich sedert 't begin der 15^e eeuw de Islam een weg in den Archipel; niet door 't zwaard, maar door den rusteloozen arbeid van zendelingen: kleine gemeenten van moslems werden gesticht door predikers, die met bekwaamheid tewerk gingen, zich aanzien onder de inlanders wisten te verschaffen, inlandsche vrouwen huwden, enz. Aanzienlijken en zelfs vorsten gingen vrijwillig tot den Islam over; een feit is het, dat later verschillende vorstenhuizen hunne afstamming afleidden van Arabische priesters.

Niet twijfelachtig is 't verder, dat Java in de 16^e eeuw getuige was van veel strijd, oorlogen; tal van rijken trof men er aan, onder afzonderlijke vorstenhuizen; wanorde heerschte overal, de landen werden verwoest, het volk werd uitgezogen, toen de Europeanen kwamen.

De belangrijkste Mohammedaansche staten waren op dit tijdstip:

Jacatra en *Tjeribon* in West- en *Mataram* in Oost-Java (van dit laatste rijk zijn de „Vorstenlanden” de overblijfsels).

Het eiland Bali heeft het zuiverst het elders verdrongen Hindoe-wezen blijven bewaren. Voor 't overige verdient de Archipel den naam „Indië” eigenlijk niet meer.

De Islam is thans de heerschende godsdienst in den geheelen Archipel; alleen de *Bataks*, de *Dajaks* en de meeste *Alfoersche* stammen, benevens enkele andere, ook op Java voorkomende, onvermengde afdeelingen van 't Maleische ras, zijn nog *heidenen* en hebben een zuiveren natuurdienst. Ook onder hen maakt echter de Islam veel grooter vorderingen dan het Evangelie.

De Mohammedaansche godsdienst is evenwel niet diep doorgedrongen in het gemoed der Indische volken: worden de vormen meer of minder trouw nageleefd, het bewustzijn is door allerlei heidensch bijgeloof verduisterd en de inlander is nog altijd trouw gebleven aan zijne goede en kwade geesten in de bergen, rivieren, boomen (zie bij de beschrijving van het vogelnesten-inzamelen, bladz. 10); zijne voorteekenen geloof hij nog even als vroeger.

In tegenstelling met den *Chinees* is de *Arabier* bij de Inlandsche bevolking gezien, meer misschien dan eenig ander vreemdeling; waarschijnlijk omdat de Javaan in hem den vertegenwoordiger ziet van het uitverkoren volk van den profeet.

Hadhramaut (Zuid-Arabië) is het vaderland van bijna alle in Oost-Indië gevestigde Arabieren. Uit dat land gaan sedert eeuwen tal van personen naar alle oorden der Mohammedaansche wereld.

Voor al de Arabier, die Mekka en de andere heilige plaatsen bezocht heeft, staat in een bijzonderen reuk van heiligheid; de Mekka-gangers, ook niet-Arabieren, heeten na hunne terugkomst *hadji* (van „hadj,” d. i. „bedevaart”); uit dezen worden bij voorkeur de priesters gekozen. Zij zijn zeer fanatiek en hebben grooten invloed op de inboorlingen, die zij dikwerf tegen de ongeloovigen aanhitsen.

Op Java zijn de meeste Arabieren te Batavia en te Soerabaja; verder op Madoera; in de Buitenbezittingen vooral in Palembang.

§ 19. **De Chineez.** Deze zijn buiten Java het talrijkst op de Westkust van Borneo, in Deli, op Riouw en op Banka en Biliton.

Hun aantal overtreft dat der Europeanen verre; de verhouding is als 8 : 1. Nog jaarlijks komen Chineez. uit hun vaderland in den

Archipel aan: deze nieuwelingen worden aangeduid met den naam *Sin-ké*, d. i. „nieuwgast”, verkort tot *Kee* en dikwijls als scheldnaam gebezigd. Grooter is echter het getal der in den Archipel geboren Chineezzen; daar echter vrouwen China niet mogen verlaten, zijn de eigenlijk Indische Chineezzen van gemengd bloed en heeten wel „Chineesche liplappen”.

Geen tak van bestaan, die eenigszins goede inkomsten belooft, of de Chinees heeft er zich van trachten meester te maken en het moet tot zijne eer gezegd: doorgaans met goed gevolg. In de goudwasscherijen van Borneo, de tinmijnen van Banka, op de tabaksplantages van Deli, bij de peper- en gambiercultuur op Riouw, overal is hij onmisbaar; en bovenal zijn de handel, zoo in het groot als in het klein, amfioenpacht en de verkoop van het heulsap, in handen van de zonen van het „Hemelsche Rijk”.

Over 't geheel zijn zij bij de inlanders gehaat en gewantrouwd, maar toch kunnen deze niet buiten hen: de Chinees is de geldschietster, de toko-houder en de amfioen-pachter; niet zelden is dan ook de Javaan in eene geheel afhankelijke positie van den Chinees.

§ 20. De Europeanen in de Koloniën en overheerde gewesten. In de 16^e eeuw waren Spanje en Portugal de groote koloniale mogendheden. Het eerste vooral in Amerika, het tweede in Afrika en de landen en eilanden bespoeld door den Indischen Oceaan *).

In 1498 zagen de Portugeezen hun langdurig pogen bekroond en landde *Gama* op Voor-Indië's Westkust bij *Calicoet* (12° N.B.).

Slechts zeer weinige Europeanen waren, voor zoover ons bekend is, vóór dat tijdstip tot Insulinde doorgedrongen. Marco Polo, de beroemde Venetiaansche reiziger van de 13^e eeuw, die meer dan twintig jaar in Oost-Azië doorbracht, bezocht eenige deelen van Sumatra, maar kende Java alleen van hooren zeggen.

Goa, aan diezelfde kust, werd spoedig het middelpunt van den Portugeeschen handel en onder de dappere en stoutmoedige onderko-

*) De Philippijnen waren echter Spaansch; ofschoon zij niet binnen de demarcatielyn van Paus Alexander VI lagen, plaatsten de Spanjaarden ze daar toch binnen, en zoo komt het, dat de Philippijnen op oude kaarten veel te ver naar 't Oosten liggen.

ningen *d'Almeida* en *Albuquerque* werden ook verscheidene landstreken onderworpen. De laatste veroverde kort voor zijn dood (1515) reeds *Malakka*.

Van het vasteland werden de handelsbetrekkingen spoedig uitgebreid tot den Archipel; schepen werden gezonden en weldra gelukte het den Portugeezen zich in de *Molukken* te vestigen, zoomede handelstractaten te sluiten met den Sultan van *Atjeh* en de vorsten van *Bantam*.

De plaats der Portugeezen zou echter spoedig worden ingenomen door de Hollanders, vooral toen deze werden opgewekt den weg naar het Oosten te zoeken door de hinderpalen, die Spanje aan hunne *vrachtvaart*, de groote bron hunner welvaart, in den weg legde.

Na te vergeefs in drie altijd gedenkwaardige tochten de Noord-oostelijke doorvaart beproefd te hebben, gelukte het *Cornelis Houtman* in Juni 1596, na eene reis van 446 dagen, te Bantam te landen; deze reis bracht nog geen rechtstreeksch voordeel aan, maar de weg was gevonden, 't ijs gebroken.

In 1598 werd de grondslag gelegd voor den handel der Nederlanders in Oost-Indië: *Van Neck* kwam den 15^{en} Juli 1599 in het moederland terug van de eerste welgelukte reis; met een deel der schepen had hij in Bantam eene groote lading *peper* ingenomen, 100 last. *)

De andere schepen waren doorgegaan naar de *Molukken*, de „Groote Oost“, de *Specerij-eilanden*, welke zeker meer dan eenig ander deel van den Oost-Indischen Archipel Holland rijk hebben gemaakt; de schaduwzijde is, dat onze landgenooten van de 17^e eeuw in de Molukken met onmenschelijke hardheid tegen de inboorlingen zijn opgetreden, die deels gedood, deels tot *perkslaven* werden gemaakt.

De goede ontvangst, die de Nederlanders aldaar van de zijde der vorsten, o. a. van den Sultan van *Ternate* (*Moluco*), en van de bevolking ondervonden, moet hoofdzakelijk aan den haat, dien men tegen de Portugeezen koesterde, worden toegeschreven. Door overdreven godsdienstijver hebben de Portugeezen aan hun eigen val gearbeid.

*) Op deze reis (in het heengaan) was het eiland *do Cero* ten Oosten van Madagascar aangedaan en „ter eere van den Prins-Stadhouder“ in *Mauritius* herdoopt.

Met *Atjeh* werden reeds in 1600 vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt en handelstractaten gesloten, terwijl de Sultan afgezanten zond naar Prins Maurits, die deze gezanten ook ontving in zijn legerkamp voor Grave.

In dezen tijd begint de worsteling van de Nederlanders om den *alleenhandel* in den Oost-Indischen Archipel, waarbij zij beurtelings de Portugeezen en de Engelschen hebben te bekampen en strijd te voeren tegen de machtige Inlandsche vorsten.

Ten einde de krachten gemeenschappelijk aan te wenden, werd in 1602 de *Oost-Indische Compagnie* gevormd uit de verschillende handelsmaatschappijen, die in de laatste jaren waren ontstaan.

De eerste duurzame nederzettingen van de Compagnie waren in de Molukken en in Bantam. Daar werden *loges* (loodsen, pakhuisen) gebouwd.

In 1609 werd voor de eerste maal een Gouverneur-Generaal aangesteld, *Pieter Both* van Amersfoort. Zijn zetel en die van zijne beide naaste opvolgers was *Ambon*.

De vierde Gouv.-Generaal was *Jan Pieterszoon Koen* (1618—'23), die de Engelschen en Bantammers bestreed, Jacatra veroverde, Batavia stichtte en tot middelpunt van onzen handel en ons gezag maakte.

Van 1626—'29 was *Koen* voor de tweede maal Gouverneur-Generaal.

Nadat Batavia aldus haar middelpunt was geworden, breidde de Compagnie hare betrekkingen en haren invloed gedurig verder over den Indischen Archipel uit, ja, verwierf zelfs uitgestrekte bezittingen in andere deelen van Azië (*Formosa*, *Desima*, *Malakka*, *Ceylon* en punten op de kusten van *Malabar* en *Coromandel*) en in het Zuidelijk deel van Afrika (*Kaap de Goede Hoop*), die sedert alle weder voor Nederland verloren zijn gegaan. Schepen in dienst van de Compagnie deden ontdekkingen in Australië; geen reiziger van onze natie heeft zich daarbij meer onderscheiden dan de energieke *Abel Tasman*, die verschillende kustgedeelten van het uitgestrekte Nieuw-Holland den naam gaf, voor 't eerst aantoonde, dat Nieuw-Holland niet met de Zuidpoollanden samenhang en die ook het schoone en gezegende, naar hem genoemde eiland ten Zuidoosten van Nw.-Holland ontdekte: *Tasmania* (2 maal zoo groot als Nederland), ook wel „Van Diemensland“, naar den toen ter tijde regeerenden Gouverneur-Generaal.

De Compagnie dacht bij dat alles echter bijna uitsluitend aan hare

handelsbelangen (waarin zij een streng monopolie systeem huldigde). Van invloed op de ontwikkeling van den inlander is onder haar bewind, dat bijna twee eeuwen duurde, weinig sprake.

In 1795 werd de Compagnie, die ongeveer 150 millioen gulden schuld had, opgeheven en in 1798 gingen de bezittingen met de schulden over aan den Staat.

Eerst in het begin der 19^e eeuw, nadat *Daendels* den grooten weg over Java had aangelegd (1808—'11), begon men de inlandsche bevolking beter te leeren kennen en drongen de Europeanen dieper door in de binnenlanden. *Daendels* deed veel voor den inlander, doch vergde ook veel van hem: zoo voor den postweg als voor 't aanleggen van forten, het graven van kanalen, het droogmaken van moerassen werden drukkende „heerendiensten” (onbetaalde arbeid voor 't gouvernement) gevorderd. Doch alle afpersingen werden streng tegengegaan; de heerendiensten, geschenken en dergelijke ten behoeve van ambtenaren afgeschaft, koffietuinen aangelegd, waar de inlander rechtstreeks voor den arbeid werd betaald. Dat *Daendels* bij dit alles met kracht optrad, getuigt reeds de naam hem door de inlanders gegeven: „Toe an besar goentoer” (de „donderende groote heer”).

De *politieke* betrekkingen van de Nederlanders in Indië beginnen mede voornamelijk in deze eeuw; dit geldt althans voor de Buiten-bezittingen.

Van 1811—'16 waren onze bezittingen in handen van de Engelsen: dit *Engelsche tusschenbestuur* heeft veel invloed gehad op de toestanden, zooals zij nu zijn.

De invloed door de Europeanen op karakter en ontwikkeling van de Indische volken uitgeoefend, blijft intusschen ver achter bij dien van de Hindoes en Arabieren.

Gelijk reeds gezegd is, maakt ook de Evangelieprediking slechts langzame vorderingen. Veel heeft echter de Nederlandsche zending gedaan voor de kennis van land en volk in Indië.

HOOFDSTUK VII.

Bestuur.

§ 21. **Gouverneur-Generaal en Raad van Indië.** De beginselen en regels, volgens welke de koloniën en bezittingen in Oost-Indië worden bestuurd, zijn te vinden in het *Regeeringsreglement* van 1854, dat voor Indië is, wat de Grondwet is voor Nederland.

De *Gouverneur-Generaal* vertegenwoordigt de Koningin en heeft dus in hoofdzaak Hare rechten en verplichtingen. Hij wordt door de Koningin, op voordracht van den Ministerraad, benoemd.

Hij is opperbevelhebber over land- en zeemacht; heeft het oppertoezicht over de verschillende takken van het algemeen bestuur.

Hij stelt verordeningen (*Koloniale ordonnantiën*) vast omtrent alle onderwerpen, die niet bij de Wet (door de wetgevende macht in Nederland), zooals b.v. de jaarlijksche begrooting van inkomsten en uitgaven, of bij *Koninklijk Besluit* zijn of worden geregeld.

En zelfs de hierbedoelde Wetten en Koninklijke Besluiten kan hij, in dringende omstandigheden, buiten werking stellen; natuurlijk onder verplichting hiervan onmiddellijk aan de Regeering in het moederland kennis te geven. Het is duidelijk, dat door de versnelde en gemakkelijker gemeenschap tusschen Indië en Nederland en vooral door de telegraaf, de zelfstandigheid van den Gouv.-Generaal is verminderd.

Hij kan oorlog verklaren aan en vredes- en andere verdragen sluiten met Indische vorsten.

Hij benoemt de officieren der landmacht; evenzoo bijna alle ambtenaren, behalve de leden van den Raad van Indië, den legercommandant en den vlootvoogd, de presidenten der beide Hoven en van de Rekenkamer.

Hij heeft het recht van gratie of van vermindering van straf.

De Gouverneur-Generaal wordt, bijgestaan door den *Raad van Indië*, die uit een vice-president en vier leden bestaat, door den Koning benoemd; terwijl de Gouverneur zelf als voorzitter eene adviseerende stem heeft.

Ten allen tijde *kan* de Gouverneur het advies van den Raad vragen; in bepaalde gevallen *moet* hij het doen; en in sommige regeeringszaken is overeenstemming tusschen den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië gevorderd.

Eene zeer belangrijke betrekking is verder die van *Algemeen Secretaris*, het hoofd van de „Algemeene Secretarie”. Hij is de vraagbaak en voorlichter van het bestuur; zorgt voor de redactie en registreering van de beschikkingen van den Gouverneur-Generaal, alsmede voor de samenstelling van het „Staatsblad van Nederlandsch-Indië”.

§ 22. De verschillende takken van het algemeen burgerlijk bestuur zijn in Indië over *Departementen* verdeeld (thans vijf), aan wier hoofd *Directeuren* staan: 1. het binnenlandsch bestuur; 2. onderwijs, eeredienst en nijverheid; 3. burgerlijke openbare werken; 4. financiën; 5. justitie.

Aan het hoofd van de zaken voor Oorlog staat de „Commandant van het Leger”; van die betreffende de Marine de „Commandant der Zeemacht”.

De afzonderlijke *gewesten*, in welke Nederlandsch Oost-Indië verdeeld is (zie § 5), worden onder toezicht van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur beheerd door burgerlijke ambtenaren, in het algemeen aangeduid als „hoofden van gewestelijk bestuur”. Als de inwendige toestand van een gewest zulks vordert, worden hiertoe ook wel officieren gekozen, gelijk op dit oogenblik b.v. weder in Atjeh het geval is.

De hoofden van gewestelijk bestuur worden door den Gouverneur-Generaal benoemd. Hun rang is gelijk gesteld aan dien van Generaal-Majoor of Kolonel en zij hebben het recht tot het voeren van den vergulden *pajoeng*, het zonnescerm.

De meeste *gewesten* zijn om hunne uitgestrektheid of belangrijkheid gesplitst in *afdeelingen*; aan het hoofd van deze staan op Java en Madoera Assistent-Residenten; in de Buitenbezittingen: Residenten, Assistent-Residenten, Controleurs of Posthouders.

Zooveel de omstandigheden het toelaten, wordt de inlandsche bevolking onder de onmiddellijke leiding van hare eigen hoofden gelaten.

Deze worden door de Nederlandsch-Indische regeering *erkend* of *aangesteld*; voorts bezoldigd en onderworpen aan hooger toezicht.

Het best is dit bestuur op Java georganiseerd: daar staat de *Regent*

aan het hoofd van het inlandsch bestuur. Hij wordt meest uit een aanzienlijk inlandsch geslacht gekozen; zooveel doenlijk wordt steeds een der zonen of nabestaanden van den Regent tot opvolger gekozen. Zijne verhouding tot den Resident of den Assistent-Resident is als die van een *jongeren broeder tot een ouderen*. Zijn invloed is zeer groot, want de inlandsche bevolking ziet in hem haar natuurlijk hoofd, terwijl de luister van de afstamming van de meeste Regenten hun aanzien nog verhoogt.

Toch is de Regent gehouden de bevelen van den Resident of den Assistent-Resident te gehoorzamen.

De titel van den Regent is *Raden Adipatih* of *Raden Toemengoeng*; enkelen hebben den titel *Pangeran*, „Prins”.

Onder hem zijn een aantal andere inlandsche ambtenaren werkzaam: de „Districtshoofden”, *Wedono's* of *Demangs*, mede door het Europeesch bestuur aangesteld en ontslagen.

Het *Dorpsbestuur* bezit eene grootere zelfstandigheid; het dorps- of dessahoofd (*loerah*, *bekel*, *petinggi*) wordt door de dessa-bewoners gekozen. Het dorps- of dessahoofd is verantwoordelijk voor de geregelde betaling der landrente, voor eene behoorlijke uitvoering der verplichte heerdiensten, kortom, voor alles, waarin de dessa met het gewestelijk bestuur in aanraking komt. De priesters zijn altijd leden van het dorpsbestuur.

De onderscheidings- en waardigheidsteekenen der verschillende inlandsche grooten en hoofden zijn nauwkeurig omschreven. Hoofdzakelijk blijkt de rang uit kleur en ring van den pajoeng.

De *Oostersche vreemdelingen* (Chineezers, Arabieren, Mooren) worden, waar zij een eenigszins aanzienlijk getal uitmaken, vereenigd in afzonderlijke wijken, die onder onmiddellijk bestuur van hun eigen hoofden staan. Die hoofden, welke rechtstreeks ondergeschikt zijn aan den Resident of Assistent-Resident, moeten waken voor de handhaving der orde in hunne wijken. Zij worden gekozen naar landsgebruik. Bij de Chineezers voeren zij den titel van *Kapitein*- of *Luitenant-Chinees*, op de hoofdplaatsen ook wel *Majoer*.

§ 23. **Rechtspraak.** De rechterlijke macht in Nederlandsch-Indië wordt, behoudens enkele uitzonderingen (b.v. over militairen), uitgeoefend door het *Hooggerechtshof* te Batavia, de *Raden van Justitie* te Batavia, Semarang, Soerabaja, Padang en Makasser; de *Recht-*

banken van Omgang op Java en Madoera; de Landraden; de regentschaps- en districtsgerechten.

De Raden van Justitie, en natuurlijk ook het Hooggerechtshof, bestaan uit den aard der zaak geheel uit Europeesche rechtsgeleerden, want voor hen staan terecht de Europeanen en met dezen gelijkgestelden (alle Christenen en verder zij, die zich vrijwillig hebben onderworpen aan het voor de Europeanen vastgestelde recht).

In alle residentien zijn Rechtbanken van Omgang, met een in rechten gegradueerden Europeeschen ambtenaar als voorzitter, die verschillende gewesten onder zijn rechtsgebied heeft, welke hij op gezette tijden, vergezeld van een mede in rechten gegradueerden griffier, tot het houden van rechtszittingen bezoekt. Voorts bestaan deze rechtbanken uit de voornaamste inlandsche hoofden als leden, bijgestaan (geadviseerd) door een priester of *pangoeloe* van hoogen rang en met een *djaksa* (inlandsch officier van justitie) als ambtenaar van het Openbaar Ministerie.

De Landraden, die gevestigd zijn in alle hoofdplaatsen van residentien of assistent-residentien, zijn de gewone dagelijksche rechters van Inlanders en met dezen gelijkgestelden (met Inlanders worden gelijkgesteld Arabieren, Chineezen en andere vreemde oosterlingen, behoudens de boven medegedeelde uitzonderingen). Zij hebben als voorzitter den resident of den assistent-resident, een ambtenaar als griffier; verder twee inlandsche hoofden als leden, den hoofddjaksa. Het streven bestaat, om tot voorzitters en griffiers rechtsgeleerden te benoemen, wat voor sommige Landraden dan ook reeds is geschied.

Kleine overtredingen en kleine burgerlijke gedingen van inlanders komen voor de regentschaps- en districtsgerechten. Deze zijn samengesteld uit inlandsche hoofden onder voorzitterschap van Regenten en districtshoofden; verder steeds een *pangoeloe* en een *djaksa*.

De rechtsbron, waaruit geput wordt door al de genoemde inlandsche rechterlijke colleges, is de *adat*, het „gewoonterecht”. De priester waakt, dat rekening gehouden wordt met de voorschriften en eischen van den godsdienst.

Wij zien dus, dat de regeering bij de inrichting van het rechtswezen van dezelfde beginselen is uitgegaan als bij de inrichting van het bestuur: alles is gebaseerd op de godsdienstige wetten, de volksinstellingen en de gebruiken der inlanders.

§ 24. **Land- en Zeemacht.** Het leger heeft eene sterkte van ruim 30.000 man en staat onder het bevel van den Legercommandant, tevens chef van het Departement van Oorlog.

Het is samengesteld uit *Europeanen* en *Inlanders*, elk voor ongeveer de helft. Voor de eersten heeft de werving voornamelijk in Europa plaats; naast Nederlanders zijn het vooral Belgen, Duitschers en Franschen, die zich aanmelden. Een „Koloniaal Werf-depôt” is te Harderwijk gevestigd, vanwaar van tijd tot tijd detachementen suppletie-(aanvullings-)troepen naar Indië vertrekken; voorts bestaat sedert korten tijd eene „Koloniale Reserve”, te Nijmegen en te Zutphen.

De inlandsche soldaten zijn vooral Amboineezen en Ternataansche Alfoeren.

De Afrikaansche soldaten, altijd een der beste bestanddeelen van ons Nederlandsch-Indisch leger, zijn tengevolge van onzen afstand van de kust van Guinea (1872), langzamerhand uit de gelederen verdwenen.

De opleiding voor officier geschiedt tot nu toe ten deele in Nederland (Militaire Academie te Breda en Hoofdcursus te Kampen), ten deele op de Militaire School te Meester-Cornelis; laatstgenoemde inrichting wordt echter opgeheven.

In tegenstelling met hetgeen van de landmacht werd medegedeeld, vormt het personeel der zeemacht in Indië een deel van de Nederlandsche marine.

De oorlogsschepen in de Indische wateren behooren deels tot het Indisch, deels tot een auxiliair-eskader.

De marine-etablissemanten zijn gevestigd te Soerabaja.

Het is duidelijk, dat bij een zoo uitgestrekt gebied als dat van onze bezittingen in Azië, ons gezag niet alleen op de krijgsmacht kan zijn gebaseerd; integendeel, het berust in de eerste plaats op de zedelijke meerderheid, op het prestige van den Europeaan boven den Oosterling; in de tweede plaats op eene juiste keuze der middelen om ons gezag uit te oefenen; terwijl eindelijk de militaire macht bestemd is om, waar noodig, het gezag te steunen, orde te handhaven, opgestane landstreken te onderwerpen, aangegane tractaten te doen naleven. En in deze opzichten heeft de Indische krijgsgeschiedenis menige schoone bladzijde, menig schitterend bedrijf te vermelden.

HOOFDSTUK VIII.

Nadere bijzonderheden over Java.

§ 25. De drie volken, die Java bewonen: de *eigenlijke Javanen*, de *Soendaneezen* en de *Madoereezen*, behooren allen, zooals reeds werd opgemerkt, tot het Maleische ras.

De eigenlijke Javanen vormen het gewichtigste bestanddeel; en door hunne getalsterkte, en door hun uitgestrekt gebied over Midden- en Oost Java, en door hunne beschaving: hunne taal is de meest ontwikkelde; in literatuur en kunst hebben alleen zij op belangrijke voortbrengselen te wijzen.

De Madoereezen, op Madoera en in het Oosten van Java, zijn in beschaving over 't geheel weinig van de Javanen onderscheiden, ofschoon hunne taal tegenwoordig toch van het Javaansch verschilt. Zij staan als heftiger en gevaarlijker dan de beide andere volken bekend; 't zijn stoute visschers en zeevaarders, soms ook kustroovers; hun weinig vruchtbaar eiland lokte minder tot landbouw uit.

De Soendaneezen bewonen het gebied, dat ongeveer door de *Tji Losari* en de *Tji Tandoewi* naar het Oosten wordt begrensd; bovendien is de bevolking van Zuid-Sumatra (Lampongsche districten) Soendaneesch. Zij zijn in levenswijze, begrippen en taal minder dan de beide anderen van het oorspronkelijk Maleisch karakter afgeweken.

De dichtheid van bevolking in Java bedraagt

$$\frac{25.000.000}{2400} = \text{ruim } 10.000 \text{ inwoners op } 1 \square \text{ G. M. (die in Nederland } 7.600).$$

In het gebied der eigenlijke Javanen is zij bijna tweemaal groter dan in West- en Oost-Java; zoo maakt ook in dit opzicht Midden-Java bepaald een afzonderlijk deel van het eiland, en wel het hoofd-deel uit. *Bagelen* en *Kedoe* (de „tuin van Java”) zijn het *dichtst*, de *Preanger*, *Krawang* en *Bantam* het *minst* bevolkt.

§ 26. **Levenswijze en bedrijf der Javanen.** De Javaansche dorpen zijn verscholen in het geboomte en omgeven door uitgestrekte rijst- of matsvelden.

Volgens het gewone spraakgebruik der Europeanen worden alle dorpen van het eiland „*desa*” genoemd, ofschoon die naam eigenlijk in de Soendalanden en buiten Java niet thuis behoort.

Een *kampung* is eene wijk of buurtschap; onderscheiden kampongs vormen eene grootere gemeente of *negeri* (uit 't Sanskriet „*nagara*”, d. i. de plaats, waar een vorst met zijn volk zich vestigt; thans in 't Maleisch en Javaansch een aanzienlijk dorp. Veth). De *desa* daarentegen is een op zich zelf staand geheel, dikwijls uit niet meer dan twintig tot veertig huisgezinnen bestaande. Iedere *desa* heeft haar eigen, zelf gekozen dorps hoofd.

Elke woning ligt in het groen van vrucht- en bloemboomen; de klapper, de pisang, en van de Indische bloemen vooral de *melati*, eene kleine, witte, welriekende bloem, ontbreken zelden.

De volgende schets, die wij in de meer genoemde reisbeschrijving van Dr. Van Hoëvell aantreffen, geeft eene duidelijke voorstelling:

„..... *Tjandjoer*, de hoofdplaats van de Preanger-regentschappen *). Indien gij bij dit woord „hoofdplaats” denkt aan eene stad in het vaderland, of waar ook in Europa, dan maakt gij u eene geheel verkeerde voorstelling. Wij rijden door eene soort van houten of steenen poort de *negeri* binnen, en wat zien wij nu? Natuurlijk huizen en gebouwen, nederige stulpen en paleizen, zult gij antwoorden. Niets van dat alles! Breede rechtlijnige straten, met kleine riviersteentjes begrint, en aan de kanten 7 of 8 voet hooge omheiningen of schuttingen (*pagger*), van *bamboe* gevlochten. Achter die schuttingen rust uw oog op altijd frisch en jeugdig groen van vrucht- en bloemboomen, maar nergens bemerkt gij een huis of wat er naar gelijkt, want onder en tusschen dat groen zijn de woningen der inboorlingen verscholen. Slechts nu en dan wordt de eentonigheid der omheining afgebroken door de ingangen, die naar binnen leiden, door een gaarkeuken (*warong*), of door een winkel, waar de Javanen hunne benoedigheden voor landbouw, huisraad, kleeding enz. kunnen koopen. Langs die straten rijden wij naar de Europeesche buurt; zoo noem ik de plaats, waar zich het Residentiehuis, het Logement en nog eenige andere huizen van Christen-ingezetenen bevinden.”

*) Thans is *Bandoeng* de hoofdplaats.

Deze beschrijving geldt niet alleen van Tjandjoer, maar tevens van al de negerie's en dessa's op grootere of kleinere schaal. In de grootere, de hoofdplaatsen der regentschappen, valt nog het oog op de *aloen-aloen*, een groot, vierkant plein, in den regel met waringinboomen beplant en waar de woning (*dalem*) van den Regent en de *missighit* of Mohammedaansche tempel zich bevinden.

Het gewone inlandsche huis kan men zich voorstellen als eene kleine, vensterlooze hut, door den bewoner zelf vervaardigd. De gebruikelijke bouwstof is *bamboe* en voor het dak *atap*, bladeren van den nipah-palm of van andere boomsoorten, of ook wel alang-gras.

Bij de Soendaneezen zijn de huizen, overeenkomstig het gewone type der Maleische woningen, op palen gebouwd, zoodat onder den vloer ruimte is voor kippen, eenden en geiten; bij de Javanen echter rust de vloer onmiddellijk op den grond.

Bij de gewone type heeft men dus een trap of ladder met eenige weinige sporten noodig, om het huis te bereiken.

De oorsprong van dit verschijnsel is waarschijnlijk daarin gelegen, dat de bewoners van den Archipel van oudsher, als zeevaarders, hunne dorpen bij voorkeur vestigden aan de lage stranden en bij de mondingen der rivieren; de huizen op palen te bouwen was daar het middel om ze droog te houden. Jammer, dat deze gewoonte tot groote onzindelijkheid aanleiding gaf; immers de ruimte onder het huis wordt ook gebruikt voor den afval en allerlei onreinheden, wat natuurlijk ongezond is.

Wellicht is het verschijnsel, dat de eigenlijke Javanen hunne huisjes onmiddellijk op den beganen grond oprichten, al weer een gevolg van den Hindoeschen invloed.

De daken zijn in den regel overhangend. Licht en lucht hebben alleen door de deur toegang. De waarde, die het geheele huis aan materiaal en arbeidsloon vertegenwoordigt, werd door Raffles op drie tot zes gulden geschat. Van binnen zijn de woningen doorgaans vrij zindelijk; meestal zijn er twee vertrekken; veel huisraad behoeft de inlander niet; het volgens Wallace onvolprezen bamboe verschaft al weder het noodige materiaal, allereerst voor de *balé-balé* of rustbank en verder voor de slaappleats, waarover een mat is gespreid en waarop een met kapok gevuld kussen ligt. Stoelen en tafels zijn er niet.

Voor de spijsbereiding volstaan eenige aarden potten en pannen;

de plaats van borden wordt ingenomen door pisang- of andere groote boombladeren.

Onmisbaar is de sirihdoos, waarin dikwijls een stel kleinere doosjes voor al de ingrediënten, vereischt voor de betelpruim.

Verder zijn er verschillende werktuigen voor het ontbolsteren van rijst en voor het spinnen en weven. De werkzaamheden worden altijd vóór het huis, door de vrouwen, verricht.

Er wordt in den regel niet meer dan het voor eigen gebruik benoodigde katoen geteeld en toebereid; de vrouwen zijn zeer bekwaam in het spinnen, weven, *batikken*, verven (batikken is teekenen van bloemen en andere figuren met was op katoen). Voor sarong en hoofddoek wordt het goed gebatikt.

§ 27. Landbouw is het hoofdbedrijf op Java:

„De Javaan is uit den aard der zaak landbouwer; de grond waarop hij geboren wordt, die veel belooft voor weinig arbeid, lokt hem daartoe uit, en vooral is hij met hart en ziel overgegeven aan het bebouwen zijner rijstvelden, waarin hij dan ook zeer bedreven is. Hij groeit op te midden zijner sawa's en gaga's en tipars, vergezelt reeds op zeer jeugdigen leeftijd zijn vader naar het veld, waar hij hem behulpzaam is in den arbeid met ploeg en spade, aan dammen en waterleidingen tot het bevochtigen zijner akkers. Hij telt zijne jaren bij oogsten; hij rekent den tijd naar de kleur zijner te veld staande halmen; hij gevoelt zich tehuis onder de makkers, die met hem padi sneden; hij zoekt zijne vrouw onder de meisjes der dessa, die 's avonds onder vroolijk gezang de rijst stampen, om ze te ontdoen van den bolster; het bezit van een paar buffels, die zijn ploeg zullen trekken, is het ideaal dat hem aanlacht; — de rijstbouw is voor den Javaan, wat in de Rijnstreken en het Zuiden van Frankrijk de wijnoogst is.”

Aldus de schrijver van Max Havelaar.

De Javanen worden als landbouwers misschien alleen door de Chineezen overtroffen. Hunne bekwaamheid blijkt vooral uit den *sawah*-bouw; de *tegals* of *ladangs*, niet geïrrigeerde velden, zijn over 't algemeen veel minder waard; terwijl de *gaga*-bouw nauwelijks den naam van ontginning verdient, ja 't karakter van roofofbouw draagt.

Het kenmerk van eene sawah, in tegenstelling met een tegal, ligt voornamelijk in de bedijking, waardoor het water er op kan staande gehouden worden.

De riviertjes, die overal met sterk verval van de bergen stroomen,

bieden den inlander in de meeste streken de beste gelegenheid om zijne velden kunstmatig te besproeien; ligt het water lager dan de sawah, dan wordt het opgestuwd door lageraf een dam te leggen.

Deze sawah's komen vooral voor langs de hellingen der heuvelen en bergen; honderden vierkante mijlen van onregelmatig golvend of in meer of min steile helling oprijzend land zijn vlak gemaakt tot terrassen. De dijkjes (*galangan*), die ieder vak omgeven, verrijzen regelmatig boven elkander in horizontale lijnen; het water vloeit door openingen van de hoogere terrassen naar de lagere en zoo kan men op naast elkander liggende akkers dikwijls al de tijdvakken van den rijstbouw gelijktijdig waarnemen.

In volgorde zijn de werkzaamheden op de sawah: ploegen, onder water zetten, het overplanten van de kweekplantjes, *bibiet* (want bij de natte rijstteelt wordt de rijst nooit dadelijk gezaaid op het veld, waarop zij rijp wordt), water aftappen, na eenige dagen weder onder water zetten, rijstvogeltjes verjagen, padi snijden (meest door vrouwen, halm voor halm, met een rijstmesje), oogsten (met verschillende plechtigheden gepaard gaande).

De behoeften van den Javaan zijn weinige; rijst in water gekookt is het hoofdbestanddeel der voeding. In den eersten tijd na den oogst — als de voorraad ruim is — wordt tweemaal daags gegeten; later komen er andere voedingsmiddelen bij, b.v. djagoeng (mais) en eindelijk eet men niet meer dan eens per dag rijst. Een onmisbaar toevoegsel bij de rijst is echter de *lombok* of Spaansche peper; deze struik ontbreekt zelfs niet bij de armste Javaansche hut; er zijn verscheiden soorten, die inlandsche namen dragen, als de tjabé.

Onvermijdelijk zijn de feestmaaltijden: bij het begin en het einde van de groote vasten; bij het begin of het einde van het planten der padi; en vooral bij het begin van den oogst; met overvloed van rijst, kippen, toespijzen en vruchten wordt alsdan feest gevierd.

Onder de boomen bij de Javaansche woning komt, met den reeds genoemden klapper, bijna altijd de pisang of banaan voor, om zijne welsmakende en voedzame vruchten, die op allerlei wijzen worden toebereid.

Van de vruchten behoort de *doerian* tot de meest bekende en merkwaardige, door den heerlijken smaak van het roomachtige vleesch, ondanks een overweldigenden stank. De *manggis* of *manggistan* is onder de Indische vruchten doorgaans het meest bij de Europeanen

geliefd. Ook de *mangga*, wel eenigszins op onze pruimen gelijkend, is een der lekkerste Javaansche vruchten.

Ook *tabak* wordt dikwijls door den inlander voor eigen gebruik aangeplant, al rookt de geringe man weinig en dan nog maar eene stroosigaar: wat tabak in een maïsblad.

§ 28. Buiten de dorpen treft men meestal uitgestrekte woeste gronden aan, die wel bij de gemeenten zijn ingedeeld, doch door niemand in bezit genomen en voor een groot deel als domeingronden worden beschouwd.

Deze onbebouwde bosch- en prairiestreken waren vroeger veel uitgestrekter dan thans. Onophoudelijk worden, vooral in Oost-Java, gedeelten daarvan in cultuur gebracht en, hetzij in rijstvelden, hetzij in andere bouwgronden, herschapen, maar, gelijk reeds gezegd, is toch nog meer dan de helft van Java's bodem onontgonnen.

In 1870 is met betrekking tot de *agrarische* aangelegenheden eene belangrijke wet tot stand gekomen, waarbij o. a. is vastgesteld, dat domeingronden in erfpacht aan particulieren kunnen worden afgestaan, voor niet langer dan 75 jaren. Hiervan wordt vooral gebruik gemaakt door Europeanen, die voornemens zijn ontginningen op eenigszins uitgebreide schaal te ondernemen.

In vele streken van Java is het grondbezit *communaal*, dat wil zeggen: de grond behoort aan de gemeente, de *desa*; de leden der *desa* hebben den grond in gemeenschappelijk gebruik, d. i. de bebouwbare grond wordt telken jare onder de sawah-bezitters verdeeld. Na den oogst is de grond weer *communaal*.

Dit gemeentebest is bij de meest verschillende en verst verwijderde volken voor: wij zien het in de Germaansche *mark* (ook in Nederland, in Drente en Gelderland zijn nog onverdeelde „markgronden”), in 't oude Egypte, in het tegenwoordige Rusland, gelijk in de Javaansche *desa*.

Waarschijnlijk is deze vorm van *gemeentebest* voortgekomen uit een nog ouderen vorm: *familiebest*, zooals wij dat bij vele volken in hunne oudste geschiedenis aantreffen (nog heden ten dage bij sommige Zuid-Slavische volken). Trouwens er zijn landstreken in Indië, o. a. in de binnenlanden van Sumatra, waar wij nog dezen toestand vinden.

Ten deele maakt het *communaal* bezit op Java reeds plaats voor

individueel bezit; dit laatste is eigenaardig in de *Soenda-landen*; daar woont de boer op zijn eigendom.

Geef van de kaart de residentien op, die in dit gebied liggen.

§ 29. Van groot belang voor het leven van den Javaan zijn verder nog eenige andere instellingen, waaronder wij vooreerst noemen de *heerendiensten*: door de heerendiensten verstaat men den onbetaalden arbeid, dien de inlanders ten behoeve van hunne hoofden of van het gouvernement moeten verrichten. Van die diensten werd in vroegeren tijd dikwijls misbruik gemaakt, vooral van de zijde der inlandsche hoofden.

Thans zijn de heerendiensten door het gouvernement geregeld: zij worden alleen volgens bepaalde voorschriften gevorderd en zijn tot een minimum beperkt (hoogstens 42 dagen per jaar en dan niet langer dan 12 uur, heen- en teruggang daaronder begrepen). Toch schijnt er nog een ruim gebruik van te moeten worden gemaakt; hoofdzakelijk tot onderhoud van post- en binnenwegen en het bezetten van wachthuizen; voorts in geval van overstroomingen of tot afwending van ander algemeen gevaar.

Volgens de Koloniale Verslagen bedraagt het totaal-generaal der jaarlijks verrichte dagdiensten: ± 20 *millioen*.

Naast deze verplichting rust op de inlandsche bevolking eene andere: het opbrengen van *landrente*.

Voor elke dessa is de uitgestrektheid der bouwgronden nagegaan en de gemiddelde opbrengst van den oogst berekend. Naar dien maatstaf is de dessa verplicht aan het gouvernement eene zekere belasting te betalen voor het gebruik van den grond, waarvan het gouvernement zich als eigenaar beschouwt.

De dorpshoofden zijn voor die belasting aansprakelijk; zij bepalen het aandeel, dat ieder dessa-bewoner moet opbrengen.

Het landrentestelsel is ingevoerd tijdens het Engelsche tusschenbestuur (1811—'16), door den gouverneur Raffles naar het model van een dergelijk stelsel in Britsch-Indië.

De opbrengst van de landrente bedraagt ± 20 *millioen* gulden 's jaars. En hoe krijgt de inlander 't geld, dat hij als landrente zal opbrengen? Veeltijds wordt het verdiend met de suiker- en koffiecultuur en met den arbeid op ondernemingen van nijverheid; in

sommige gevallen door 't verkoopen van padi of vee; ook van de 2e gewassen of van de opbrengst van erven of tuinen. Zij, die niet ver van de bosschen wonen, verzamelen de producten der wildernis: vruchten, kruiden; kappen bamboe en rotan en verdienen zoo 15 à 20 cents per dag; zij zoeken harsen en gommen, waarmee soms een gulden per dag, soms niets wordt verdiend; ook vezelstoffen uit de bast of uit de bladeren van sommige boomsoorten. Niet zelden blijven zij eenige nachten in de wildernis, vaak in ploegen van 10 à 15 man, met wat rijst, tabak, gambier, zout. Wisselvallig, dikwijls schraal, is de belooning van dit werk.

Ook de vrouwen werken ijverig mede: zij spinnen, weven, verven, soms in dagloon van anderen, waarbij zij 5 à 10 cents verdienen; of zij maken spijzen, lekkernijen en gebak gereed, die zij met eene kleine winst verkoopen.

Van ingrijpend belang voor Java's bevolking zijn, naast de boven besproken heerendiensten, de reeds een paar malen ter sprake gekomen *verplichte cultures*. Het *cultuurstelsel* werd in 1830 ingevoerd, onder het bewind van den Gouverneur-Generaal *Van den Bosch*, met het doel om den aanbouw van producten voor de Europeesche markt te bevorderen.

De grondslag was, dat elke dessa, die $\frac{1}{5}$ van hare gronden bebouwde met door het gouvernement aan te wijzen producten (*koffie, suiker, indigo* e. a.) en die producten op bepaalde voorwaarden aan de regeering leverde, vrij zou zijn van landrente *).

Ook in sommige deelen van de Buitenbezittingen werden gouvernementcultures ingevoerd, als die van koffie in de Padangsche bovenlanden en in de residentie Menado.

Dit stelsel bracht groote inkomsten op; vooral de teelt van de koffie: de onkosten, door het gouvernement te maken (verstrekking van de jonge boompjes; cultuur-procenten, thans afgeschaft, voor de met het toezicht belaste dessa-hoofden) waren gering; de prijzen, op de koffieveilingen gemaakt, zijn in den regel hoog. Zoo b.v. kan men uit de Koloniale Verslagen zien, dat de gemiddelde prijs, waarop de pikol koffie aan het gouvernement te staan komt (tot in de strandpakhuizen) f 15 à f 20 bedraagt, terwijl de opbrengst in

*) Bij 't invoeren van 't stelsel was koffie *niet* de hoofdzaak, maar indigo, enz., om n.l. spoedig product te hebben.

Europa f 60 of meer per pikol is. Reeds vroeger is medegedeeld, hoezeer echter de koffieoogsten van verschillende jaren kunnen uiteenloopen. De baten, uit de koffie verkregen, beliepen van 1881—'90 $\pm f$ 200.000.000.

Maar tegenover die lichtzijde staat eene schaduwzijde: op den inlander drukte het stelsel somtijds zwaar; niet altijd werd genoegzaam rekening gehouden met zijn belang, als b.v. de beste gronden en soms meer dan $\frac{1}{3}$ voor de gouvernementscultures werden aangewezen en hij zijne rijstvelden dan maar zooveel verder van de dessa moest aanleggen; als hij nauwelijks tijd had die rijstvelden behoorlijk te verzorgen. Dikwijls is beweerd, dat en heerendiensten en cultuurstelsel het lot van den Javaan bovenmatig drukten.

Intusschen is hierin veel verbetering gekomen; van de heerenendiensten zagen wij dit reeds en van de cultures is alleen die van *koffie* behouden.

§ 30. Thans keeren wij terug tot het leven van den Javaan, om nog wat meer van hem te zien en o. a. kennis te maken met enkele belangrijke trekken uit de Javaansche zeden en gewoonten.

De godsdienst is de Mohammedaansche, doch al neemt de inlander de voorgeschreven plechtigheden en godsdienstplichten ook dikwijls met de uiterste nauwgezetheid waar, hij is inderdaad nog heiden met zijn geloof aan kwade en goede geesten, zijne gehechtheid aan voor-tekens, enz.

Slechts weinigen (hadji's en geestelijken) hebben meer dan eene zeer oppervlakkige kennis van den koran; de godsdienst der massa openbaart zich slechts in uitwendige handelingen, als gebed en vasten, in het vermijden van hetgeen de koran als onrein beschouwt, in de besnijdenis en dergelijke.

De Javaan vereert naast de geesten zijner afgestorvenen nog allerlei andere geesten, in bergen, bosschen en wateren; aan die geesten dankt hij het goede, dat hem ten deel valt, aan hun toorn wijt hij de rampen, die hem treffen.

Dit alles neemt echter niet weg, dat millioenen Javanen bereid zijn tot opoffering en strijd voor hun geloof; de Javaan, van nature rustig, kalm en onderworpen, is als Mohammedaan blootgesteld aan invloeden, die den rustigsten landbouwer in een staat van opgewondenheid kunnen brengen, waarin hij zich door zijne leiders tot alles laat gebruiken.

Omtrent het karakter en den aanleg der Javanen is het oordeel, dat men bij verschillende schrijvers aantreft, verbazend uiteenlopend: de getuigenissen der oude reizigers zijn, vrij eenstemmig, hoogst ongunstig; zelden treft men bij hen een welwillend woord ten aanzien van den Javaan aan; zelfs onder nieuwe schrijvers vinden wij menige ongunstige schets, o. a. bij Junghuhn.

Tegenover deze ongunstige karakterbeoordeelingen staan echter die van anderen, die den Javaan menigen goeden trek toeschrijven en hem eene warme genegenheid toedragen.

De Javaan, en de Maleier in 't algemeen, geeft weinig uiting aan zijne gewaarwordingen en vormt in dit opzicht, volgens Wallace, het tegenbeeld van den Papoea. Hij is ingetrokken, schijnbaar ongevoelig voor levendige indrukken; een gevoel van verrassing, verwondering of vrees vertoont zich nooit naar buiten. In zijn spreken is hij langzaam en bedaard, en zelfs als hij een onderwerp bepaaldelijk te behandelen heeft, komt hij slechts met veel omwegen tot de zaak.

De Maleiers van hooger stand zijn uitermate beleefd en hebben al de gemakkelijheid in den omgang en al de kalme zelfbeheersching der best opgevoede Europeanen.

In 't algemeen zacht van aard, kan onrechtvaardige behandeling of verdrukking den Maleier in een staat van woeste opgewondenheid brengen, waarin hij niets of niemand ontziet. Dezen toestand noemt men „amok”. Wallace geeft daarvan in zijn „Insulinde” de volgende schets:

„Een man acht zich in zijne eer gekrenkt, verongelijkt; hij wil zich wreken op het mensdóm en sterven als een held. Hij grijpt het gevest van zijn kris en het volgend oogenblik trekt hij zijn wapen en doorsteekt den eerste, die hem voorkomt. Hij holt voort met de bebloede kris in de hand en maakt een slachtoffer van ieder, die hem in den weg treedt. „Amok! Amok!” weerklinkt dan door de straten. Lanssen, krissen, messen, geweren, worden voor den dag gehaald, om den woedende onschadelijk te maken. Maar in dolle vaart snelt hij verder, doodt, wat hij kan, zonder jaren of sekse te sparen, en sterft eindelijk, door het aantal tegenstanders overmand, in eene opgewondenheid, gelijk aan die van een veldslag.

Het is eene waanzinnige dronkenschap, eene tijdelijke razernij, waardoor alle gedachten, alle vermogens verzwolgen worden.”

Ofschoon de Islam de polygamie toelaat, komt het onder de volksklasse op Java zelden voor, dat de man meer dan ééne vrouw

heeft, daar hij meestal de middelen mist om een talrijk gezin te onderhouden. Anders is het bij de vorsten, die er doorgaans een harem op nahouden.

Wat de *taal* aangaat, deze is geheel gevormd onder den invloed van de Hindoes, althans voor zooveel het Javaansch betreft. Een opmerkelijk verschijnsel doet zich hierbij voor: waarschijnlijk als gevolg van het groote onderscheid tusschen het ras der veroverende of koloniseerende Hindoes en dat van de groote massa der mindere bevolking, onderscheiden wij bij het Javaansch eene hooge en eene lage taal, het *Kromo* en het *Ngoko*. Het laatste wordt door geringere lieden onder elkander en door den meerdere tot den mindere gesproken; daarentegen spreken aanzienlijken en personen van eenigen rang onder elkander het *Kromo* en steeds spreekt de mindere in *Kromo* tot den meerdere. Voor schier ieder begrip zijn in het Javaansch twee woorden voorhanden; Professor Veth maakt de verhouding tusschen de beide talen duidelijk door de volgende voorbeelden uit onze taal: paard, arend, kop, poot (N.); ros, adelaar, hoofd, voet (K.).

Volksspelen. De geliefde uitspanningen van het volk zijn *wajang* en *gamelan*.

Bij de *wajang*-voorstelling (marionetten- of poppenspel) worden poppen gebezigd uit buffelleider gesneden, fraai beschilderd en verguld, maar onbegrijpelijk wanstaltig. Deze poppen worden achter een verlicht scherm bewogen; de vrouwen mogen alleen de schaduwen zien, de mannen zijn met den vertooner achter het scherm.

Het woord „wajang” beteekent eigenlijk *schaduwen* of schimmen.

De vertooner draagt stukken voor, o. a. ontleend aan de heldendichten der Indiërs (Mahabharata en Ramajana), waarnaar honderden mannen, vrouwen en kinderen van heinde en verre komen zien en met aandacht zitten te luisteren tot laat in den nacht.

In de Soenda-landen vervangt de *topeng* den *wajang*; daarbij zijn de poppen vervangen door personen (met maskers). Het woord „topeng” beteekent *masker*, *gemaskerde voorstelling*.

De *gamelan*, een orkest van Javaansche muziek-, grootendeels slag-instrumenten, begeleidt de *wajang*- of *topeng*-voorstelling, maar ook bij alle andere feestelijke gelegenheden vervult de *gamelan* eene rol, zooals bij de optochten, die bij gewichtige huiselijke gebeurtenissen, als huwelijk, tandslijping e. a. gehouden worden. Vaak

worden dan de gamelan-spelers nog voorafgegaan door *tandakkers* of voordansers („tandak” is het Mal. woord voor de inlandsche wijze van dansen, waarbij het verdraaien en wringen van lijf en leden hoofdzaak is).

Bij feesten en voorstellingen treden ook dikwijls *rongengs*, „dans-meisjes”, op; aan inlandsche hoven maken deze zelfs deel uit van het personeel der hofhouding.

Gelijk alle volken van Maleischen stam, zijn ook de Javanen hartschotelijke liefhebbers van de *hanengevechten* en de daarmee verbonden weddenschappen. Op Java is dit wreede spel thans in 't algemeen verboden, doch wordt bij enkele gelegenheden toegestaan en heeft trouwens nog wel in 't geheim plaats. Het fokken van vechthanen is een speciaal vak, dat niet minder zorg vordert dan b.v. het verzorgen en opkweken van de raspaarden voor een Engelsche race.

Van alle feesten is er geen, dat het gemoed van den inlander meer opwekt dan een tijgergevecht. De volgende beschrijving van een tijgergevecht aan het hof te Soerakarta, is ontleend aan het verhaal eener reis door Java *):

„Reeds vroeg in den morgen zag men van alle zijden Javanen opkomen met lange scherpe lansen gewapend en zich op de aloen-aloen vereenigen. De voorstelling zou bestaan uit een gevecht van een karbouw met twee tijgers, waarna men drie tijgers zou rampokken. Op het midden van het plein was een zeer groote kooi van bamboe, zoo ruim ineengevlochten, dat men er vrij in kon zien. In die kooi zag men een grooten karbouw staan, die zich rustig bewoog. Nu werd een hok aangedragen, waarin zich een groote koningstijger bevond; men opende eene schuif van het hok en van de bamboezen kooi en dwong den tijger de laatste in te gaan. Met één sprong stooft hij op eens als een kat de kooi binnen, waarop de buffel hem onmiddellijk met zijn breed voorhoofd en horens trachtte te stooten. De tijger had echter geen lust om een gevecht te beginnen, maar legde zich roerloos neder. Nu werd alles aangewend om den tijger op te jagen en den karbouw aan te hitsen. Puntige bamboezen, kokend water en eene soort van brandnetels, alles werd in het werk gesteld om de twee dieren met elkander te doen strijden, die blijkbaar niets liever verlangden dan in de vrije natuur te kunnen ontsnappen. Eindelijk werd brandend

*) Jhr. Mr. H. T. Gevers Deynoot. Herinneringen eener reis naar Nederlandsch-Indië in 1862.

stroo aangebracht en de tijger telkens genoodzaakt op te stuiven, waarbij de karbouw hem dreunende stooten toebracht, die de tijger beantwoordde met hem aan den kop te verwonden. Ten slotte werd het tijgerhok op-nieuw geopend en de tijger vluchtte in zijn vroeger verblijf."

In den regel is bij dit gevecht de buffel overwinnaar.

Treffender nog is het zoogenaamde *rampokken* :

„Om een zeer ruim vierkant waren drie gelederen piekeniers geschaard. In het midden der ruimte stonden drie hokken met stroo overdekt; in ieder lag een koningstijger. Nu verschenen drie Javanen, in keurige sarongs met slendangs gekleed, het bovenlijf geheel naakt en met witte mutsjes op het hoofd; tandakkende kwamen zij binnen het vierkant, zich zeer langzaam naar de tijgerhokken begevende. Twee der tandakkers hadden ieder een brandende fakkel in de hand; toen zij bij een der tijgerhokken gekomen waren, gingen zij met de beenen kruiselings onder het lijf op den grond zitten en maakten eene eerbiedige buiging, *slamat*, voor den Keizer. Daarop rees de Javaan zonder fakkel op, klom op het hok, haalde een groot mes te voorschijn en sneed de sluiting van de schuif voor het hok af, vatte daarop de schuif zelve met beide handen aan en wierp die met zekeren zwier ver van zich op den grond. Nu was het tijgerhok open, maar er hing nog voor de opening een van stroo gevlochten matje. De Javaan klom met de grootste bedaardheid van het hok af en zette opnieuw zich daarnaast op den grond, zijn slamat herhalende. Men zegt, dat de tijger op dat oogenblik wel eens den kop uit het hok gestoken heeft, zonder evenwel den tandakker aan te vallen. Kort daarop rezen de drie tandakkers op, met de fakkels werd het stroo, dat de tijgerhokken bedekte aan brand gestoken, en de Javanen keerden even langzaam dansende, zonder om te zien, terug naar den uitersten hoek der piekeniers, die zich openden om hen door te laten. Het tijgerhok geraakte weldra in laaie vlam en ieder was in gespannen verwachting om het ondtier te zien verschijnen. Op eens werd het strooien matje opgelicht en de tijger stoof in de ruimte. Bij het verschijnen van het dier werden de trompetten gestoken en hoorde men een onbeschrijfelijk gegil en woest gehuil. De eerste tijger kwam dadelijk recht op onze tribune aan, blijkbaar vreesachtig en naar een uitweg zoekende. Onmiddellijk werden alle lansen tegen hem geveld en ik zag ze trillen in de handen der piekeniers. De tijger grijsde vreeselijk, maar wendde zich links af om te trachten zich daar een doortocht te banen. Hierdoor te dicht bij de uitermate scherpe lansen gekomen, werd hij in de zijde gewond, verdedigde zich nog eenige oogenblikken, maar was spoedig door een tal van lanssteken afgemaakt.

De tweede tijger wilde niet spoedig genoeg het brandende hok verlaten en, daar men vreesde, dat hij wellicht levend zou verbranden, werd een groot uit bamboezen gevlochten schild als een omgekeerde boot, naar hem

toegezonden. Onder dit schild waren eenige personen verborgen, die hem met scherpe bamboezen uit het hok opjoegen.

De derde tijger, een kolossaal dier, dien morgen eerst aangebracht, boezemde nog al vrees in, zoodat de tandakkers, na het hek te hebben geopend, iets vlugger wegdansten, waarover zij door het volk werden uitgejouwd. Deze tijger brak bijna door de lansen heen, maar werd nog bijtijds afgemaakt. Dit is trouwens meermalen gebeurd, evenals het ook het dier, vooral den kleinen tijger, soms gelukt over de lansen heen te springen."

Hartstochtelijk is de inlander verzot op de Chineesche kaart- en andere dobbelspelen, die soms zijn ongeluk veroorzaken, als hij daardoor in de macht van den niet altijd even loyalen zoon van het Hemelsche Rijk geraakt; maar nog verderfelijker is voor hem de hartstocht van het *amfioenschuiven* of opium rooken.

Het opiumverbruik staat onder toezicht van regeering en politie. De regeering verpacht den handel in dat artikel, welke pacht jaarlijks gemiddeld 9 millioen gulden opbrengt. In sommige deelen van Java is de verkoop van opium niet toegelaten; dit zijn de zoogenaamde „verboden kringen”.

Om ze voor het gebruik geschikt te maken, wordt de opium in warm water geweekt en verder tot eene op siroop gelijkende stof bereid.

Het woord „opium” is, zelfs onder de Europeanen in Indië, weinig in gebruik; „amfioen” is de gebruikelijke naam.

De opium wordt bereid uit het melksap van de papaver; dit melksap wordt door insnijding uit het zaadhuisje van de bloem verkregen; het moet daarna verschillende bewerkingen ondergaan eer het, in den vorm van groote ballen, in den handel komt. *Bengalen* en *de Levant* zijn de landen, die vooral den opium voortbrengen.

Papaveraanplant en opiumbereiding zijn op Java en in de gouvernementslanden van den Archipel verboden. De handel in opium is monopolie van de regeering.

Zij, die opium willen gebruiken, kunnen zich daarvan voorzien in door de regeering, aangewezen verkoopplaatsen, *amfioenkitten* genaamd.

In de groote kuststeden zijn deze doorgaans zoodanig ingericht, dat de gebruiker de opium in het lokaal zelf kan rooken; daartoe zijn bamboezen hokjes afgeschoten en van een *balé-balé* voorzien.

De opiumschuiver bedient zich van eene pijp, die ongeveer een voet lang is en aan het eind een breedten kop heeft, van eene kleine holte voorzien. Met een ijzerdraad neemt hij een der pillen, die de opiumpachter hem levert, houdt de pil in een lampje, dat in zijne nabijheid staat, totdat zij week wordt en opzwelt en legt haar daarna in de holte van den kop. Hij zuigt de rook met eenige trekken naar binnen, totdat de opium verteerd is, en herhaalt dit een en ander zoo lang, totdat hij in eene soort bedwelming neerzinkt.

Allerlei aangename gewaarwordingen worden door het gebruik van opium opgewekt, maar zij worden bij het ontwaken door eene geweldige afmatting en lusteloosheid gevolgd en bijna zonder uitzondering grijpt hij, die zich eenmaal aan het gebruik van opium heeft overgegeven, zoo spoedig mogelijk weer naar de opiumpijp. En hierin ligt juist het gevaar: telkens heeft de gebruiker grooter hoeveelheden noodig om het volle genot te verkrijgen; hij vergiftigt zich zelve; zijn lichaam vermageret, tot hij een geraamte gelijkt; de oogen verliezen hun glans en de gang wordt wankelend. Al de vermogens van lichaam en geest gaan te gronde.

§ 31. Residenties van Java.

Hoofdplaatsen.

de Soenda- landen :	1. Bantam (Banten)	<i>Serang.</i>
	2. Batavia	<i>Batavia.</i>
	3. Krawang	<i>Poerwokarta.</i>
	4. Preanger Regentschappen	<i>Bandoeng.</i>
	5. Cheribon (Tjirebon)	<i>Cheribon.</i>
	6. Tegal	<i>Tegal.</i>
het eigenlijke Java :	7. Pekalongan	<i>Pekalongan.</i>
	8. Banjoemas	<i>Banjoemas.</i>
	9. Bagelen	<i>Poerworedjo.</i>
	10. Kedoe	<i>Magelang.</i>
	11. Semarang	<i>Semarang.</i>
	12. Djapara	<i>Pati.</i>
	13. Rembang	<i>Rembang.</i>
	14. Madioen	<i>Madioen.</i>
	15. Kediri	<i>Kediri.</i>
	16. Soerabaja	<i>Soerabaja.</i>
	17. Djokjokarta (Ngajogjokarto)	<i>Djokjokarta of Djokja.</i>
	18. Soerakarta	<i>Soerakarta of Solo.</i>

de Oosthoek:	{	19. Pasoeroean	<i>Pasoeroean.</i>
		20. Probolinggo	<i>Probolinggo.</i>
		21. Besoeeki	<i>Besoeeki.</i>
		22. Madoera	<i>Pamekasan.</i>

De residenties 1—6 vormen het gebied der Soedaneezen; 6—19 zijn het eigenlijke Java, het land der ware Javanen; 19, 20 en 21 vormen, wat men dikwijls noemt „Java's Oosthoek”; men vindt hier wel is waar ook eenige Javaansche bevolking, maar Madoereesche kolonisten hebben er verre de overhand; deze drie vormen dus met Madoera het Madoereesche gebied.

Elk dezer residentien, 17 en 18 alleen uitgezonderd, is verdeeld in „afdeelingen”, waarvan ééne onder het onmiddellijk bestuur van den resident staat, de overige onder assistent-residenten.

Naast deze indeeling staat die in „regentschappen”. In den regel komen de afdeelingen en regentschappen met elkander overeen; in enkele gevallen omvat eene afdeeling twee regentschappen, en in enkele andere is een groot regentschap in twee of drie afdeelingen gesplitst.

Ieder regentschap is verdeeld in „districten”, deze zijn weder in „onder-districten” gesplitst, welker hoofden in de verschillende deelen des eilands zeer onderscheiden titels dragen. Op dezen volgen de dorpshoofden (zie § 23).

Maar bovendien staat elk dezer hoofden een staf van mindere inlandsche ambtenaren ter zijde: de *patih*, die als minister van den Regent kan worden beschouwd; het geestelijk hoofd of de *pangoeloe*, enz.

Het geheele aantal dessa's op Java bedraagt wel omstreeks *vijftig duizend*, wat ons niet kan verwonderen, als wij denken aan het vroeger reeds meegedeelde, dat vele dessa's uit niet meer dan twintig tot veertig huisgezinnen bestaan en Java 25 millioen inwoners telt.

Java's indeeling in residentien kunnen wij vergelijken met die van ons vaderland in provinciën, waarbij de Resident in macht en invloed den Commissaris des Konings verre overtreft. In grootte en aantal inwoners verschillen de residentien zeer van elkaar: de grootste, de *Preanger-Regentschappen*, heeft bijna $\frac{2}{3}$ van de oppervlakte van ons land; de kleinste, *Pekalongan*, is niet grooter dan de provincie Zeeland; tot vergelijking kan verder nog dienen het voorbeeld:

Semarang = Noord-Brabant of Gelderland. Het aanzienlijkst aantal inwoners heeft de residentie *Soerabaja*, ongeveer 2 miljoen; het kleinste aantal *Krawang*, met ruim driehonderdduizend; (in Nederland het grootste aantal Zuid-Holland, bijna 1 miljoen; het kleinste aantal Drente, 125.000).

De dichtheid van bevolking wisselt af tusschen ca. 20.000 op 1 □ G.M. in Bagelen en Kedoe, en 3 à 4000 in Bantam, Preanger-Regentschappen en Krawang (Zuid-Holland ruim 17.000, Drente 2 à 3000).

Midden-Java, het gebied der eigenlijke Javanen, is het dichtst bevolkt; het gemiddeld cijfer aldaar overtreft dat in West-Java minstens tweemaal.

Ook in dit opzicht is dus Midden-Java het belangrijkste deel.

§ 32. De meeste Indische hoofdplaatsen bestaan uit *Europeesche wijken* en *Inlandsche kampongs*; bij sommige heeft men ook eene *Chineesche wijk*.

Het duidelijkst komt deze indeeling uit bij de drie belangrijkste steden van Indië:

Batavia;	ca. 100.000	inwoners,	onder welke	ca. 8000	Europeanen,
Soerabaja;	„ 130.000	„ „ „ „	„ „	6000	„ „
Semarang;	„ 70.000	„ „ „ „	„ „	3500	„ „

Deze drie steden zijn het belangrijkste, omdat zij de grootste midelpunten zijn van Europeanen in onze Oost en omdat zij de meeste handelsbetrekkingen hebben.

Ook de Chineezzen zijn hier 't talrijkst: te Batavia 25.000; te Semarang 12.000; te Soerabaja 8.000.

Onder de meer zuiver inlandsche steden staat bovenaan Soerakarta, met ca. 140.000 inwoners, onder welke ca. 1000 Europeanen.

Batavia werd in 1619 door Koen gesticht op de puinhoopen van het oude Jacatra, in eene moerassige en daardoor ongezonde streek; bij de keuze van de plaats was alleen rekening gehouden met handelsbelangen, niet met de eischen der gezondheid. Bovendien werd de stad geheel op oud-Nederlandsche wijze gebouwd; eene bouwvorde, die met hare steenen huizen en aaneengesloten straten, met hare wallen, muren en grachten voor de vestingwerken, voor het tropisch klimaat ongeschikt is.

De jonge stad, waaraan Koen naar zijne geboortestad den naam

Nieuw-Hoorn had willen geven, doch wat de bewindhebbers der Compagnie niet toestonden, werd spoedig een bloeiend middelpunt voor onzen handel en wel eens, niet geheel terecht, „Koningin van het Oosten” genoemd. Aan den anderen kant kreeg zij een slechten naam wegens het hooge sterftecijfer onder hare bevolking en heette bij velen het „graf der Hollanders”.

In 't begin dezer eeuw kwam hierin verandering; Daendels liet de muren en wallen slechten, brak verscheidene groote gebouwen af; maar tegelijk gaf hij den stoot tot de stichting eener nieuwe stad, door naar de zijde, waar thans *Weltevreden* ligt, ruime buitenwijken aan te leggen, parken met fraaie villa's, verscholen in het groen. Langzamerhand zijn later verscheidene dergelijke voorsteden, eigenlijk uitgestrekte parken, ontstaan, waaronder *Molenvliet*, *Rijswijk*, *Noordwijk*, die te zamen de nieuwe stad uitmaken.

De Europeaan komt alleen voor zaken in de oude stad, waar de kantoren en pakhuizen zijn; de aanzienlijkste gracht wordt hier gevormd door de Groote Rivier, de Tji Liwong of Kali Besar.

Het *Koningsplein*, eene geliefkoosde uitspanningsplaats voor de beau-monde van Batavia, is een uitgestrekt groen veld, te midden van een met villa's bezaaid park. Het overtreft in omvang het Champ de Mars te Parijs en zou de heele stad Utrecht kunnen bevatten; langs de zoomen loopen goede, met boomen beplante wegen, waar 's avonds de verzamelpplaats is van tal van equipages, ruiters en wandelaars.

Op het *Waterlooplein*, dat het midden van Weltevreden uitmaakt, bevinden zich drie monumenten: een ter herinnering aan den slag bij Waterloo; de beide andere, die zeer schoon zijn, strekken ter nagedachtenis van Jan Pieterszoon Koen, den stichter der stad, en van den generaal Michiels, den held van Sumatrâ.

Aan dit plein ligt het paleis van Weltevreden, zeker het aanzienlijkste gebouw van Nederlandsch-Indië; met den bouw werd door Daendels begonnen; hier zijn de meeste gouvernements bureaux vereenigd; in de vergaderzaal van den Raad van Indië hangen de portretten van alle Gouverneurs-Generaal. De Gouverneur-Generaal houdt doorgaans verblijf te Buitenzorg.

Een tramweg leidt door de oude en de nieuwe stad, en verder naar *Meester-Cornelis* (70.000 inw.), eene belangrijke garnizoensplaats.

Te *Buitenzorg*, bijna twee uren sporens ten Zuiden van Batavia en $\pm$ 300 M. hooger gelegen, bevindt zich het paleis van den Gouverneur-Generaal; verder de wereldberoemde *gouvernements-plantentuin*. Deze behoort tot de beroemdste instellingen van onze Oost; de tuin bevat nagenoeg alle gewassen der heete en warm-gematigde luchtstreken; er worden bij voortduring proeven genomen en waarnemingen gedaan in het belang der Indische cultures; ook kunnen landbouwondernemers uit 's lands plantentuin zaden en planten verkrijgen. Er zijn:

1. De *botanische tuin*, grenzende aan het park van den Gouverneur-Generaal en bevattende $\pm$ 9.000 plantensoorten.

2. De *landbouw-tuin*, een uur gaans van Buitenzorg gelegen en waar alleen planten gekweekt worden, die voor den kolonialen landbouw nuttig kunnen zijn of worden.

3. De *bergtuin*, tegen eene der hellingen van den Gedeh op eene hoogte van 1500 M., bestemd voor de teelt van planten uit Australië, Japan en andere Oostersche landen, die alleen op deze hoogte willen groeien.

Eindelijk behoort tot de inrichting nog een groot bosch, bij Tjibodas in de Preanger, dat beschermd wordt, om 't karakter van een Indisch oerwoud ongeschonden te bewaren.

§ 33. Vooral ook ten opzichte van de gemeenschapsmiddelen steekt Java gunstig bij de andere eilanden af: reeds heeft het spoorwegnet eene aanzienlijke lengte en de aanleg van meerdere lijnen, zoomede van stoomtramwegen, is aanstaande; ten deele door den Staat, ten deele door particulieren, als o. a. de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij.

De uitgangspunten zijn natuurlijk in de eerste plaats: Batavia, Semarang en Soerabaja. Men onderscheidt bij de spoorwegen: de *Westerlijnen* en de *Oosterlijnen*, of die ten Westen en die ten Oosten van Soerakarta.

Tot de eerste behoort de reeds vroeger genoemde lijn, die de nieuwe haven Tandjong Priok met Batavia verbindt; wij maakten daarna van Batavia tot Buitenzorg gebruik van een particulieren spoorweg, doch gingen hier weder over op de Westerlijn.

Van Buitenzorg leidt de spoorweg verder het gebergte in en overschrijdt weldra de grens van de Preanger, waarna men door eene

der schoonste streken van Java en langs den voet van hooge vuurbergen weldra *Tjandjoer* (11) bereikt; daarna langs verscheiden aanzienlijke plaatsjes naar de hoofdplaats van de Preanger, *Bandoeng* (18).

Van hier wordt de weg verlengd tot Java's Zuidkust, bij *Tjilatjap* (12); (is reeds geopend tot *Tjitjalengka*, met eene zijlijn naar *Garoet*.

Bandoeng ligt op de grootste hoogvlakte van Java; een dozijn bergtoppen omringt deze landstreek, die voor de bewoners van het heete kustgebied wel een bezoek waard is; de reis van Batavia uit duurt 8 uren. De stad is sterk bevolkt, heeft een net voorkomen en is rijk aan schoone, schilderachtige omstreken (waterval van Dago; top van den Tankoeban Prahoe, enz.).

Nog ruim 300 M. hooger dan Bandoeng ligt het kleine plateau van *Lembang*, met een plaatsje van denzelfden naam, dat vermelding verdient: hier ligt het graf van Junghuhn, die er zijne laatste levensjaren doorbracht, toen hij, na zich gedurende eene reeks van jaren aan het natuurkundig onderzoek van Java te hebben gewijd, belast was met de leiding der Gouvernements-kinacultuur. Hij overleed, 53 jaren oud, den 24^{en} April 1864. Zijn graf bevindt zich in een kinatuin, te midden van hoog opgeschoten kinaboomen en is gedekt door een eenvoudig wit gesteente, eene vierkante zuil op een voetstuk. Hem dankt Nederland voor een goed deel de grondige kennis van de schoonste koloniale bezitting.

Een tweede belangrijke spoorweg op Java is de lijn (particulier) *Semarang-Vorstenlanden*; de hoofdstations zijn: Semarang, Solo en Djokja; een zijtak leidt naar Willem I en Ambarawa (12). Deze lijn is naar Tjilatjap verlengd, waardoor dus eene zeer belangrijke verbinding tot stand gebracht werd; verder wordt de zijtak doorgetrokken van Ambarawa door Kedoe en Bagelen.

De hoofdplaats *Semarang* is Java's derde handelsstad en de stapelplaats van den rijkdom aan producten van Midden-Java; Semarang staat als ongezond bekend; ook hier kunnen we echter van de oude, op Nederlandsche wijze gebouwde, de veel gezonder nieuwe stad onderscheiden.

De reede van Semarang is slecht, gelijk die van Batavia; een havenkanaal leidt naar de stad; de zoogenaamde „Semarang-rivier” is niets meer dan een moddersloot, wier onvoldoende breedte en diepte in den regentijd bovendien het soms plotseling zwellende water niet behoorlijk kan afvoeren.

Eenige uren ten Zuiden van Semarang en dus ook weer hooger

(ruim 300 M.), ligt het gezonde Oenarang, veel als herstellingsoord gebruikt.

De vesting Willem I, in de bekoorlijke vallei van Ambarawa, is een der belangrijkste militaire punten van Java, want hier splitst zich de hoofdweg van Semarang naar de binnenlanden; het terrein om de vesting kan genundeerd worden met behulp van eene uitgestrekte rawa, die op eenigen afstand is gelegen.

Een uur gaans ter zijde van den spoorweg naar Willem I ligt *Salatiga*, een der aangenaamste plaatsen van Java, met een heerlijk klimaat en bekoorlijke omstreken. Hier ligt de staf en een deel van het eenige regiment cavalerie, dat het Indische leger telt.

De Vorstenlanden zijn twee kleine rijkjes, overgebleven van het voormalige rijk van *Mataram*: Soerakarta en Djokjokarta zijn te beschouwen als gouvernements-residentiën, aan welker regenten, die de hooge titels van „Soesoehoenan” (Keizer) en „Sultan” voeren, hogere inkomsten en minder beperkte macht verleend zijn dan aan de regenten in de overige residentiën van Java; deze Vorsten worden in hun bestuur bijgestaan door een „Rijksbestierder” of *Raden-Adipatih*.

De Nederlandsche regeering voegt hun in den Resident een raadsman en gids toe, die onder de meest hoffelijke vormen te zorgen heeft, dat de gesloten tractaten worden nagekomen en dat het bestuur over den inlander gevoerd worde zooveel mogelijk overeenkomstig onze begrippen van eene goede regeering.

Opmerking verdient, dat de Vorstenlanden minder dicht bevolkt zijn dan de aangrenzende residentiën.

In Soerakarta zijn voorts nog de uitgestrekte bezittingen van den zoogenaamd onafhankelijken *Prins Mangkoe Negoro*.

De hoofdstad Solo is eene der fraaiste steden van Java en behoort tot de aangenaamste plaatsen van het eiland; de stad ligt verscholen in een dicht lommer van tamarinde- en vijgeboomen, afgewisseld door de pluimen der kokospalmen. Merkwaardig is de „Kraton” van den Soesoehoenan op de aloen-aloen: binnen een groot vierkant van muren ligt eene uitgestrekte verzameling van gebouwen, straten en pleinen en wonen meer dan 10.000 menschen; het verblijf van den vorst zelven heeft weinig vorstlijks en wordt gekenmerkt door eene groote mate van verval. Merkwaardig is echter dit alles, omdat men hier, gelijk ook te Djokja, het beste denkbeeld kan krijgen van de oude gebruiken en instellingen der

Javaansche maatschappij. De hoofdsteden van de beide rijkjes zijn tot zekere hoogte middelpunten gebleven van het oud-Javaansche leven.

De Javanen van alle standen zijn groote liefhebbers van feestvieren; nergens echter zijn de feesten menigvuldiger en luisterrijker dan in den Kraton te Solo (zie blz. 70).

Bij den Kraton ligt het residentiehuis, zoomede het fort voor het garnizoen; iets verder de Europeesche stad en daarnaast de Chineesche kamp. Om dat alles heen liggen de kampongs der inlanders, doorsneden met breede lanen van hoog geboomte; aan weerszijden met ontelbare *warongs* (gaarkeukens) en hier en daar eene opium-kit.

Nauwelijks twee uur sporens door eene volkrijke en vruchtbare streek, waar ook talrijke landbouwondernemingen van Europeanen worden gevonden, brengen ons langs *Klatten* te Djokjokarta (60.000 inwoners, waarvan 1.500 Europeanen en 2.500 Chineezzen). In veel opzichten komt het met de boven van Solo gegeven beschrijving overeen; alleen komt hier het verval van het hof nog sterker uit. Veel heeft bovendien deze hoofdstad te lijden van de menigvuldige aardbevingen, misschien een gevolg van de nabijheid van den steeds werkzamen *Merapi*.

De Kraton van Djokja heeft een omtrek van meer dan een uur gaans en wordt door 15.000 menschen bewoond; het eigenlijke sultansverblijf neemt daarvan een gedeelte in; het geheel is omgeven door een hoogen muur, waaromheen nog eene gracht. Deze kraton is in 1812, bij de verovering van Java, door de Engelschen bestormd en genomen.

Weinige van de Indische oorlogen zijn zoo hardnekkig en gevaarlijk geweest voor het Nederlandsche gezag, als de opstand van Djokjokarta onder *Diepo Ngoro*, oom van den minderjarigen sultan en doodvijand van de Nederlanders. Door gebruik te maken van de bestaande ontevredenheid in Midden-Java en door te werken op het godsdienstig fanatisme der Javanen, wist hij een uitgebreiden opstand te veroorzaken. Met groote dapperheid en met veel talent leidde hij den *Java-oorlog* (1826—'30), dien hij geheel het karakter van guerilla-krijg wist te geven en bracht aan onze legers groote verliezen toe. Eerst nadat het gelukte D. N. in handen te krijgen — trouwens op weinig eervolle wijze, daar men hem na eene vrijwillige samenkomst gevangen hield —, kon de oorlog

worden ten einde gebracht, waarin vooral Generaal De Kock zich had onderscheiden. D. N. werd naar Makasser verbannen, waar hij in 1855 stierf.

§ 34. Reeds is gezegd, hoe door Midden-Java spoorwegen zijn en worden aangelegd, die de Westerlijnen met die van Semarang-Vorstenlanden zullen verbinden; deze wegen doorsnijden de zoo belangrijke residentien Kedoe, Bagelen en Banjoemas, streken met een bloeienden landbouw en waar het bevolkingscijfer het top punt bereikt. Kedoe, met Pekalongan de kleinste en met Bagelen de dichtstbevolkte van Java's residentien, wordt wel de „tuin van Java" genoemd; het is de eenige residentie, die nergens de kust raakt; de naam beduidt „vallei" en is juist, want aan alle kanten wordt Kedoe door hooge bergen, waaronder vier geduchte vulkanen, ingesloten.

Opgaven:

1. Welke zijn de hoofdplaatsen van de laatstgenoemde drie residentien?
2. Geef van de kaart de namen op van de vulkanen, die Kedoe insluiten.
3. Welke beroemde Hindoe-ruïne ligt in Kedoe (is vroeger genoemd)? En welke rivier doorsnijdt deze residentie?

Onder de drie uitgangspunten van Java's spoorwegen werd verder Soerabaja genoemd.

Soerabaja is met Batavia de belangrijkste stad van Java en overtreft in scheepvaart en handelsbeweging Insulinde's hoofdstad wellicht. Ook bloeit hier meer dan in eenige stad van onze Oost de industrie, zoowel in fabrieken van particulieren als in die van den Staat. Uit militair oogpunt is Soerabaja van beteekenis door een artillerie-construictiewinkel, voor de zeemacht door werven, dokken en andere maritieme inrichtingen.

Talrijke wegen gaan van Soerabaja uit:

1. De spoorweg langs *Madioen* naar Solo, dus in aansluiting met de lijnen van Midden-Java; een zijtak leidt langs *Kediri* naar *Blitar*.
2. De spoorweg naar Java's Oosthoek, langs *Pasoeroean* naar *Probolinggo*; zijtak naar 't plateau van *Malang*.

3. De groote postwegen, zoowel die langs de Noordkust als die welke door de binnenlanden leiden.

Naast de spoorwegen bezit Java thans ook reeds verscheidene *stoomtramwegen*, die, gelijk in alle dichtbevolkte landbouwstreken, over het geheel goed voldoen, zoowel voor het vervoer van producten als voor het personenverkeer (vergelijk sommige streken van ons vaderland).

Een net van grintwegen, meerendeels goed voor rijtuigen geschikt, doorsnijdt het eiland. In de eerste plaats komt daaronder nog altijd de *groote postweg* in aanmerking, die het eiland in de richting van de lengteas doorsnijdt. Hij begint bij *Anjer* aan straat Soenda, loopt over Batavia en Buitenzorg door de Preanger naar Cheribon, en verbindt dan alle belangrijke plaatsen aan of bij de Noordkust. Een groot aantal zijtakken verlaat de hoofdrichting, alle voor voertuigen bruikbaar.

Deze belangrijke groote weg is aangelegd — 200 uren gaans lang, door moerassen en valleien, over heuvels en stroomen — onder 't bewind van Daendels (1808—'11), volgens het stelsel van gedwongen arbeid; en met dien weg werd door hem een geregelde postdienst ingesteld. In negen of tien dagen kwam nu een postwagen van Batavia naar Soerabaja, voor welken afstand men voorheen eene maand noodig had. Door invoering van lichtere voertuigen en door betere regeling wordt in onze dagen die reis in *drie à vier* dagen gemaakt.

Een tweede hoofdweg is de groote *Zuidelijke weg*, die bij Soerabaja den grooten postweg verlaat en door de Vorstenlanden naar Tjilatjap voert.

Voor het personenverkeer, in de eerste plaats van de ambtenaren, zorgt voornamelijk eene paardenposterij.

De vroeger algemeene kwaal van ontbrekende bruggen (weggeslagen door banjirs) is veel verminderd, maar toch moeten nog dikwijls rivieren of beken worden doorwaad, of geschiedt de overgang met vlotten van bamboe en rotan.

Dikwijls hebben de wegen eene zeer steile helling, zoodat de reiswagen te zwaar is voor de kleine Javaansche paarden, die in den regel in spannen van vier worden gebruikt, waarbij dan somtijds voorspannen van karbouwen worden gegeven.

Langs den weg zijn poststations opgericht, meest open loodsen

(pendoppo's); de afstanden worden uitgedrukt in palen (ruim een kwartier gaans).

§ 35. De gemeenschap van Java met de verschillende deelen van de Buitenbezittingen wordt hoofdzakelijk onderhouden door eene geregelde pakketvaart — van de Kon. Paketvaart Maatschappij — langs verschillende (13) gesubsidiëerde lijnen. Eene lijn loopt langs Java's Noordkust en verbindt alle belangrijke havens; men stoomt gewoonlijk van Soerabaja naar Semarang in in ongeveer 24 uur en van Semarang naar Batavia in iets langer tijdruimte. Eene andere lijn gaat van Batavia naar Singapore (in aansluiting op de Engelsche mail, die vandaar afvaart), via Muntok en Riouw; verder bestaan er geregelde diensten naar de havens van Sumatra's Westkust tot Edi (Atjeh) en naar de havens van Sumatra's Oostkust, Deli. Van Soerabaja gaat eene lijn over Makasser naar de Molukken; eene andere is de Timor-lijn; enz.

De Stoomboot-maatschappijen, die Java met Nederland verbinden, zijn:

1. Maatschappij *Nederland*, veertiendaagsche afvaart van Amsterdam.
2. „ *Rotterdamsche Lloyd*, idem van Rotterdam.
3. „ *Oceaan*, van Amsterdam via Liverpool naar Batavia.

De meeste stoomschepen, de zoogenaamde Suez-booten, doen op de reis de haven van *Southampton* aan voor het innemen van steenkool; daarna eene haven in de Middellandsche Zee — *Genua* voor de booten van de Nederland, *Marseille* voor die van de Lloyd — ten behoeve van het vervoer van passagiers, brievenmail en goederen; vervolgens *Port Saïd*, *Suez* en *Aden* (soms ook nog eene Arabische haven, ten dienste van de pelgrims te Mekka); in Indië in den regel *Padang*, soms ook *Atjeh*.

Het personenverkeer en de post maken bovendien veel gebruik van de Engelsche en de Fransche mail; de eerste heeft eene lijn van *Southampton* naar *Singapore*, met het station *Brindisi* in de Middellandsche Zee; de lijn van de tweede verbindt *Marseille* met *Singapore*.

HOOFDSTUK III.

BUITENBEZITTINGEN.

Sumatra.

Opgaven :

1. Geef de gewesten op, waarin Sumatra ten behoeve van het bestuur is verdeeld.
2. Uit welke hoofddeelen bestaat het eiland naar den bodemvorm?
3. Welke is de algemeene naam voor het bergland van Sumatra? Welke plateau's worden in dat bergland gevormd? Welke vulkanen kent gij er?
4. Aan welke kust loopen de aanzienlijke rivieren uit en hoe komt dit? Geef die rivieren op.
5. Welke spoorwegverbinding gaat van de Westkust naar de Bovenlanden? Door welk dal?

§ 36. Sumatra, bijna zoo groot als Spanje (zonder Portugal), kan onder de Oost-Indische eilanden met Java het belangrijkste genoemd worden; het grootste bezwaar voor de ontwikkeling van de natuurlijke rijkdommen van dat groote land is het gebrek aan menschen: ofschoon men het cijfer der bevolking nog maar zeer onvolkomen kent, schijnt het geheele aantal bewoners van het eiland nauwelijks meer dan *drie millioen* te bedragen.

Het groote gebied van Sumatra's Oostlijke helft heeft een uitmuntenden bodem voor landbouw: een ontgonnen stuk, aan zich zelf overgelaten, is na twee of drie jaar weer eene volslagen wildernis. En ook de jonge kolonisaties in het Siaksche geven van die vruchtbaarheid getuigenis: in korten tijd verzezen hier tal van bloeiende plantages, die met sommige producten van Java, als tabak, naar den hoogsten marktprijs dingen.

Zelfs ongevraagd geeft de natuur op Sumatra, in haren onovertroffen rijkdom aan *boschproducten*, den mensch groote schatten: kamfer, kaoetsjoek, getah-pertjah, koprah, damar en andere harssoorten, rotan, peper, alle producten hier meer dan elders aanwezig en die slechts ingezameld behoeven te worden.

De natuur in het bergland van Sumatra is nog grootscher dan die op Java; de ondoordringbare bosschen, de trotsche vulkanen hebben beide eilanden gemeen, maar de natuur is op Sumatra nog veel meer oorspronkelijk; het verkeer is er daardoor echter ook veel moeilijker. De werkzaamste vulkaan is de *Merapi* (3000 M.), die in deze eeuw 5 uitbarstingen te zien gaf uit een drietal hoofdkraters. Aan zijn voet ligt het schoone meer van *Singkarah*, waaruit de *Ombilien-rivier* stroomt.

Voor de toekomst van Sumatra zal ook de ontginning van de minerale schatten van groot gewicht zijn, waarmee thans een aanvang is gemaakt.

De aanzienlijkste stad van het eiland is Palembang. Wallace geeft er in zijn „Insulinde” (vertaald door Prof. Veth) de volgende beschrijving van:

„De stad is groot en strekt zich drie of vier (Eng.) mijlen ver langs een schoone bocht der rivier uit, die hier ongeveer zoo breed is als de Theems voor Greenwich. De rivier wordt echter aanmerkelijk versmald door de zich tot in het water verlengende, op palen gebouwde huizen, waarop dan nog eene rij van woningen volgt, die op groote vlotten van bamboe zijn opgericht. Deze vlotten zijn met kabels van rotan aan het strand of aan palen vastgemaakt en rijzen en dalen met het tij. De rivier is aan beide zijden geheel met zulke huizen omzoomd. Het zijn meerendeels winkels, die open zijn naar de zijde van het water en zich niet meer dan ongeveer een voet daarboven verheffen, zoodat men, met een kleine boot ter markt gaande, met weinig moeite alles kan koopen, wat te Palembang te krijgen is. De inlanders zijn echte Maleiers: nooit bouwen zij een huis op het droge, wanneer zij water kunnen vinden, om het in te zetten, en nooit gaan zij te voet ergens heen, wanneer zij de plaats met een boot kunnen bereiken. Een aanzienlijk deel der bevolking bestaat uit Chineezzen en Arabieren, die schier al den handel drijven, terwijl de civiele en militaire dienaren van het gouvernement de eenige Europeanen zijn. De stad ligt aan het boven-einde van de delta, door de rivier gevormd en tusschen haar en de zee is er nauwelijks eenige grond te vinden, die boven het hoogwaterpeil rijst, terwijl palen ver landwaarts in de oevers der hoofdriever en van hare tal-

rijke zijtakken drassig zijn en in het natte jaargetijde tot op een aanmerkelijken afstand onder water staan."

Het aantal inwoners wordt op 50.000 geschat. De stad heeft niet alleen een belangrijken inlandschen handel, maar ook veel inlandsche nijverheid; de bevolking is bekend o. a. door haar fijn goud- en zilverwerk en hare fijn geweven en bewerkte katoenen stoffen.

In 1825 heeft de laatste Sultan van Palembang zich aan het Nederlandsche gouvernement onderworpen.

Omstreeks eene dagreis te water boven Palembang begint een militaire weg, die zich tot in het gebergte en zelfs daarover heen tot Benkoelen uitstrekt. Op dien weg zijn regelmatige étappe-plaatsen, op een afstand van tien tot twaalf palen (de paal is hier iets langer dan op Java) opgericht, en zoo men geen bode vooruitzendt, om koelies in gereedheid te hebben, dan kan men op een dag niet verder dan zulk een afstand reizen. Op elke étappe is een gebouw, *pasangrahan* zegt men op Java, tot huisvesting van doortrekkenden, met keuken en stal en waar altijd zes of acht mannen de wacht houden. De bewoners der omliggende dorpen moeten zich ieder op hunne beurt voor de koelie-diensten beschikbaar houden, evenals voor de wacht aan de stations. Door deze inrichting wordt in dit deel van Sumatra het reizen zeer vergemakkelijkt.

De belangrijkste plaats, waar deze hoofdverkeersweg langs leidt, is *Tebing Tinggi*, garnizoensplaats en zetel van een assistent-resident.

§ 37. De boschrijke *Lampongs* zijn nog grootendeels ontoegankelijke wildernissen. De bevolking is hier zeer vermengd met Soendanezen. Peper en boschproducten vormen de hoofdartikelen van uitvoer. *Telok Betong* leed veel door de uitbarsting van Krakatoa.

Benkoelen was tot 1824 Engelsch. Bij het „tractaat van Londen" in dat jaar, werd o. a. ons gebied op Sumatra afgerond met Benkoelen, waartegen wij onze bezittingen op Malakka afstonden. Dat tractaat regelde ook in andere opzichten de verhouding tusschen Engeland en ons in den Archipel en legde ons verplichtingen op, o. a. op Sumatra (zie beneden bij Atjeh).

In Benkoelen herinneren gebouwen enz., o. a. het fort *Marlborough*, aan het Engelsche tusschenbestuur. De stad is echter sedert achteruitgegaan.

De belangrijkste stad aan de Westzijde van Sumatra is Padang (25.000 inw.), onze oudste bezitting op Sumatra en de tweede stad van het eiland, voor het verkeer met Europa zelfs belangrijker dan Palembang. De voortbrengselen van de vruchtbare binnenlanden worden er uitgevoerd, daaronder in de eerste plaats koffie (zie § 12), van welk artikel de veilingen voor het Gouvernement te Padang plaats hebben.

De bloei van den handel neemt toe, nu het verkeer met de rijke *bovenlanden* beter is geworden door den spoorweg van de kust naar het binnenland. Door de „Kloof” der *Aneh*, een der merkwaardigste gedeelten van Sumatra, leidt de weg eerst naar *Padang-Pandjang*, eene levendige en aanzienlijke plaats aan den voet van den geduchten Merapi; van hier voert een zijtak naar de gunstig bekende hoofdplaats *Fort de Kock*, Boekit Tinggi, het middelpunt van eene der schoonste, vruchtbaarste en ook best bebouwde streken van Sumatra: koffie (aan het Gouvernement te leveren), rijst, tabak, zijn de hoofdvoortbrengselen. De hoofdlijn gaat naar 't Ombilien-kolenveld.

Den 30^{en} Juni 1891 had de feestelijke opening plaats van het eerste gedeelte van den spoorweg naar de Ombilien-kolenvelden, tot Padang Pandjang (74 K.M.). In den vroegen morgen zette zich de versierde feest-trein, waarin o.a. de Gouverneur van Sumatra's Westkust had plaats genomen, in beweging. Aan de tusschenstations Doekoe, Loeboe, Aloeng en Kajoetanam werd stil gehouden en liet de muziek zich hooren. Te kwart over tien kwam de trein te Padang-Pandjang aan, waar 't station met vlaggen en groen versierd en aan den ingang een fraaie eerepoort opgericht was; tal van vlaggetjes en nog eenige eerepoorten gaven mede een feestelijk aanzien aan den weg van 't station naar de societeit en de woning van den assistent-resident. Hier herdacht de Gouverneur in zijne toespraak o.a. den overleden mijn-ingenieur de Greve, den ontdekker van de Ombilien-steenkolen, terwijl hij verder hulde bracht aan de regeering, die den aanleg heeft bevolen van den spoorweg, welke voorzeker tot den bloei van het land en tot vermeerdering van de welvaart en beschaving van het volk zal medewerken. De assistent-resident dankte in de Maleische taal de inlandsche hoofden voor de door hen verleende medewerking bij den aanleg der lijn.

Van 't station Padang af loopt de spoorweg door rijstvelden, groententuinen en moerassen, vrij wel evenwijdig aan de kust. Het Barisan-gebergte heeft dezelfde richting, zoodat alle rivieren en beken, die daar haren oorsprong hebben en naar de Westelijke zijde stroomen, door den spoorweg worden gesneden, waardoor men een groot aantal bruggen,

bruggetjes en duikers heeft moeten bouwen; deze zijn alle van ijzer. Met het oog op nog al eens voorkomende overstromingen, heeft men de baan-kruin van den spoorweg boven bandjir-peil gelegd met ruime doorlaat-openingen; toch werd in 1893 een aanzienlijk deel van den jongen spoorweg door een bandjir verwoest. Soms loopt de spoorweg naast of op den postweg; hier rijdt de trein langzamer en fluit de locomotief. Even voorbij Doekoe leidt eene brug van 140 M. lengte over de Anei; tot Kajoetanam — 144 M. boven de zee en 60 K.M. van Emmahaven — is de stijging betrekkelijk gering; dan volgt de tandradbaan door de Kloof, waar de trein nog 8 malen de Anei overgaat; gedeeltelijk is, met behulp van dynamiet, voor de rivier eene andere bedding gemaakt; de schoonste natuurgezichten, die Insulinde te aanschouwen geeft, wisselen thans elkander af (o.a. de 40 M. hooge waterval van de Ajer-Mentjoer).

Even vóór Padang-Pandjang ligt de lijn 36 M. boven 't bed der rivier; na nog eene brug van 101 M. lengte te zijn gepasseerd, rijdt men 't station Padang-Pandjang — 773 M. boven de zee — binnen.

De lijn, die van hier naar Fort de Kock voert (19 K.M.), werd den 1^{en} November van 't zelfde jaar geopend.

Meer naar het Noorden ligt *Bondjol*, zoo bijzonder in de Indische krijgsgeschiedenis bekend. In 't begin dezer eeuw waren in de Padangsche bovenlanden de *Padri's* opgetreden, als hervormers van den hier zeer verbasterden Mohammedaanschen godsdienst; zij hadden hunne leer aanvankelijk door overreding, maar spoedig ook door 't zwaard, verbreid. Gevluchte Maleische hoofden riepen de hulp in van de Nederlandsche bewindslieden en hiermede begint de uitbreiding van ons gezag in Midden-Sumatra. De expedities waren in de eerste jaren zeer ongelukkig; vooral in de vallei van Bondjol versterkten de Padri's zich. Nadat, o. a. tengevolge van den Java-oorlog, jaren lang geene nieuwe pogingen onzerzijds werden gedaan, volgde in 1831 en '32 de onderwerping van de door hen bezette landstrekken, doch het bleek spoedig, hoe weinig duurzaam die onderwerping was: in 1833 werd in Bondjol de geheele Europeesche bezetting op het onverwachtst vermoord: ook de andere forten werden aangegrepen en de hoofdmacht der Padri's trok zich te Bondjol samen, hetwelk in 266 geduchten staat van tegenweer werd gebracht, dat het geregeld moest worden belegerd. Eerst met den val van Bondjol, in 1837, was de tegenstand der Padri's gebroken en de kolonel Michiels, de „Onkwetsbare”, zooals de inlanders zeiden, bracht een jaar later den oorlog tot een goed einde.

§ 38. In deze bovenlanden van Midden-Sumatra ligt de eigenlijke

bakermat van de Maleische volken. Hunne oudste geschiedenis brengen de Maleiers in verband met Alexander den Groote, omtrent wien vele legenden bewaard zijn gebleven. De naam „Maleier” (zie blz. 46) kwam eerst tegen het eind der 12^e eeuw in gebruik, na de stichting van de eerste volkplanting, die te *Singapoera*, en wel bepaaldelijk als de naam van 't volk dier kolonie (*Singapoera* = „Leeuwenstad”). Van hier uit is de stad Malakka gesticht, wier naam op 't heele Achter-Indische schiereiland overging.

In de bovenlanden van Padang hebben de bewoners het oorspronkelijk karakter het zuiverst bewaard; hier bestond het eenmaal zoo machtige rijk van *Menangkabau* („overwinning van den karbau”), dat later in de 18^e eeuw een groot deel van zijn glans zag overgaan o. a. op Atjeh. De dorpen worden door Wallace en anderen beschreven als schilderachtig van voorkomen; de inrichting komt in de hoofdtrekken overeen met die op Java. De huizen staan omtrent zes voet hoog op palen; vele zijn met keurig en smaakvol snijwerk voorzien en hebben hooge, spitse, ver over de wanden hangende daken.

De volgende schildering van een Maleisch dorp treffen wij aan bij Verkerk Pistorius, „Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden”:

„Op een afstand gelijkt een dorp in de Padangsche Bovenlanden volkomen op een dessa op Java. Een woud van palmen in groepen verdeeld en door een zee van sawa's omgeven: zoo doet het zich voor uit de verte. Komt men naderbij, dan staat men verrast over den rijkdom van kleuren en bevallige vormen. Vooral in het frissche avonduur, wanneer de over dag zoo troebele lucht allengs is opgeklaard, en het schitterend licht der zon, waarvoor het sterkste oog zich sluit, in zachte kleuren overgaat. Daalt men des avonds van de bergen af, die het meer en het dal van *Singkarah* van weerszijden insluiten, en nadert men van de Oostelijke zijde de kota Singkarah (een dorp bij uitstek schilderachtig gelegen, maar overigens van geen ander verschillend), dan staat men verrukt over het heerlijk landschap. Het meer, waarin zich het avondrood spiegelt, fonkelt en schittert met verblindenden glans, en de trotsche Merapi, die, hoog boven het overige gebergte, de kruin tot in de wolken beurt, schijnt met purper en goud overdekt. Het dorp zelf ligt aan den oever van het meer, in het midden van de groote vallei, die van den Merapi in zuidelijke richting zacht glooiende oprijst tot aan den voet van den Talang (den rookenden vuurberg ten zuiden van Solok) en waarvan de noordelijke helft door het meer wordt ingenomen. Het uitgebreide sawavlak, waarop men van de hoogte nederziet en dat het dorp aan den oever van het meer omsluit,

doet zich voor als mozaïk, verdeeld als het is in eene menigte vakken van allerlei vorm en grootte, waarvan sommige met jong en krachtig groen, andere met ruwe stoppels of met gele halmen en aren bedekt zijn (elk sawavak is door een dijkje van de omringende vakken gescheiden, deze dijkjes dienen, om de sawa's op geregelde tijden te irrigeren, en om ze weer voor het water af te sluiten. Planten, oogsten, enz. heeft dikwijls op nabij elkaar gelegen velden te gelijktijd plaats); sneeuw Witte reigers zoeken hier in ontelbare menigte des avonds eene schuilplaats. Langzaam strijkt de vlucht over het rijstveld heen, en laat zich neer op een hier en daar in de sawa's alleenstaanden boom, die plotseling als met groote witte bloemen bedekt wordt.

Nederkomend in het dal, hoort men den klank der *kalintoeng*, het klokje, dat den forschen buffel aan den nek wordt gehangen (zoowel om de tijgers af te schrikken, als om de herders op het spoor van hun vee te brengen). Een kleine jongen leidt de kudde van de geurige weide weer terug naar de veilige schuilplaats onder de woning (onder de huizen die op palen staan, houdt het vee verblijf, zoowel buffels als geiten en pluimvee; somtijds is deze ruimte door gevlochten bamboe afgeschoten).

Weldra onderscheidt men tusschen het sawagroen den hoogrooden *slen-dang*, welken de Maleische vrouw, als zij op weg is, gewoonlijk om het hoofd heeft geslagen; en volgt men het pad, dat door de velden leidt, dan achterhaalt men eene menigte mannen en vrouwen, die rustig van hun dagwerk huiswaarts keeren. Sommigen dragen een lichten ploeg op den schouder, anderen houden eene duif in de hand. Na overdag onder den gloeienden hemel te hebben gezwoegd, gaan ze onder vroolijk gekout de zoete rust tegemoet in de stille belommerde woning. Vroolijk blinken de kruinen der palmen, in den avond als met goud overstrooid; luide weergalmt het gestamp in het rijstblok; allerwege heerscht leven en drukte. Doch weldra verflauwen de schitterende kleuren, die den hemel in het avonduur tooien; breede schaduwen breiden zich uit over het dal en de bergen, het gekweel der vogels verstomt, en met hen schijnen alle stemmen te zwijgen. Welhaast is alles ter ruste gegaan en hoort men in de nachtelijke stilte alleen de zware ademhaling van het meer."

Een kenmerkend onderscheid bestaat nog bij de woningen van de Maleiers, ten aanzien van het aantal palen, waarop de woning rust; dit is afhankelijk van den rang en de positie, door den bewoner bekleed.

Achter zijne woning heeft de Sumatraan, even als de Javaan, zijn schuurtje tot berging van rijst, maar dit is op Sumatra, gelijk de woonhuizen, grilliger van vorm dan op Java, met puntige dakjes gebouwd en met snijwerk en kleuren opgesierd. Vooral de huizen

der hoofden, die dikwijls kwistig met blik worden getooid, hebben iets zeer teekenachtigs.

De Maleische dorpen, anders gewoonlijk *kampong* of *doesoen* genoemd, verdienen in Midden-Sumatra ook den naam *kota* (Sanskriet: vesting, burg, versterkt huis), aangezien zij voorheen meest alle door ondoordringbare heiningen van bamboe-doeri (doornig bamboesriet), versperringen en loopgraven in een versterkten staat gebracht waren.

De landschappen dragen veeltijds den naam naar het aantal dorpen, dat zij bevatten, b. v. het district der „Dertien Kota's”, enz.

De Sumatraan is minder slaafsch dan de Javaan; hij schijnt zeer voor ontwikkeling vatbaar; hij is bevattelijk, vindingrijk, een goed landbouwer en een bekwaam handwerksman. Dit een en ander bewijzen de waterleidingen, om zelfs de hoogst gelegen velden onder water te zetten; dit bewijzen hunne woningen en tempeltjes, en de uitnemende wijze, waarop zij allerlei versierselen in zilver of goud bewerken.

Van groote beteekenis voor Midden-Sumatra worden, wellicht spoedig, de rijke steenkoolbeddingen in het gebied van de *Ombilien* (linker bijrivier van de Indragiri); die steenkolenrijkdom wordt van groot gewicht geacht voor het gebruik van steenkolen in den Archipel zelve: de oorlogsmarine zal de door haar benoodigde kolen gemakkelijk verkrijgen; de aanleg van spoorwegen en de uitbreiding der stoomvaartlijnen zullen er door bevorderd worden: wellicht zal ook de nijverheid, thans in Indië betrekkelijk van weinig beteekenis, er door toenemen. Dit alles zal kunnen plaats hebben onafhankelijk van kolen-aanvoer uit Europa.

Doch niet voor den kolenaanvoer alleen is de spoorweg van gewicht: hij komt bovendien ten goede aan de algemeene welvaart van de Padangsche Boven- en Benedenlanden, en draagt in hooge mate bij tot de ontwikkeling der landstreek.

§ 39. Het *gouvernement van Atjeh en onderhoorigheden* wordt begroot op eene oppervlakte van c^a. anderhalfmaal ons vaderland. De bodem bestaat voor een deel uit nog weinig bezochte berglanden, voor een deel uit vlakke streken met sawa's, pepertuinen, enz. Peper en pinangnoten zijn de voornaamste uitvoerartikelen (*betelnootkust en peperhavens*).

Het cijfer der bevolking kan volstrekt niet worden opgegeven. Immers het Koloniaal Verslag, waar voor dit cijfer een half miljoen wordt vermeld, zegt, dat het op louter gissing berust.

De Atjeneesche bevolking aan de kusten maakte zich meermalen aan zeeroof schuldig; zelfs voerde zij bewoners van eilanden aan Sumatra's Westkust, b.v. *Nias*, als slaven weg.

Bij het meer genoemde tractaat van 1824 met Engeland waren ons echter de handen gebonden door de bepaling, dat wij ons gezag op Sumatra niet mochten uitbreiden; en vruchteloos richtte onze Indische regeering keer op keer vertoogen tot den Sultan van Atjeh.

In 1872 werd die bepaling tusschen Engeland en onze regeering opgeheven en in 't volgend jaar reeds werd de oorlog aan Atjeh verklaard. De eerste expeditie, onder Generaal Köhler, leverde geen blijvend resultaat op, ten deele door het sneuvelen van den bevelhebber (bij het verkennen van de vijandelijke hoofdversterking), ten deele door het onvoldoende der strijdkrachten en het invallen van den kwaden moeson.

Bij de tweede expeditie, onder generaal Van Swieten, werd de Kraton, de residentie van den Sultan, bezet. De macht van den Sultan had intusschen plaats gemaakt voor die van de Rijksgrooten, de hoofden van onderscheiden staatjes. Van deze zijn thans de meesten, die aan de kusten, aan ons gezag onderworpen.

In 1877 werd de hoofdplaats *Kota-Radja* door een spoorweg met *Oleh-leh*, de havenplaats, verbonden; eene nieuwe moskee werd ten behoeve van de inlandsche bevolking gebouwd. Op *Poeloe Bras*, een der eilandjes voor de Noordkust, werd door de zorg der regeering een vuurtoren opgericht.

De onafhankelijke Bataklanden. Deze liggen in de binnenlanden van Noord-Sumatra, tusschen het gouvernement van de Westkust, Atjeh en Oost-Sumatra.

Het belangrijkste gedeelte is het landschap *Toba*; daar ligt het dichtbevolkte plateau en het meer van denzelfden naam. Dit gedeelte van de Batak-landen is herhaaldelijk door Europeanen, o. a. zendelingen, bezocht.

De Bataks noemen zich zelve *Toba*; zij hebben hunne eigene taal, die in een eigen letterschrift wordt uitgedrukt. Evenals de Maleiers der Padangsche Bovenlanden zijn zij verdeeld in een aantal stammen of families; hunne dorpen zijn meestal versterkt, want

herhaaldelijk worden oorlogen gevoerd tusschen de bewoners der verschillende dorpen. De regel is daarbij nog altijd, dat de krijsgeslagenen worden opgegeten; in sommige gevallen echter worden zij tot slaven gemaakt.

§ 40. In Oost-Sumatra liggen aanzienlijke vazalstaten: Djambi, Indragiri, Siak; ingedeeld bij de residentien Palembang, Riouw, Sumatra's Oostkust. Ook in deze landen is op onzen aandrang de slavenhandel afgeschaft; toch komen nog velen voor, die voor schuld dienst doen, zoogenaamde *pandelingen*, wier lot doorgaans iets beter is dan van eigenlijke slaven.

In de residentie Sumatra's Oostkust, hebben, gelijk reeds vroeger is gezegd, belangrijke kolonisaties plaats ten gevolge van de groote landbouwondernemingen aldaar. Een hoofddeel van de bevolking bij deze ontginningen maken de *Chineez*en uit, die als arbeiders gewonnen worden.

De belangrijkste plaatsen zijn thans *Laboean*, *Deli* en *Medan*.

» *Medan* is nu eene deftige plaats geworden; het is nu de hoofdplaats van Deli en van de residentie Sumatra's Oostkust, de standplaats van den resident, van den commandant der troepen ter kust, van den rechtsgeleerden voorzitter des landraads, van den predikant, van de vertegenwoordigers der Deli-maatschappij, der Deli-Spoorwegmaatschappij en der Nederlandsche Handelsmaatschappij; het is de woonplaats van tal van ambtenaren, officieren, beambten, handelaren, het is eene courant rijk, en wordt het middelpunt van den handel van Boven-Deli.

Kort na de oprichting der Deli-Maatschappij in 1869 koos haar administrateur Medan als zijne woonplaats: centrum van de toenmalige bezittingen der maatschappij, aan de Deli-rivier, geschikt voor de afscheep der producten naar de omstreken 22 K.M. lager af gelegen ankerplaats der zeeschepen, alsook voor de ontvangst der van de kust komende bouwmaterialen. In vroegere tijden was Medan eene groote sterkte der inlanders, die zich daar verdedigden, waarschijnlijk tegen Atjehsche invallen. Overblijfselen uit dien tijd zijn een dubbele ringwal, die zich ook aan de overzijde der rivier uitstrekt en den landtong insluit, die daar gevormd wordt door de samenvloeiing van de Deli-rivier met een zijstroom; voorts tal van grafheuvels, w.o. zeer heilige, door reuzenboomen beschaduwde en, in den grond, een aantal Atjehsche gouden muntjes, later door den landbouwer aan 't licht gebracht.

Aan de overzijde van de rivier was de Maleische kampong Medan gelegen, maar waar de heer N. de palen in den grond zette, was toen wil-

dernis tot ver landwaarts in; boven en beneden lagen op korten afstand andere onaanzienlijke kampongs.

Ongeveer terzelfder tijd ontstonden vestigingen van andere maatschappijen, over 't geheele rijk; Medan werd door een dertig voet breeden weg langs de rivier naar beneden met Laboean, den zetel des Sultans, en naar boven met Deli Toewa verbonden; andere wegen werden aangelegd, de plaats trok het civiel en het militair bestuur tot zich; de Sultan bouwde een paar paleizen; tal van Europeesche, Maleische en vooral Chineesche winkels verrezen er en nu is het eene plaats met eenige duizenden inwoners, 't centrum van spoorbanen, die naar Laboean Belawan (de ankerplaats), Toewa, Boven Langkat en Terdang loopen. De vestiging van den eenzamen planter is in achttien jaren eene der belangrijkste plaatsen van Nederlandsch-Indië geworden."

(*Eigen Haard*, 2 Februari 1889.)

De *residentie Riouw en onderhoorigheden* bestaat vooreerst uit den *Riouw-* en den *Lingga-Archipel*, waarvan de eerste belangrijk is door de ligging aan de *straat van Malakka*.

De eilanden staan onder de heerschappij van een sultan, die op het eiland Lingga zijn verblijf houdt. Rechtstreeks wordt ons gezag alleen uitgeoefend op een deel van het eiland *Bintang*, maar de zetel van den Resident is te *Tandjoeng Pinang* of *Riouw*.

De Sultan van Lingga strekt zijn gebied ook uit over *Indragiri*, op Sumatra's Oostkust; terwijl verder tot de residentie van Riouw de weinig belangrijke eilandengroepen tusschen Malakka en Borneo behooren.

Welken naam draagt de zee tusschen Malakka en Borneo?

Geef de bedoelde eilandengroepen van de kaart op.

De Riouw-eilanden brengen als hoofdproduct *peper* op; verder wordt er veel *gambier* bereid.

Als havenstad is Riouw sedert het midden van deze eeuw achteruitgegaan, voornamelijk ten gevolge van de opkomst van Singapoera, de hoofdplaats van de Engelsche Straits-Settlements.

Singapoera, in de 12^e eeuw door Maleische vluchtelingen gesticht, was tot 1818 niet meer dan een Maleisch visschersdorpje van eenige hutten. Door de energie van Raffles ontstond sedert eene koopstad, die thans in bedrijvigheid, handel, rijkdom, alle steden van den Indischen Archipel achter zich stelt. Het eiland, waarop de stad gebouwd is, bedraagt slechts weinige mijlen in omtrek en de

grond munt er niet door vruchtbaarheid uit, maar de bestemming van Singapoera was: *vrijhaven* te zijn, waar de schepen zonder aan eenige onkosten of formaliteiten onderworpen te worden, ladingen konden brengen of innemen. En die bestemming is bereikt: een mastbosch van schepen van allerlei vlaggen; leven en beweging op het water, overal waar men de oogen wendt; aan het strand eene groote regelmatig gebouwde stad, die nog jaarlijks in bevolking toeneemt (thans ca. 100.000 inw.). Singapoera is het middelpunt van ge-regelde stoomvaartverbindingen tusschen Europa, China, Nederlandsch-Indië en Australië. Naar de getalsterkte vormen de Chineezzen het hoofdbestanddeel der bevolking; vrij talrijk zijn ook de zwarte „Klingaleezen”, afkomstig van Dekan of Ceylon; de oorspronkelijke Maleische bevolking van het eiland is tegenwoordig de minst beduidende.

HOOFDSTUK X.

Borneo.

Opgaven:

1. Geef de politieke deelen van Borneo op.
2. Wat weet ge van den verticalen vorm van Borneo?
3. Welke zijn de groote rivieren?
4. Bereken van de kaart hoeveel uren gaans het Noord-oostpunt ligt van 't Zuidwestpunt.

§ 41. Borneo, Nieuw-Guinea en Madagascar zijn de grootste eilanden der aarde. De oppervlakte van Borneo bedraagt 22maal die van ons vaderland.

In kustontwikkeling staat dit groote eiland bij Java, Sumatra en Celebes achter: het is zeer gesloten van vorm en deze omstandigheid heeft zeker er toe medegewerkt, dat de uitgestrekte binnenlanden ons zoo weinig bekend zijn. Eenigermate wordt de ongunstige vorm van 't land vergoed door de uitgebreide rivierstelsels: de drie hoofdrivieren met hare bijstroomen zijn de door de natuur aangewezen groote verkeerswegen door de binnenlanden. Maar voor de mondingen liggen zandbanken, die althans aan groote schepen 't opvaren beletten; bovendien zijn de bergstammen dikwijls vijandig tegen de kustbewoners, zoodat deze zelden verder dan eene dagreis de rivier opgaan.

Borneo, grooter dan Duitschland, Nederland en België samen, heeft nauwelijks *drie millioen* bewoners.

Deze bevolking bestaat uit:

1. de inboorlingen, doorgaans samengevat onder den naam van *Dajaks*;
2. *Maleiers*, als kolonisten; vooral van handel, zeevaart en vischvangst bestaande; aan de Zuidelijke en Oostelijke kusten wonen ook zeevarende en handeldrijvende *Boegineezen*;
3. *Chineezen*, in zeer aanzienlijke getale;
4. de slechts weinige *Europeanen*.

De oorspronkelijke inboorlingen van het eiland, de Dajaks, zijn in den loop der tijden door de Maleiers, die de kusten bezetten, naar de binnenlanden gedrongen. Zij wonen daar, in een groot aantal stammen geplist, meest aan de oevers der rivieren; te midden van den rijkdom der weelderigste natuur leven zij in een staat van armoede, ruwheid en het grofste bijgeloof.

De Maleiers, belijders van den Islam, hebben aan de kusten verscheiden kleine staten gesticht; zij wonen vooral aan de mondingen der rivieren.

Ons gebied bestaat uit een groot aantal van die inlandsche staatjes onder eigen vorsten; in de Wester-afdeeling alleen wel meer dan twintig. Rechtstreeks wordt onze macht alleen uitgeoefend in het kustgebied en dat nog pas sedert het midden van deze eeuw.

Groote krachtsinspanning vorderde op Borneo herhaaldelijk het verzet der Chineezers. Deze waren lang vóór ons daar gevestigd en hadden een groot getal kleine republieken, hunne *kongsies* (blz. 40), die het mijngebied onder elkander verdeelden; de inlandsche bevolking hadden zij met geweld verdreven; slechts schijnbaar waren zij aan ons bestuur onderworpen.

In 1850 was hun overmoed zoo groot, dat ze 't gezag trotseerden en de vlag hoonden, zoodat eene krijgsmacht tegen hen werd afgezonden; een hunner versterkingen werd genomen en de onderwerping tot stand gebracht, maar in het geheim werd een ernstige tegenstand tegen ons gouvernement beraamd, krijgstoerusting op groote schaal werden gemaakt, om alle Europeanen en Maleiers te vermoorden of te verdrijven. Eene tweede, sterkere expeditie werd afgezonden en *Montrado* werd genomen, doch het gelukte eerst ons gezag voorgoed te vestigen, toen de hoofden van een geheim genootschap (het „Drievingerenverbond”), dat voortdurend tegen ons stookte, in 1855 waren overvallen en gevangen genomen door den toenmaligen Kapitein Verspijck.

§ 41. *Banjermasin*, de hoofdplaats van Borneo's grootste residentie, is in 1860 onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht. Voor dien tijd bestond in dit Zuidoostelijk deel van het eiland het sultanaat van Banjermasin met het oude *Martapoera* als vorstlijke verblijfplaats.

Een aanval uit godsdiensthaat op de daar verblijfhoudende Europeanen werd de aanleiding tot een der hardnekkigste van onze

Indische oorlogen, die echter na een strijd van twee jaren door Generaal Verspijck werd ten einde gebracht en de inlijving van deze streken ten gevolge had.

De stad Banjermasin kan met eenig recht eene „drijvende stad” heeten, een Palembang in 't klein: zij is bijna geheel op vloten gebouwd; het aantal inwoners bedraagt ruim 20.000. Langs den rivieroever liggen talrijke *sampangs*, groote overdekte booten; zij zijn bevracht met kokosnoten, pisangs, suikerriet, enz. Voornaamste artikelen van uitvoer uit Banjer: rotting, getah pertja, eetbare vogel-nestjes, hars, was en zeer mooie gevlochten matten van rotting, door de Dajaks (Kahajan) vervaardigd, 6 à 8 gulden per stuk; gedroogde visch. Invoer: katoentjes, gambier, tabak, zout, opium; vroeger was de stad bekend door den handel in diamanten.

In de Wester-afdeeling zijn, met de hoofdplaats *Pontianak*, de steden *Montrado* en *Sambas* het belangrijkste; alle drie steden in het kustgebied. Meer naar de binnenlanden hebben *Landak* en *Sintang* de meeste beteekenis.

De voor eenige jaren gekoesterde verwachting, dat Noord-Borneo (Britsch) door zijn tabak een ernstige concurrent zou worden voor Sumatra (Deli) is ongegrond gebleken; de meeste ondernemingen hebben reeds den arbeid gestaakt.

Eenige streken in het N.O. van het eiland zijn onderworpen aan den Sultan der *Soeloe-eilanden* (de bewoners dezer eilanden zijn door zee-roof berucht, doch zij heeten onder *Spaansch* protectoraat te staan).

Gelijk vroeger gezegd (zie blz. 5) staat tegenwoordig 't geheele Noordwesten des eilands onder Britsch protectoraat. In 1891 kwam een verdrag tot grensregeling tot stand tusschen Nederland en Groot-Brittannië. De naam *Broenei* of *Borneo Proper* („eigenlijk Borneo”) toont aan, dat de tegenwoordige naam van het eiland aanvankelijk alleen op het Noordelijk deel betrekking had.

De vestiging der Engelschen op Laboean dagteekent van 1846.

§ 42. Ook Borneo is zeer rijk aan belangrijke voortbrengselen, al geldt vooral van dit groote land de bewering, dat slechts zeer weinig van den natuurlijken rijkdom wordt partij getrokken. Uitgestrekte wouden bedekken schier de gansche oppervlakte.

Volgens bevoegde schrijvers is de natuur uitmuntend geschikt voor den rijstbouw, kunnen suikerriet en koffie daar zeer goed slagen.

Tot nu toe zijn de voornaamste artikelen: *kamfer* en andere *bosch-producten*; *sago*; *delfstoffen*.

Borneo heet bij Wallace het „land van den orang oetan”, gelijk het even groote en nog minder bekende Nieuw-Guinea door dien beoemden natuuronderzoeker het „land van den paradijsvogel” genoemd wordt. De orang-oetan is dan ook wel Borneo's vermeldenswaardigste diersoort: met den *gorilla* en den *chimpanzee* behoort hij tot de menschvormige apen (de beide laatste behooren thuis in Afrika: Guinea en Congo gebied).

De inlanders noemen hem *majas* en hebben veel ontzag voor de kracht van dit dier; volgens hen is er geen dier sterk genoeg om den majas kwaad te doen; zelfs de krokodil bezwijkt in den strijd: de majas gaat op hem staan, rukt zijne kaken open en scheurt hem de keel op; en de reuzenslang, de python, wordt even gemakkelijk door hem gedood.

Volgens Wallace zijn de voorstellingen, die men soms leest, van orangs, die met een stok wandelen, geheel denkbeeldig en loopt het dier maar zelden recht op; hij leeft in de boomen en daalt slechts zelden naar den grond af; de hoogste boomen beklimt hij met gemak en met zijne lange, krachtige armen grijpt hij gemakkelijk vruchten en bladeren; 's nachts slaapt hij in een nest van takken en gebladerte.

Een onnoemelijk aantal en eene oneindige verscheidenheid van apen (wouwouwen, loetongs e. a.) nemen verder de eerste plaats onder Borneo's fauna in. Er is zelfs eene soort, die tam gemaakt en tot het plukken van kokosnoten wordt afgericht.

Waar kokosnoten groeien is men ook zeker een aantal eekhorentjes aan te treffen; met behulp van hunne scherpe snijtanden knagen zij een gat boven in de vrucht, steken er hun kop in en drinken de melk er uit.

Van de *tijgers* komt eene gestreepte soort op Borneo voor; in de bergstreken leeft, in grootere en kleinere kudden, de wilde os of *banteng*; aan Malakka en Sumatra herinnert de kleine *Maleische beer*; verbazend is het aantal *herten*, dat ongestoord hier voortleeft.

In de uitgestrekte moerassen leven de *krokodillen*; zij zijn nergens veelvuldiger dan op Borneo.

De binnenlanden zijn, behalve door Wallace, ook meer bekend geworden door de reizen van een Duitscher in Nederlandsch-Indischen dienst, Dr. Schwaner, die tusschen 1843 en 1848 zijne tochten deed

dwars door 't eiland, en o. a. het stroomgebied van den Barito (met de groote en de kleine Dajak-rivier) in een belangrijk werk heeft beschreven; merkwaardig is ook de tocht van de reizigster Ida Pfeiffer, die in 1852 van Serawak naar de binnenlanden trok; de meer genoemde Radja Brooke heeft belangrijke mededeelingen gedaan vooral ten aanzien van het gebied van Serawak. Borneo's Westerafdeeling is in een uitvoerig en belangrijk werk, historisch en geografisch door Prof. Veth beschreven. In 1879 en '80 is door Carl Bock op last der Indische regeering eene reis gemaakt door O.- en Z.-Borneo, van Koetei naar Banjermasin. Verschillende streken in 't gebied der Koetei werden bezocht en beschreven door den Ass.-Res. Tromp. Aldus neemt de bekendheid met dit grootste eiland toe, doch tot dusver is die kennis onvolledig.

Onder den naam van *Dajaks* vatten de Europeanen doorgaans al de bewoners van Borneo's uitgestrekte binnenlanden samen. Het is echter gebleken, dat die naam eigenlijk niet anders beteekent dan „mensch” en dat bij de inlanders zelf talrijke stamnamen in gebruik zijn, doorgaans ontleend aan de streek waar of de rivier langs wier oevers de stam woont. Zoo de stam der *Kahajan* in Zuid-Borneo; de *Doesoen* in de binnenlanden; enz.

In den regel bestaat tusschen de onderscheiden stammen groote vijandschap en zijn herhaalde strijd en strooptochten op elkanders gebied mede oorzaken van de geringe bevolkingsdichtheid van Borneo.

Sommige schrijvers, b.v. Wallace en Bock, oordeelen zeer gunstig over het karakter der Dajaks; in aanleg staan zij zeker gelijk met de Maleiers; zij maken goede prauwen, verstaan de kunst van ijzer-smelten en wapensmeden, vlechten mooie matten en mandjes van rotting. Doch overigens staan zij nog op uiterst lagen trap van ontwikkeling.

Algemeen is het beruchte „koppensnellen”; in den regel vereenigen zich hiertoe eenige personen, met het doel om enkele ongewapende lieden heimelijk en onverhoeds aan te vallen en hen van het leven te berooven ten einde met de afgesneden hoofden de vlucht te nemen naar de dichte bosschen. Alleenstaande huizen zijn ook dikwijls aan dergelijke aanvallen blootgesteld; dit verklaart zeker mede de gewoonte onder de meeste stammen der Dajaks, van met talrijke familiën in één groot huis te wonen. De buit bestaat bij deze tochten

in niet anders dan in het grootst mogelijk getal afgesneden hoofden.

Aanleidende oorzaken tot deze tochten zijn: de dood van een familielid, eerbewijzen aan vroeger overledenen, droomen, geloften, eerzucht, enz. Het algemeen verspreide gevoelen, dat er bij het aangaan van een huwelijk vereischt wordt aan de bruid een afgesneden hoofd aan te bieden, schijnt onjuist.

James Brooke heeft in zijn gebied van Serawak aan het koppen-snellen een einde trachten te maken. Elders op Borneo tracht het Nederlandsch gezag er paal en perk aan te stellen, maar in de binnenlanden gaat dit niet gemakkelijk.

Sommige stammen hebben het tot eene merkwaardige hoogte gebracht in het smelten van ijzererts en het bewerken van wapens; het witte metaal, waarmede klingen en krissen dooraderd of, zooals men het noemt, *gedamasceerd* worden, is eene bijzondere soort van ijzer, *pamor* geheeten. Wanneer de dus gedamasceerde wapens met een mengsel van arsenicum en limoensap worden ingewreven, krijgt het gewone ijzer eene bruinachtig zwarte en de aderen van het pamor eene zilverachtig witte kleur.

Algemeen is onder de Dajaks het tatoëeren, in uitgewerkte patronen; ook dragen mannen zoowel als vrouwen gaarne sieraden: groote gaten in de oorlellen, waarin talrijke ringen; halssnoeren, arm- en beenringen.

't Voornaamste wapen is een breed, scherp mes, de *mandau*, (de naam beteekent letterlijk „koppensneller”), met keurig gesneden en versierde greep, vaak een waar kunststuk. Voorts een schild uit licht hout vervaardigd en, bij sommige stammen althans, aan de buitenzijde met bosjes menschenhaar bedekt. Een blaasroer, van een rond stuk ijzerhout, waaruit met groote juistheid tot op 40 à 50 M. afstand vergiftigde pijlen worden geblazen; eindelijk een pijlkoker, een lans (vooral voor de jacht op wilde zwijnen).

Jagen en visschen zijn een hoofdbedrijf; de talrijke rivieren en meren (danau's) vloeien over van visch, die op velerlei manier gevangen wordt. Het jagen is vaak moeilijk: dichte wouden en een grond, die onbegaanbaar is door den modder; altijd gaan honden mede, om de wilde zwijnen en de herten op te drijven.

Ook verbouwen de Dajaks wel wat djagoeng, zamelen bosch-producten in, enz.

HOOFDSTUK XI.

Celebes, de Molukken en de Kleine Soenda-eilanden.

§ 43. Celebes behoort eigenlijk noch tot het Aziatisch noch tot het Australische deel der eilandenwereld. In flora en fauna wijkt het af van de drie overige groote Soenda-eilanden, zonder daarom reeds de eenvormigheid te vertoonen, die aan Timor en de Molukken eigen is.

De inlanders behooren in de Noordelijke helft tot den *Alfoerschen* stam, in het Zuidelijke gedeelte tot de *Boegineesche* en *Makassaarsche* volken.

Het belangrijkste gedeelte van het eiland is de *Minahassa*, die eene uitgestrektheid beslaat als onze provincie Gelderland, en daarbij 150.000 inwoners telt (Gelderland 450.000).

De bodem is eene vulkanische bergstreek met modderwellen, warme bronnen, zwaveldampen enz.; de Minahassa heeft dan ook veel te lijden van aardbevingen.

De grond is echter zeer vruchtbaar en uitstekend ontgonnen; de landbouw bloeit er zeer; van beteekenis zijn de volgende voortbrengselen: *koffie*, *rijst*, *cacao*, *katoen*, andere *vezelstoffen* (zie blz. 29), en *tabak*.

Menado en *Kema* zijn aangename, doch stille Indische steden; als handelshavens beteekenen zij weinig; zonder gevolg is getracht, door ze tot „vrijhavens” (zie blz. 95) te verklaren, den handel aan te moedigen; de haven van Kema wordt veel door de Amerikaansche walvischvaarders bezocht.

Tondano is de aanzienlijkste plaats in het binnenland. Voor nauwelijks 60 jaren was ook in dit deel van den Archipel het land nog eene woestenij en bestond het volk uit naaktloopende wilden, die hunne ruwe woningen met menschedels versierden. Nu is het een der bloeiendste landschappen; goede wegen en paden doorkruisen het in alle richtingen en de dorpen zijn omringd door koffieplantsoenen, die met de schoonste in den Archipel kunnen wedijveren, afge-

wisseld door rijstvelden, meer dan voldoende voor de behoeften der bevolking.

Niet ten onrechte geeft men dan ook dikwijls aan dit deel van Celebes den naam van „Klein-Java”.

En in geen ander deel van den Archipel is de bevolking onder den heilzamen invloed van Europeesche zendelingen meer tot vlijtige, vreedzame en ordelijke menschen gemaakt dan hier.

Met meer dan 10.000 inwoners, ligt Tondano aan het benedeneinde van het meer van denzelfden naam, dat in grootte ongeveer overeenkomt met ons vroegere Haarlemmermeer. Ruim één paal beneden het dorp is een waterval, waarschijnlijk de schoonste van den geheelen Archipel, waarvan wij bij Wallace lezen:

„Even boven den waterval is het rivierbed niet breeder dan tien voet, bekeld in eene nauwe en bochtige bergspleet; op deze plaats zijn eenige planken over den stroom geworpen, vanwaar men de kokende wateren, half door den weligen plantengroei verborgen, den afgrond ziet tegemoet snellen, waarin zij eenige voeten verder met donderend geweld neerploffen; zoowel het gezicht als het geluid zijn indrukwekkend; de diepte bedraagt misschien 5 à 600 voet, doch is eijgenlijk over twee of drie vallen verdeeld.”

§ 44. De Zuidelijke helft van het eiland vormt, met eenige van de kleine Soenda-eilanden, het *gouvernement van Celebes en onderhoorigheden*.

De hoofdstad Makasser is eene der levendigste havensteden van den Archipel en wordt als zoodanig wel: „klein Singapoera” genoemd; stoombootlijnen verbinden het met Soerabaja en met de Molukken.

De Europeesche stad kreeg van onze voorouders den naam *Vlaarding*; deze naam is alleen toepasselijk op de oude stad.

De bevolking, 25.000 inwoners, bestaat uit allerlei Indische nationaliteiten: de *Boegineezen* en *Makassaren*, inboorlingen, bewonen de *Kampong Boegi*; de *Maleiers* zijn bijeen in hun *Kampong Melajoe*; in de buitenwijk der Europeanen, *Kampong Baroe* (*Baroe* beduidt „vreemdelingen”), zijn de gouvernementsegebouwen en de villa's van de Europeesche beambten en handelaars.

Vischvangst is voor de inlandsche bevolking hoofdmiddel van bestaan; Makasser is de grootste markt voor de tripang (zie blz. 37),

de tripangvischers gaan met hunne vaartuigen jaarlijks naar de kusten van Nieuw-Holland, waar op de koraalbanken een rijke vangst is.

De reukwerken en oliën van Makasser zijn beroemd; zij vormen met de Makassaarsche paarden de hoofdartikelen van uitvoer.

In dit Zuidelijk gedeelte van het eiland liggen leenrijkjes als *Goa*, het overblijfsel van het rijk der Makassaren, *Boni*, of het land der Boegineezen; beide rijken zijn toonbeelden van gevallen grootheid.

De vestiging van ons gezag in dit gedeelte van Celebes dagteekent in hoofdzaak van 1859, toen de belangrijke *Boni-expeditie* heeft plaats gehad.

Voor het bestuur van die kleine Soenda-eilanden, welke onder den gouverneur van Makassar staan, is te *Bima* (op Soembawa) een controleur gevestigd.

De Moluksche Archipel.

§ 45. Onder den naam Molukken, ten dage der Compagnie de „Groote Oost” genaamd, verstond men vroeger (17^e eeuw) alleen de Ternataansche eilanden; tegenwoordig vat men er het geheele gebied door samen van de *residenties Ternate* en *Amboina*.

Halmaheira of *Djilolo* is het grootste, niet het belangrijkste eiland; de Sultan van Ternate en de Nederlandsche resident houden verblijf op het eiland Ternate, eigenlijk niets anders dan een groote vuurspuwende berg, om welks breeden voet de menschen zich gevestigd hebben en tegen welks vruchtbare hellingen tot op zekere hoogte tuinen zijn aangelegd. De kruin van den berg rookt onophoudelijk, werpt asch en zand uit en herinnert voortdurend door zijne schuddingen, op welken gevaarlijken bodem men hier gebouwd heeft.

Onmiddellijk bij Ternate ligt *Tidore*, een even klein en onbeduidend eiland; ook hier houdt een Sultan verblijf, die over een uitgestrekt eilandengebied heet te heerschen.

Wat belangrijker zijn de *Batjan-eilanden*, onder een derden Sultan; op Batjan zijn goud en steenkolen ontdekt, die ook reeds ontgonnen worden.

Tot de Residentie Ternate wordt ook het Nederlandsch gebied op Nieuw-Guinea gerekend: de Westelijke helft van dat groote eiland behoort indirect tot onze bezittingen, maar ons gezag wordt er niet uitgeoefend. Slechts eenmaal hadden wij aan de kust eene nederzetting, fort *du Bus*, maar het ongezonder klimaat was oorzaak,

dat de plaats weer werd verlaten (1836); thans geven alleen eenige merkpalen van onze souvereiniteit over dit gebied het bewijs, welke palen door den inlander met stomme bewondering worden aangezien, ja somtijds vereering genieten.

Even gering als de invloed, dien wij er hebben, is ook de kennis van land en volk; al ontwaakt in de laatste jaren de belangstelling in Nieuw-Guinea ook steeds meer, zoowel bij aardrijkskundige genootschappen en handelaars als bij de regeeringen.

De Oostelijke helft van het eiland is ten deele Engelsch; er is sprake van kolonisatie van dit gedeelte uit Queensland. Een ander deel is Duitsch: „Keizer-Wilhelmsland.”

Herhaalde reizen zijn in de laatste jaren gedaan om de leemte in onze kennis van de uitgestrekte binnenlanden een weinig aan te vullen, maar de reizigers leeren de inboorlingen als gevaarlijk kennen en de rivieren zijn slechts over een kort gedeelte, van de monding uit, bevaarbaar.

De binnenlanden hebben, in tegenstelling met Australië's vastland, een weelderigen plantengroei, dichte wouden; rhizophoren, palmen (sago, areca e. a.), pandanen en andere tropische boomsoorten; de natuur zou den kolonisten vooral aanplant van suikerriet en katoen mogelijk maken.

Tot nu toe bestaan slechts eenige handelsbetrekkingen tusschen enkele kustpunten en de Moluksche eilanden; alleen de uitvoer van muskaatnoten is van eenige beteekenis, terwijl bovendien in de zeeën bij Nieuw-Guinea veel tripang gevischt en schildpad verzameld wordt.

De dierenwereld is arm aan nuttige soorten; kenmerkend zijn de paradijsvogels, „godsvogels”, om hunne kleurenweelde zoo gezocht, en papegaaien in vele soorten; verder de buideldieren, in soort weer verschillende met die van Australië.

De *Papoea's* worden, o.a. door Wallace, als menschen met gunstigen aanleg geroemd, maar zij zijn veel minder dan de volken van Maleisch ras met vreemden in aanraking gekomen en staan daardoor bij dezen thans ver achter. Een deel der bevolking van Nieuw-Guinea woont in de kustdorpen, in paalwoningen; zij zijn zeer ruw en van invloed van het Christendom is bij hen nog weinig sprake, terwijl de stammen in het binnenland zelfs bepaald tegen elken vreemdeling vijandig gezind zijn.

Is de Maleier in zich zelf gekeerd en teruggetrokken van aard,

den Papoea vindt men afgeschilderd als luidruchtig, levendig en toeschietelijk, al sluit deze laatste eigenschap nog volstrekt niet uit, dat hij den vreemdeling over het geheel zeer vijandig bejagent.

§ 46. De Molukken zijn niet meer, wat zij eens waren: de groote bloei uit den tijd der Oost-Indische Compagnie heeft plaats gemaakt voor achteruitgang en verval.

Van de residentie Amboina geldt dit minder dan van die van Ternate: het kleine eiland Amboina (half zoo groot als onze provincie Utrecht), een geruimen tijd het middelpunt van ons gezag in den Archipel, heeft nog altijd beteekenis door de rijke productie van kruidnagelen; het stadje Ambon is de levendigste havenplaats en kan als het middelpunt van den Molukschen Archipel worden beschouwd.

De producten, die uit dit gedeelte van onze Oost worden uitgevoerd zijn: specerijen, sago, kajapoetih-olie, visch, koraal en parelen.

In rijkdom aan kruidnagelen doen voor Ambon de *Oeliassers* nauwelijks onder; voor sago is *Ceram* beroemd, gelijk *Boeroe* het eiland van den kajapoetih-boom is. Koraal- en parelvisserij zijn van eenige beteekenis bij de Ternataansche eilanden, van waar ook mooie schelpen in den handel komen.

Zijn op de meeste eilanden de inlanders woeste en onbeschaafde Alfoeren, op Ambon zijn zij voor 't meerendeel tot het Christendom bekeerd, eene omstandigheid, die evenals elders van invloed is geweest op de zeden, de levenswijze, de kleeding der bewoners.

De Islam heeft in dit gedeelte van den Indischen Archipel tot nu toe alleen in enkele strandplaatsen aanhang gewonnen.

Van de *Banda-eilanden*, die eene afdeeling van de Ambonsche residentie vormen, zijn eenige bewoond, eenige niet. Een altijd rookende vulkaan is het eiland *Goenong Api*; het belangrijkste zijn *Groot-Banda* of *Lontor* en *Neira*; de perken op deze eilanden hebben het voorkomen van uitgebreide, rijk beschaduwde tuinen: de notemuskaatboom behoort onder de fraaiste der tropische gewassen. De vrucht heeft de grootte en kleur van eene perzik; als zij rijp is, barst de buitenste bekleeding en vertoont zich de hoogroode kleur der foelie, waardoor de boom een schilderachtig aanzien verkrijgt. De noten worden van de hooge boomen geplukt met behulp van een korfje aan een bamboezen stok gehecht, om den boom noch de

vrucht te beschadigen; de notenplukker heeft eene korf op den rug, om er de verzamelde vruchten in te bergen.

De volgende fraaie beschrijving van het notenplukken treffen wij aan in „Banda en zijne Bewoners”, door Mr. Van der Linden:

„Des morgens om vijf uur, tegen het opkomen der zon, wordt de klok van het perkhuis geluid, om de arbeiders te waarschuwen, dat de tijd van opstaan daar is. Overal heerscht beweging, mannen, vrouwen, jongens en meisjes, maken zich gereed om op de pluk uit te gaan. Eenigen nuttigen hunne portie rijst vooraf, anderen nemen ze met zich en ontbijten in het bosch. De plukkers en pluksters zijn voorzien van eene lange bamboe, aan het einde waarvan een klein korfje zit, en eenige verlengstukken, die zij, als in Holland de hengels, in elkander kunnen schuiven. Op den rug dragen zij de korf, om de geplukte noten daarin te verzamelen.

De noteboomen moeten het thans ontgelden. Maar zij, de dragers van het goud, verheugen zich in de komst van de bende, want ziet, hoe de takken, zóó dat zij ondersteut moeten worden, door de wicht der noten neerwaarts buigen. Merkt op de courtoisie, die zelfs in het bosch heerscht: de boomen, die gemakkelijk te bereiken zijn, worden voor de vrouwen en meisjes gelaten, de tegen gevaarlijke hellingen aanstaande of die, waarin geklommen moet worden, daarop gaan de mannen los. Vlug leest de *gaai-gaai*, benaming aan de plukkorf gegeven, de vruchten; de oefening heeft het oog gescherpt en de hand vaardig gemaakt. Zit de vrucht te hoog om ze tusschen den kleinen vork, geplaatst boven het korfje, dat aan de bamboe is vastgemaakt, te vatten en daarna met een ruk den steel te doen afbreken, zoodat de vrucht in het peervormig korfje valt, dan klimt de man in den boom, maar de vrouw weet er beter raad op, zij steekt de tweede bamboe op de eerste, de derde op de tweede en wel hoog moet de muskaat hangen, wordt zij niet op die wijze bereikt.

Is de vrucht geplukt, dan wordt zij van de bruingele buitenschil ontdaan, die, onder den boom geworpen, na verrotting eene goede mest is en de noot, door de foelie omgeven, wordt in de groote korf geborgen.” (Zie verder blz. 29.)

Geschiedde de arbeid in den eersten tijd der Compagnie door zoogenaamde perkslaven, later is Banda lang eene verbanningsplaats geweest; sedert 1864 is het als zoodanig opgeheven en is vrije arbeid ingevoerd.

Voor al zulke plaatsen als *Ambon*, *Banda*, *Kajeli* (op Boeroe; het is na Ambon en Banda de voornaamste haven in de Molukken), is de aankomst der maandelijksche mailboot, van Makasser, als het ware een feestdag. Overigens ziet men in de Moluksche zeeën slechts

inlandsche zeilvaartuigen, die ook voor de gemeenschap tusschen de verschillende eilanden zorgen. Vele dier eilanden zijn door koraalriffen omringd. *Dobbo*, hoofdplaats van de Aroe-eilanden, is 't verzamelpunt van prauwen uit den geheelen Oostelijken Archipel: parelen, tripang, vogelnesten, schildpad, paradijsvogels.

De Kleine Soenda-eilanden.

§ 47. Hiervan vormen de Oostelijke eilanden de residentie *Timor-Koepang*; de middelste behooren administratief tot het gouvernement van *Celebes en onderhoorigheden*; terwijl de belangrijkste van de geheele groep, Bali en Lombok, sedert 1883 eene zelfstandige residentie vormen.

Timor, „Oosterland”, zoo groot als ons land, heeft over 't geheel eene dorre natuur; de droge moeson is hier meer dan elders zijn naam waardig, want het regent er in dat seizoen zelden of nooit. Timor mist de gewone karakters trekken van den tropischen plantengroei; geheele streken worden ingenomen door doornige struiken en acasia's, terwijl de eucalyptus de belangrijkste boomsoort is.

Ontbreken de woudreuzen, die met hunne tallooze takken, hunne luchtwortels, lianen, woekerplanten ieder voor zich een bosch vormen, evenmin ontmoeten wij er de bij den tropischen plantengroei doorgaans behorende woudebewoners, de roofdieren, die elders den schrik doch tevens het sieraad der wildernis vormen.

Alleen in de beter besproeide valleien is de landbouw van beteekenis en wordt rijst verbouwd, maar meer nog maïs (*djagoeng*) en Europeesche tarwe.

Van beteekenis voor den uitvoer is *was*, van eene bijensoort, die in de boomen leeft (vandaar „wasboomen”); verder *sandelhout*, dat trouwens wel het hoofdproduct is van de Kleine-Soenda-eilanden.

Het Portugeesche gedeelte is nog minder belangrijk dan het Nederlandsche, *Delhi* (Dilli) nog van minder beteekenis dan *Koepang*.

Was men langen tijd van gevoelen, dat de bodem rijke en uitgestrekte koperaderen bevatte, de gedane onderzoekingen bevestigden dit vermoeden niet; maar het onderzoek is nog te onvolkomen, om met zekerheid hierin te beslissen.

De *Timoreezen* staan als woest en onbeschaafd bekend; zij hebben niets gemeen met Maleiers, zijn veel nauwer verwant met de echte Papoea's, die men reeds op de *Aroe*- en andere eilanden naar de zijde van Nieuw-Guinea aantreft.

Op *Flores* hadden in de laatste jaren onderzoekingen plaats naar de aanwezigheid van tinerts. De bevolking toonde in 't binnenland eene vijandige gezindheid, die tot militaire expedities aanleiding gaf. Deze hadden niet den gewenschten uitslag.

§ 48. Zoo arm de natuur van Timor, zoo rijk is die van Bali en Lombok; vooral Bali schijnt voor de beste streken van Java niet onder behoeven te doen.

Op eene oppervlakte zoo groot als Gelderland heeft Bali bijna een millioen inwoners en is dus dichter bevolkt dan de genoemde Nederlandsche provincie (Bali 8 à 9000 op 1 □ G. M.; Gelderland 5000).

In vele en velerlei opzichten is Bali een belangrijk eiland: vooreerst door zijne rijke natuur, die *rijst*, *klapperboomen*, *katoen* in overvloed levert, zóó zelfs, dat nog aanzienlijke hoeveelheden rijst kunnen worden uitgevoerd naar verschillende streken van den Archipel; *kokospalmen* groeien er in menigte en daarnaast o. a. de *lontar* of waaierpalm, waarvan de bladeren als papier gebruikt worden; de bewoners hebben van alle volken van den Archipel alleen het Hindoeïsme bewaard; de godsdienst van Brahma, met de daaraan verbonden strenge kasten-indeeling; de lijkenverbranding, met de soms daarmede gepaard gaande weduwen-offers (in den regel verbranding), die echter door den invloed van de Nederlandsche regeering zooveel mogelijk worden tegengegaan; Hindoe-tempels, waarvan Bali er verscheidene heeft aan te wijzen. Belangrijk is eindelijk de geschiedenis van Bali's onderwerping aan ons gezag in de drie daarvoor gevoerde oorlogen: tot 1841 onderhield ons gouvernement weinig betrekkingen met de vorsten op Bali; de herhaalde plundering van gestrande Nederlandsche schepen had de sluiting van tractaten met de inlandsche vorsten ten gevolge, waarbij deze beloofden van de uitoefening van het *strandrecht* af te zullen zien; doch toen het weldra bleek, dat op deze beloften niet was te vertrouwen, werd in 1846 eene expeditie uitgezonden, die een paar van de inlandsche hoofdsteden vermeersterde en te *Bleling* een fort bouwde; een opstand van de Bali-

neezen maakte in 1848 eene tweede expeditie noodig, die voor *Djagaraga* eene bloedige nederlaag leed en met de ontruiming van het eiland door de onzen eindigde. Eene krijgsmacht in 1849 onder Generaal Michiels slaagde beter, doch eerst na een hardnekkigen oorlog, die na de vermeestering van Djagaraga in de bergachtige en ontoegankelijke binnenlanden moest worden voortgezet; Generaal Michiels sneuvelde hierbij, waarna de kolonel Van Swieten het bevel op zich nam.

Ook Lombok, welks vorsten aan die van Bali ondergeschikt zijn, werd toen onder scherper toezicht gebracht; de belangrijkste plaats is hier *Mataram*. De bevolking bestaat uit Mohammedaansche inlanders, die *Sasaks* heeten; doch een groot aantal Balineezen heeft zich op het eiland gevestigd en maakt in het Westlijk gedeelte de heerschende bevolking uit.

HOOFDSTUK XII.

Nederlandsch West-Indië.

§ 49. *Historische bijzonderheden; de Nederlanders in Amerika.*

In het laatst der 16^e eeuw begonnen ook de tochten van de Nederlanders naar Amerika. Olivier van Noordt deed (van 1598—1601) zijne reis om de wereld, waarbij hij ook de Braziliaansche kust bezocht; eenige jaren later (in 1609) werd door den Engelschman *Hudson*, in Nederlandschen dienst, bij het zoeken van eene Noordwestelijke doorvaart naar Indië, de rivier ontdekt, die thans nog zijn naam draagt en aan welke, op de plaats, waar nu Amerika's grootste stad ligt, kort na de ontdekking, de grond gelegd werd tot de kolonie *Nieuw-Nederland*. Deze volkplanting nam spoedig in bloei toe en kreeg tot hoofdstad *Nieuw-Amsterdam*, op het riviereilandje *Manhattan*, dat voor f 60 van de Indianen werd gekocht (in 1625; thans de „city” van New-York).

Ook in de West-Indische zeeën en aan de Zuid-Amerikaansche kusten werd dra de Nederlandsche vlag ontplooid en in dezelfde dagen en wat later voerden hier onze zeelieden strijd met de Portugeezen en Spanjaarden.

In 1621 werd de *West-Indische Compagnie* opgericht, voor den handel op Amerika en ook op Afrika: toeval had hier een Enkhuizer schipper (Barend Erickszoon) op de kust van Guinea, de *Goudkust*, doen verzeilen (1590) en dit was 't begin geworden van een winstgevenden handel in goud, olifantstanden, gom, huiden, terwijl vaderlandsche manufacturen naar die negerlanden werden uitgevoerd; in 15 jaren deden 200 schepen de reis.

Beleefde de West-Indische Compagnie een enkel schitterend tijdvak, haar bloei was niet zoo duurzaam als die van de Oost-Indische Compagnie. Dikwijls hadden de gouverneurs der Compagnie in Amerika gebrek aan geld en soldaten.

Zoo kwam het, dat althans de bezittingen in Brazilië achteruit gin-

gen, en toen Portugal in 1640 zijne onafhankelijkheid van Spanje ging heroveren, begonnen de Portugeezen ons in Brazilië, dat sedert de ontdekking (Cabral, 1500) hunne bezitting was geweest, te bestoken, totdat, bij den vrede met Portugal in 1661, al onze aanspraken op Brazilië voor *f* 8.000.000 werden opgegeven.

In West-Indië hadden de Nederlanders op de Spanjaarden eenige *Kleine Antillen* veroverd, waaronder in 1634 het voornaamste, *St.-Eustatius*; en bij den vrede van Munster had Spanje ons die eilandjes afgestaan.

De zeeoorlogen, in de 17^e eeuw tusschen Nederland en Engeland gevoerd, deden ook in Amerika hun invloed gevoelen: Nieuw-Nederland ging voor ons verloren tijdens den tweeden oorlog (admiraal York); maar de Zeeuwen onder *Abraham Krijnszoon* veroverden daarentegen *Suriname* en bij den vrede van Breda (1667) werd Nieuw-Nederland door de Engelschen, *Suriname* door ons behouden (wat toen als een voor ons voordeelige ruil werd beschouwd).

Aanvankelijk bleef *Suriname* eene bezitting van Zeeland, dat het later aan de West-Indische Compagnie (toen reeds eene nieuwe maatschappij) verkocht. Nog herhaaldelijk ging deze kolonie in andere handen over, o. a. voor een deel in die van de *stad Amsterdam* en voor een ander deel in die van de familie *Sommelsdijk*.

Tot de inwendige aangelegenheden van de kolonie *Suriname*, gedurende de 18^e eeuw, behooren in de eerste plaats de herhaalde aanvallen van de Franschen en de steeds wederkeerende opstanden van en oorlogen met de Boschnegers of Marons.

Eindelijk gingen, kort voor den ondergang van onze Republiek, al de bezittingen in Amerika over aan den Staat.

In den Franschen tijd is West-Indië evenals Oost-Indië in handen van de Engelschen, doch na het herstel van onze onafhankelijkheid maakte het Engelsche tusschenbestuur weer plaats voor het Nederlandsche bewind.

§ 50. Nederland bezit thans in Amerika: *Suriname* met eene oppervlakte van vier à vijfmaal ons vaderland, dus ruim zoo groot als het eiland Java. De bevolking is aan die grootte lang niet in sterkte geëvenredigd; ze bedraagt slechts *vijftig à zestigduizend* menschen, zonder de weinig talrijke Boschnegers en Indianen.

Verder zijn Nederlandsch eenige eilandjes in de West-Indische wateren: de groep van *Curaçao* vóór de Venezuelaansche kust; *St.-Eustatius*,

Saba en *St.-Martin* (dit laatste voor de helft echter Fransch) in de kleine Antillen.

Staatkundig zijn onze koloniën in Amerika verdeeld in *twee gouvernemen ten* :

- I. Het gouvernement van Suriname; hoofdstad *Paramaribo*.
- II. „ „ „ „ Curaçao en onderhoorigheden; hoofdstad *Willemstad*.

Suriname.

§ 51. *Ligging. Kustgesteldheid. Bodem. Rivieren.*

1. Geef van de kaart de grenzen van Suriname op.
2. Bepaal van de kaart de *lengte* en *breedte*, waarop Paramaribo is gelegen.
3. Bereken het tijdsverschil van Paramaribo met Amsterdam en met Batavia.

Van den Orinoco tot de Amazone is de waterzoom van de Zuid-Amerikaansche kust een ondiep, modderig, brak mengsel, dat eene bijna onmerkbaar hellende alluviale laag overdekt; deze strekt zich tien tot twintig mijlen ver in zee uit en getuigt van de ontzaglijke watermassa's, die onophoudelijk, met geringe verschillen voor de jaargetijden, door de tallooze rivieren van de Zuidelijke bergen in den Oceaan worden uitgestort.

Van de zee gezien vertoont zich die kust als eene eentonige lijn van laag bosch, dat bij onderzoek ondoordringbaar zou blijken en bestaande uit rhizophoren of mangroves (zie § 6); nu en dan is die lijn alleen afgebroken door eene breede opening, de monding van een dier vele stroomen, waarvan de meeste en niet eens de grootste, zoowel in lengte als in watermassa, Theems of Schelde evenaren of overtreffen. De sterke stroom der rivier, ver in zee merkbaar, doet zich bij de nadering dra gevoelen door het stampen en slingeren van het schip.

Het Nederlandsch gedeelte, bij onze vaderen van de 17^e eeuw algemeen de „Vaste of Wilde kust van Zuid-Amerika of Caribania” genoemd, is ongeveer 60 uur gaans lang, laag en moerassig; zandbanken maken bijna overal de nadering moeilijk en een zeestroom,

die er steeds in Westelijke richting langs strijkt, veroorzaakt eene sterke branding.

Goede havens worden niet gevormd; andere inhammen dan de breede riviermonden zijn er niet.

„Het zeestrand zelf levert voor het oog overal een gelijkvormig somber tafereel op. Duizenden van gestorven, ontwortelde en aangespoelde boomen liggen er in alle richtingen verspreid; de grond, een weeke modder, waarin men tot aan de knieën wegzakt, is door millioenen krabben doorploegd, en in het houtgewas, waarmede deze sombere kust is begroeid, houden zwermen van muskieten en andere stekende muggen hun verblijf. Vluchten van allerlei watervogels vinden hier gedurende de ebbe in ongestoorde rust rijkelijk hun voedsel, terwijl bij den vloed haaien en andere roofvisschen tusschen het met water overdekte hout rondwalen. Even laag zijn de monden der rivieren, waarvan de oevers echter door bosschen van mangroveboomen, die door hunne wortels en loten ondoordringbare verschansingen vormen, tegen het geweld der branding beschut worden.

Hoe verder men zich van de zee verwijderd, des te meer verandert het tooneel. De oevers zijn met andere gewassen begroeid; grootere boomen steken boven het lagere houtgewas uit; de slanke pinapalm vertoont zich in menigte; klim- en woekerplanten bedekken de boomen en slingeren zich van tak tot tak. Overal langs de rivieren heerscht dezelfde weelderige plantengroei, en in het heldere, donkere water spiegelt zich het landschap overheerlijk af. In het groen verscholen liggen langs de rivieren de plantages.

Toch is hier nog alles vlak; eerst daar, waar heuvels den loop der rivier bepalen, waar de rotsgronden beginnen, bevindt zich de grens der bebouwing; hier is de ingang tot het onbekende land. Alleen in het vijftien tot twintig uur gaans breedte, alluviale gedeelte liggen de plantages.”

(KAPPLER. *Herinneringen uit Hollandsch-Guyana.*)

Naar de zijde van Fransch-Guyana of *Cayenne* is de de grensrivier; naar de zijde van Engelsch-Guyana of *Berbice* de (Cayenne = $\frac{2}{3} \times$ Suriname. Het uitgestrekte Britsche grondgebied, $\frac{4}{3} \times$ Suriname, bevat de drie provinciën: *Berbice*, *Demerary* en *Essequibo*.)

De grens met Fransch-Guyana gaf in de laatste jaren tot moeilijkheden aanleiding: de Marowijne, in deze eeuw als grensrivier beschouwd, heeft 2 bronrivieren, de *Lawa* (r.) en de *Tapanahoni* (l.). Van deze werd de Lawa vrij algemeen als de hoofdrivier beschouwd; eerst na 1850 beweerde de Fransche regeering, dat de Tapanahoni hoofdrivier en dus grens was. Aardrijkskundige onderzoekingen — op een drietal expeditiën van Fransch-

Nederlandsche commissiën in 1860-'62 — tot ver in de binnenlanden, bevestigden vrij wel 't gevoelen van 't meerdere belang der Lawa; deze uitkomst echter is nooit diplomatiek bekrachtigd geworden en de vraag bleef bestaan, welke der 2 rivieren als grens moest worden beschouwd. 't Betwiste gebied, misschien $\pm 2\frac{1}{2} \times$ Nederland in grootte, is bedekt met tropisch woud, hier en daar enkele savanna's (grassteppen); als bevolking leven er eenige honderden Boschnegers en een gering aantal Indianen.

Het vraagstuk nam in beteekenis toe, toen goud werd gevonden en zich sedert 1885 troepjes avonturiers, zonder concessie, ten Westen van de Lawa vestigden: van Cayenne uit voeren zij zoover mogelijk de Maroni-Lawa op, lieten zich daarna gedurende 20 à 25 dagreizen in kano's door de inlanders opwaarts roeien, tot waar een tweetal geïmproviseerde landingsplaatsen den weg — een moeilijk begaanbaar boschpad — naar Dorado aanduiden. Eene zeer gemengde bevolking van 3 à 4000 menschen was hier weldra bijeen, doch in een toestand van de grootste verwarring en bandeloosheid.

In 1888 werd besloten 't betwiste gebied te ontruimen en in dat zelfde jaar deed onze regeering het voorstel eene scheidsrechterlijke uitspraak in te roepen. Dit is geschied en de beslissing van den scheidsrechter — den Czar van Rusland — wees de Lawa als hoofdrivier en dus 't betwiste gebied als Nederlandsch aan.

In de kolonie zelve is de *Suriname* de hoofdrivier. Heeft deze bij de hoofdstad eene breedte van ruim een half uur gaans, de Marony is in den benedenloop niet minder dan een uur gaans breed en de Corentijn is aan de monding zelfs nog breeder.

De rivieren hebben een vrij langen benedenloop: eerst op *vijftien* à *twintig* uur gaans van de kust beginnen de eerste heuvels en daarachter verrijzen in de verte de donkere, blauwe bergen, nog met dichte bosschen bedekt; deze bergstelsels maken naar de zijde van Brazilië de niet bepaalde grens uit en vormen tevens de *waterscheiding* met het Amazone-gebied; zij dragen nog geen algemeenen naam. In deze wouden van het equatoriale hoogland, waar de reizigers in vroeger eeuwen het geheimzinnige en fabelachtige Dorado (Goudland) zochten, liggen de bronnen der rivieren verborgen.

Groot is de beteekenis der rivieren in de kolonie: zij zijn de uitsluitende verkeerswegen; goede kunstwegen zijn er niet, wel in Engelsch-Guyana. Al de hoofdrivieren hebben gemeenschap met elkander; sommige door gegraven kanalen, andere op natuurlijke wijze, door bifurcaties (zie § 7); deze natuurlijke kanalen heeten hier *kreeken*; men kan uit de Corentyn in de 60 uur meer Oostelijk

stroomende Marowyne komen, zonder dat men tot eene zeereis de toevlucht behoeft te nemen. De Suriname is de hartader der kolonie, die dan ook voor een aanzienlijk deel tot de oevers van deze rivier beperkt is.

1. Welke is de algemeene richting van de Surinaamsche hoofdrievieren, welke die van de bijrivieren?
2. Geef van de kaart op, welke rivier met de Suriname een gemeenschappelijken mond heeft; welke met de Corentyn.

Tusschen het vruchtbare alluviale kustgebied en de heuvels en bergen in het Zuiden ligt het zoogenaamde *Savana*-gebied: de Savana's vertoonen overeenkomst met de prairieën of de pampa's van andere streken in Amerika; de bodem bestaat uit zandgronden; deze zijn met harde grassoorten bedekt, boomgroei komt weinig voor; alleen aan de oevers der rivieren vinden wij het hoogstammig woud van het vorige en het volgende gebied terug. Als een gordel van een paar uur gaans breedte strekken deze Savana's zich door de kolonie uit en begrenzen aldus het door de cultuur in bezit genomen gedeelte.

§ 52. *Klimaat, Plantengroei en Dierenwereld.*

Het zoo dicht bij den evenaar gelegen land heeft een *heet, tropisch klimaat*; de temperatuur bedraagt gemiddeld zeker niet minder dan in Oost-Indië, maar toch is de dampkring over het geheel niet drukkend, waarschijnlijk als gevolg van de ontzaglijke wouden en de ook daardoor ontstaande groote vochtigheid.

Overdag is de hemel bijna nooit onbewolkt, maar daarentegen is hij 's nachts doorgaans helder en aanschouwt men een sterrenhemel, prachtiger dan onze Noordelijke breedten te zien geven. Aangaande den duur van dag en nacht zoomede van de schemering geldt hetzelfde, wat voor Oost-Indië werd medegedeeld.

Ten aanzien van de *regenverdeeling* wijkt het West-Indische klimaat nog eenigszins van dat in de Oost af: de regentijd en het droge seizoen komen elk tweemaal in den loop des jaars voor; men spreekt van den „grooten” en den „kleinen” regentijd en evenzoo bij het droge jaargetijde van den grooten en kleinen drogen tijd; maar de

overgangen zijn onregelmatig, niet scherp geteekend. Het aantal regendagen in Paramaribo bedraagt, volgens waarnemingen, die in 1864 zijn begonnen, 209 's jaars; de gemiddelde regenhoeveelheid 2200 mM. per jaar.

Niet minder dan in Oost-Indië heerscht in Suriname een echt tropische plantengroei, waarvoor de onmisbare factoren, „warmte, vochtigheid en een vruchtbare bodem”, hier in even ruime mate aanwezig zijn als ginds.

Toch mag, bij eene vergelijking met Oost-Indië, niet aan Java worden gedacht; immers de mensch, die op Java zulk een grooten invloed uitoefent op den plantengroei, ontbreekt bijna geheel in Suriname; liever denken wij daarom bij eene vergelijking aan het niet minder vruchtbare en meer oorspronkelijke eiland Borneo; daar, gelijk in Suriname, bedekken *oorspronkelijke wouden* bijna de gansche oppervlakte en vergeefs wordt gewacht op de hand, die de boomen velt en den grond ontgint.

Het hoofdmiddel van bestaan voor de kolonie moet berusten op de *plantages*: de vruchtbare bodem, de weelderige plantengroei, waarbij binnen drie maanden gezaaid en geoogst kan worden, wijzen daar als van zelf op. De kolonisten, die zich in de 17^e en 18^e eeuw in Guyana nederzetten, legden zich dan ook uitsluitend op den plantagebouw toe, waarbij de veldarbeid door slaven werd verricht.

De voornaamste plantages zijn die voor *suikerriet*; dan volgen die met *cacao*; de opbrengst van de *koffie* en van de *katoen*, eenmaal van beteekenis, is tegenwoordig niet meer van belang.

Bij de meeste plantages liggen zoogenaamde *kostgronden*, die met voedingsgewassen zijn beplant; ook zijn daarvoor afzonderlijke *kostplantages*, waar alles verbouwd wordt, wat voor de voeding in de kolonie noodig is: bananen, koren, rijst en aardvruchten.

Bananen vormen het hoofdvoedsel van alle inlanders, zoowel in Suriname als in Demerary; in Cayenne daarentegen leven Negers en Indianen meer van *cassave*, eene meelspijs, die de maniokboom oplevert.

Aan vruchten is Guyana nauwelijks minder rijk dan Oost-Indië: ananas, oranje-appels, meloenen, mangga's, tamarinde en vele andere soorten.

De plantages zijn alle op eenigen afstand landwaarts in aan de rivier gelegen, veilig verscholen en van de zee gescheiden door den

dicht ineengestregelden zoom van mangroves. De ligging aan de zee kust zou voor het verschepen van de producten wel veel waard zijn; maar de sterke branding spoelt aan de zee kust menig stuk land weg en heeft reeds herhaaldelijk onheil gesticht. Bovendien vreesden de kolonisten in vroegeren tijd de vrijbuiters en boekaniers, die in de 17^e en 18^e eeuw op menige rijke plantage een aanval deden.

De kolonie is rijk aan uitstekende *houtsoorten*; de plantages liggen aan alle zijden door de bosschen ingesloten, doch eerst in de hooger liggende streken beginnen de eigenlijke *houtgronden*, waar kostbare boomen worden geveld en verscheept. Die houthandel is nagenoeg geheel in handen van de Boschnegers, die uit hunne dorpen met houtvloten de rivier afzakken, om het hout in Paramaribo af te leveren en met het door hen benoodigde, aan wapens, enz., terug te keeren. Dichte bosschen bedekken de Surinaamsche bergen, maar van dien houtrijkdom wordt nog te weinig partij getrokken.

De *dierenwereld* van Guyana munt niet uit door groote, evenmin door nuttige diersoorten; in dit opzicht staat trouwens het Westelijk halfond algemeen achter bij het Oostelijk.

Onder de roofdieren behooren enkele tijgersoorten, als de *jagoeer*, Amerika's grootste en gevaarlijkste roofdier, slechts iets kleiner dan de koningstijger van Azië; de *poema* of *koegoeer*, ook wel Amerikaansche leeuw, veel kleiner en laffer dan de echte leeuw.

Verder zijn er eenige soorten van *herten*, *buffels* en wilde *varkens*.

Het aantal soorten van *apen* en bontkleurige *vogels*, die de uitgestrekte bosschen bevolken, is aanzienlijk.

Zeer rijk is vertegenwoordigd al, wat tot de kruipende dieren behoort: een verbazend groot aantal slangen, waaronder eenige vergiftige soorten. Talrijke insecten, muskieten, enz.; in de rivieren, kreeken en poelen eene groote verscheidenheid van visschen, schildpadden, hagedissen.

Ingevoerd zijn: runderen, paarden, ezels, schapen, geiten en varkens; doch de veeteelt is niet van bijzondere beteekenis.

Uit het *delfstoffenrijk* is de ontginning van het *goud* van belang; zij dagteekent van 1876. In dat jaar werd voor eene waarde van c.a. f 50.000 uitgevoerd; sedert is het bedrag van den uitvoer steeds klimmende gebleven; thans heeft 't reeds het cijfer van $\pm$ f 1.500.000 's jaars bereikt.

Bewoners.

§ 53. Het *gouvernement van Suriname* heeft, volgens het Koloniaal Verslag, eene bevolking van bijna 60.000 zielen.

Hieronder zijn niet begrepen de in de binnenlanden zwervende *Indianenstammen* en *Boschnegers*, samen misschien tusschen 10.000 en 15.000.

Indeeling der bevolking:

1. *Europeanen*: ± 700
2. De, in Amerika geboren, zoogenaamde „Creoolsche” *Negers*; ± 50.000.
Tot deze groep worden ook gerekend de afstammelingen van gemengd bloed: *mulatten*, *mestiezen* en anderen, in 't algemeen „kleurlingen” genoemd.
3. *Immigranten*; hieronder verstaat men aangeworven, op contract werkende arbeiders (voor de eerste maal in 1853 aangevoerd), uit China, West-Indië en Britsch-Indië. Het aantal onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten vormt verreweg het grootste deel en bedraagt thans ± 2.500. (Pogingen om de immigratie van koelies uit Nederlandsch Oost-Indië te bevorderen zijn mislukt.)
4. *Boschnegers* of *Marons*
5. *Indianen*

} in de bovenlanden.

De oorspronkelijke bewoners van Guyana, de Indianen, behoorden ten tijde van de komst der Engelschen en Hollanders tot talrijke stammen; thans zijn de voornaamste de *Caraïben* en de *Arowakken*, de laatsten aan de stranden; de eersten hooger op langs de rivieren. Dieper in 't binnenland waren vroeger nog tal van kleine stammen, thans bijna geheel verdwenen; eerst als men op Braziliaansch gebied komt, bij Rio Negro en Amazone, treft men vele en talrijke Indiaansche stammen aan; deze „Roodhuiden” zijn middelmatig of klein van gestalte, met platte gezichten, gitzwart en glad haar en licht koperkleurige huid, die rood beschilderd wordt met eene verf, welke zij uit een in 't wild groeiend gewas bereiden (*Bixa Orellana*). Vooral de vrouwen dragen veel oor- en neusversierselen en eene massa koralen;

de opperhoofden of *Uilen*, zooals de oude Hollanders hen noemden, dragen hoofd- en andere sieraden van vederen, goud enz.

De mannen jagen, visschen, maken kano's en wapens. De vrouwen doen den weinigen veldarbeid, verzamelen wortelen en vruchten, bereiden 't eten, weven hangmatten van de katoen, die hier en daar in 't wild groeit. Jams en andere wortelen, cassave of maniok leveren niet alleen brood, maar ook verschillende soorten van bedwelvende dranken; gingen zij zich bij hunne feesten hieraan te buiten, eene ramp werd voor hen die gewoonte, toen Hollandsche en Engelsche schippers hen in kennis brachten met brandewijn. Deze hartsucht is 't eenige, dat zij van de Europeesche beschaving overnamen en werd met ziekten oorzaak hunner vermindering. Hun land is daarbij vaak een waar *Dorado*: niet alleen ligt goud daar in den vorm van suiker, koffie, cacao enz., maar zelfs in den natuurlijken staat. Terwijl echter onze voorvaders in Insulinde geregeld bestuurde rijken vonden met millioenen bewoners, die werkten, produceerden, en in geordende maatschappij samenwoonden, troffen zij in Guyana niets dan eene dungezaaide bevolking, als nomaden levende, schuw en tot veldarbeid ongenegen en niet meer duizendtallen tellende dan in O.-I. millioenen.

De Caraïben waren zeer krijgshaftig, al hadden zij slechts eene boog (doch met vergiftige pijlpitsen) als wapen.

Allen stonden op den laagsten trap van beschaving; zij woonden in rieten hutten met hangmatten; het huisraad bestond uit gevlochten korfjes, gekleurde potten en niet veel meer. Hun godsdienst was alleen eene vrees voor duivels en het is bewezen, dat zij, als zij konden, ook nog lang na de komst der Europeanen, menschen-vleesch gebruikten, althans hunne gevangenen opaten.

De verschillende eigenaars van de kolonie trachtten door den invoer van slaven arbeidskrachten te verkrijgen. De invoer van negers nam soms een grooten omvang aan, daar in de 17^e en de 18^e eeuw geen tak van handel grooter voordeelen opleverde dan juist die in slaven: voor kleine sommen werden aan de Afrikaansche kusten van de negervorsten krijgsgevangenen opgekocht en voor hoogen prijs werden deze aan de plantagehouders in de koloniën geleverd.

Dikwijls liepen de negers weg van de plantages en zochten schuilplaatsen in de dichte bosschen. Van deze weggelooopen slaven stammen

de *Boschnegers* af; of naar den naam, dien zij in de Fransche kolonie dragen, *Marons*. Hun aantal nam zóó toe, dat zij de veiligheid van eene kolonie dikwijls in gevaar brachten en expedities tegen hen moesten worden uitgerust; bijna onafgebroken werden, 60 jaar lang, zelfs slavenoorlogen gevoerd, tusschen 1715 en 1775. Ten slotte is er vrede met hen gesloten en is hunne onafhankelijke positie erkend.

In deze eeuw werden de slaven in de meeste landen van Amerika vrij verklaard; voor onze kolonie werd in 1824 het verbod van invoer van slaven uitgevaardigd; in 1863 volgde de vrijverklaring. Maar ongelukkig heeft de eeuwenlange slavernij gemaakt, dat de negers thans „vrijheid” en „niets doen” als woorden van dezelfde beteekenis beschouwen. De behoeften, die de Creoolsche neger kent, zijn zeer gering: ter bewoning kan hij voor zich en zijn gezin in enkele dagen eene hut bouwen; en als hij slechts een paar uren werkt, schenkt de rijke natuur hem voedsel voor eene week.

Deze traagheid van de zwarte bevolking en het ontbreken van andere arbeidskrachten zijn de oorzaken, dat tal van eertijds bloeiende plantages thans eenzaam en vervallen zijn, niet alleen in Suriname, maar ook in andere deelen van Amerika. Wanneer men uitvoerige kaarten van onze kolonie ziet, wordt men getroffen door het herhaaldelijk voorkomende woord „verlaten”. Suriname is groot 2500 □ G. M., als Java; 700 hiervan zijn eenigszins bekend en maar 10 worden in cultuur gebracht.

Toevoer van arbeiders is alzoo eene eerste vraag voor den bloei der kolonie. De regeering tracht door allerlei middelen den vrijen arbeid aan te moedigen en de immigratie van arbeiders te bevorderen; zoo zijn door het uitloven van premies in de laatste jaren de bovenbedoelde koelies tot verbintenissen op de plantages overgehaald en, gelijk wij boven zagen, vormen die immigranten een niet gering gedeelte van het bevolkingscijfer.

Ook zijn er in verschillende tijden pogingen gedaan, om het tekort aan veldarbeid van negers aan te vullen met dien van Europeanen; die pogingen zijn echter in hoofdzaak steeds mislukt, al werden zij ook aanvankelijk met een goeden uitslag bekroond.

Zoo b.v. in de *Joden-Savanne*, waar in de 17^e eeuw zich talrijke Portugeesche Joden vestigden (uit Brazilië verdreven) en waar een bloeiend dorp ontstond, doch waarvan men thans de sporen nauwelijks terugvindt.

In 1845 werd aan de Saramacca eene proef genomen met Nederlandsche kolonisatie, op vrij groote schaal; deze proef heeft tot geen goeden uitslag geleid.

En geen beteren uitslag hadden dergelijke pogingen in het naburige Fransch-Guyana of Cayenne; hier zijn boeren uit den Elzas heen getrokken, ondersteund door de regeering; zij hebben zich gevestigd in het gebied van de Marowyne, dus bij ons grensgebied. Na eenige jaren echter moesten deze landbouwers op kosten van den staat weder repatriëeren.

De ondervinding, in Suriname opgedaan, schijnt dus het gevoelen te bevestigen, dat landbouw in de tropische gewesten niet door Europeanen kan worden verricht. Het tropisch klimaat is te afmattend, dan dat de Europeaan aldaar met zwaren veldarbeid onder den blooten hemel zijn levensonderhoud zou kunnen verdienen. Dit klimaat toch heeft men, warm en vochtig als het is, wel eens bij een broeikassen-klimaat vergeleken en terecht.

Tevergeefs zoekt men op de wereldkaart naar voorbeelden van Europeesche nederzettingen tusschen de keerkringen, waar de kolonist anders dan als grondeigenaar, handelaar, ambtenaar enz. heeft kunnen thuis geraken.

Wel daarentegen zien wij talrijke bloeiende volkplantingen in de gematigde luchtstreek: de Engelsche kolonies van Zuid-Australië en Nieuw-Zeeland, van Canada en de Kaap; of de Staten van de Noord-Amerikaansche Unie in het gebied der Canadeesche meren, waar ook Nederlanders en Duitschers in aanzienlijken getale als landbouwers eene groote mate van welvaart hebben bereikt.

Suriname zou als zoodanig dus voor kolonisatie niet geschikt zijn. Wel echter indien Europeanen zich daar als grondeigenaars vestigden en de veldarbeid door inboorlingen der tropen kon worden verricht.

En zoo blijft gebrek aan arbeidskrachten het groote bezwaar, dat aan de verheffing en den vooruitgang van Suriname in den weg staat.

§ 54. Wat het Europeesche gedeelte der bevolking betreft, het is uit den loop van de geschiedenis der kolonie verklaarbaar, hoe er het Portugeesche, het Engelsche en het Hollandsche element, van drie verschillende volken dus, vertegenwoordigd is. De Engelschen toch zijn de eigenlijke eerste kolonisten in Guyana; uit Brazilië kwamen, gelijk gezegd, talrijke Portugeesche Joden.

De *taal* door het talrijkste gedeelte der bevolking, de Creoolsche negers, gesproken, heet „*Neger-Engelsch*”; zij verdient den naam „taal” echter maar weinig, want inderdaad bestaat zij slechts uit een mengelmoes van woorden, die ontleend zijn aan het Portugeesch, het Engelsch en het Nederlandsch; alles bovendien met eene Afrikaansche tint.

De *godsdienst* is voor stellig wel de helft der bevolking die van de *Moravische broeders*; onder de andere helft der bewoners telt bijna elke godsdienst een aantal belijders.

Zendingen van de Moravische broeders zijn reeds werkzaam onder de Boschnegers.

De eenige stad van Suriname is Paramaribo (volgens sommigen aldus genoemd naar den stichter, Lord Parham, in 1662; volgens anderen een oorspronkelijk Indiaansche naam, die „bloemenstad” beduidt). De Zeeuwen noemden de stad aanvankelijk, na de verovering, *Nieuw-Middelburg*, doch deze naam is spoedig in onbruik geraakt.

Met de buitenwijken telt de hoofdstad ca. 25.000 inwoners, dus nagenoeg de helft van de geheele bevolking der kolonie.

De ligging, aan eene bocht van de breede beneden-Suriname (op welken oever?), is voor den handel zeer gunstig; de stad is voor zeeschepen bereikbaar. Het fort *Nieuw-Amsterdam* moet zoo noodig het binnenvallen der schepen beletten en heeft daartoe eene sterke ligging aan de samenvloeiing van de Suriname en de Commewyne. Onmiddellijk bij de stad ligt het fort *Zeelandia*.

De stad heeft een fraai aanzien; de straten zijn breed, ongeplaveid, met schelpzand gedekt; vroeger waren de meeste aan weerszijden met oranjeboomen beplant, doch deze verdwijnen meer en meer; de huizen waren langen tijd alle van hout, doch sedert in 1832 een groote brand woedde, zijn meerdere van steen gebouwd.

De vroeger bloeiende en bevolkte voorsteden zijn nu slechts zeer weinig bewoond en verkeerden in vervallen toestand.

De handel van de kolonie, die over de hoofdstad leidt, heeft geen grooten omvang meer; het meeste verkeer heeft plaats met Engelschen Fransch-Guyana, West-Indië, de Noordamerikaansche Unie en naar Europa met Nederland, Engeland en Frankrijk.

De hoofdartikelen van uitvoer zijn: suiker, melasse (eene stroop,

die bij de suikerbereiding verkregen wordt), rum, cacao, goud, timmerhout. Onbeduidend zijn tegenwoordig: koffie en katoen.

De geregelde gemeenschap met Europa had vroeger alleen plaats over *Cayenne* naar *St. Nazaire* (aan Frankrijks Westkust, aan den mond van de) en over *Georgetown* naar *Southampton* (aan Englands Zuidkust, ten Noorden van het eiland). Thans bestaat eene rechtstreeksche verbinding, van de Kon. West-Indische Maildienst te Amsterdam, vanwaar ééns in 3 weken een stoomschip naar West-Indië vertrekt.

Zeilschepen doen de reis van Amsterdam naar Paramaribo in 30 à 35 dagen.

Rechtstreeksche telegraphische gemeenschap tusschen Suriname en Europa bestaat tot nu toe niet.

Behalve in het gebied van de hoofdstad zijn alleen in het vroeger beschreven kustgebied nederzettingen.

Ten behoeve van bestuur en politie is het land in *zestien districten* verdeeld; deze dragen den naam naar de rivieren of kreeken, in wier gebied zij gelegen zijn.

Deze districten zijn :

1. <i>Beneden-Suriname.</i>	9. <i>Nickerie.</i>
2. <i>Boven-Suriname.</i>	10. <i>Coronie.</i>
3. <i>Boven-Commewijne.</i>	11. <i>Marowijne.</i>
4. <i>Beneden Commewijne.</i>	12. <i>Matappica.</i>
5. <i>Beneden-Para.</i>	13. <i>Commewane.</i>
6. <i>Boven-Para.</i>	14. <i>Perica.</i>
7. <i>Boven-Saramacca.</i>	15. <i>Boven-Cottica.</i>
8. <i>Beneden-Saramacca.</i>	16. <i>Beneden „</i>

(De *cursief* gedrukte zijn de belangrijkste.)

De plantages, althans de grootere, moeten in een zekeren zin beschouwd worden als *gemeenten*, dorpen; de bevolking bestaat uit den aard der zaak hoofdzakelijk uit Creoolsche negers of uit immigranten (zie blz. 119); alleen de directeur en één of meer opzichters (blank-officier) zijn blanken; het aantal bewoners eener plantage wisselt af tusschen nauwelijks *honderd* en wel een *paar duizend*.

Het aantal der plantages bedraagt tegenwoordig :

Een dertigtal groote, waar enkel *suikerriet* wordt verbouwd (vooral van deze plantages was het aantal vroeger veel grooter).

Een zeventigtal groote, waar *cacao* de hoofdcultuur is (deze zijn vooral ontstaan ten gevolge van den achteruitgang van de koffie- en de katoenteelt; de cacao eischt veel minder zorg en kapitaal).

Een driehonderdtal kleinere plantages, waar meer dan ééne cultuur plaats heeft; en eindelijk een driehonderd kostplantages.

Op de suikerplantages zijn veel meer menschen dan op de andere: aan de teelt van het riet en bovendien aan de bereiding van de suiker is veel meer arbeid verbonden.

Bovendien is het werk in de cacao-velden veel minder vermoeiend en afmattend dan in de rietvelden: de eerste zijn meer schaduwrijk, terwijl de laatste blootgesteld zijn aan de brandende zon, den zoo-genaamden koperen hemel der tropen.

Het verkeer tusschen de plantages onderling en tusschen deze en de hoofdstad heeft, gelijk vroeger gezegd is, uitsluitend te water plaats. Daartoe werd voor 't personenvervoer vroeger algemeen gebruik gemaakt van zoogenaamde „tentbooten”, ruim, fraai geverfd en versierd en door acht negers geroeid; maar deze verdwijnen langzamerhand, zonder door iets anders te worden vervangen. Van tijd tot tijd bestaat de gelegenheid om met stoombootjes van de hoofdstad naar sommige districten te gaan. De Indianen en Boschnegers maken algemeen gebruik van *korjalen* (kano's), lichte vaartuigen, bestaande uit een uitgeholden boomstam.

Gewone wegen komen in Suriname zeer weinig voor; vroeger was in het binnenland een goed onderhouden militaire weg, het zoogenaamde *cordon*, loopende van de boven-Suriname (Joden-Savanne) tot de zee (Oranje) en beschermd door verschillende posten. Dit cordon is sedert lang verlaten; voor de verdediging tegen de Boschnegers was het trouwens overbodig geworden.

§ 55. *Regeeringswijze.*

De samenstelling van de bevolking in West-Indië verschilt van die in Oost-Indië, waar het aantal Europeanen betrekkelijk veel kleiner is.

De Nederlandsche bezittingen in Amerika hebben dan ook meer recht op den naam van *koloniën* dan die in Oost-Indië.

Als gevolg van deze omstandigheid is het bestuur over Suriname meer ingericht naar het stelsel van *autonomie*, zelfregeering, naar het voorbeeld van de Engelsche koloniën, b.v. Canada, Australië en het Kaapland.

Aan het hoofd van het gouvernement van Suriname staat als vertegenwoordiger des Konings de *Gouverneur*, die door den Koning wordt benoemd. Hij bezit de *uitvoerende macht*, waarin hij wordt terzijde gestaan door een *Raad van Bestuur*; dit lichaam bestaat uit den Procureur-Generaal van het Hof van Suriname en drie andere leden, allen door den Koning benoemd.

De *Wetgevende macht* deelt de Gouverneur met de *Koloniale Staten*: vier leden worden hiervoor jaarlijks door den Gouverneur benoemd; de andere, thans vijf in getal, worden door de bevolking zelve gekozen, waarbij de kiezers aan bij de wet bepaalde vereischten moeten voldoen.

Niet de geheele wetgevende macht berust echter in de kolonie zelve; zoo wordt b.v. de jaarlijksche begrooting van Nederlandsch West-Indië, evenals die van Oost-Indië, in het moederland vastgesteld.

De West-Indische begrootingen, voor elk der beide gouvernementen eene afzonderlijke, sloten tot nu toe altijd met een *tekort*, maar voor Curaçao heeft dit opgehouden en voor Suriname neemt het tekort in de laatste jaren steeds af en er is uitzicht, dat bij toeneemende belangstelling in de kolonie en daardoor verhoogden bloei, dat tekort eenmaal geheel zal ophouden te bestaan.

Land- en zeemacht in de kolonie staan onder het opperbevel van den Gouverneur. Het garnizoen van Suriname telt $\pm$ 400 man, voor 't grootste gedeelte in de hoofdstad en op het fort Nieuw-Amsterdam gelegen en verder in posten over de districten verdeeld.

HOOFDSTUK VII.

Gouvernement van Curaçao en Onderhoorigheden.

§ 56. Dit gouvernement omvat:

a. de Curaçaosche eilanden:

Curaçao, Bonaire en Aruba; benevens eenige nog kleinere, onbewoonde eilanden.

b. de Nederlandsche Kleine Antillen of Caraïbische eilanden:

St.-Eustatius, Saba, en de helft van St.-Martin (de andere helft is *Fransch*).

De *oppervlakte* van de gezamenlijke eilanden bedraagt niet meer dan ongeveer 15 □ G. M., dus nagenoeg de helft van onze provincie *Zeeland*.

Curaçao is nog het grootst; het heeft eene smalle, langstreckte gedaante; de lengte bedraagt ongeveer *tien* uur gaans.

De gezamenlijke *bevolking* van het geheele gouvernement bedraagt ruim *veertig duizend* zielen, dus niet veel minder dan die van de kolonie Suriname.

Het eiland Curaçao alleen heeft ruim *de helft* van dit geheele bevolkingscijfer.

Wat de samenstelling der bevolking betreft, verschilt deze weinig van die in Suriname: voor een zeer klein deel zijn de bewoners van Europeesche afkomst; de hoofbevolking vormen negers en kleurlingen.

Wordt in Suriname eene leelijke, verbasterde taal, het zoogenaamde Neger-Engelsch gesproken, in Curaçao bedient men zich van een geheel verbasterd Spaansch dialect.

Natuurlijke gesteldheid.

Al onze West-Indische eilanden zijn bergachtig, doch de Curaçaosche eilanden zijn veel lager dan de Antillen: de *bodem* van de eerste bestaat voor het grootste gedeelte uit *kalkrotsen*, terwijl de Antillen van *vulkanischen* oorsprong zijn.

In Curaçao komen in de kalkformaties mooie druipsteengrotten voor.

Het *klimaat* is op de Curaçaosche eilanden droog: de passaatwind voert de wolken over al deze eilanden heen, waar zij door niets tegengehouden worden, tot naar de hooge boschrijke gebergten van het vasteland; hier eerst worden de wolken gestuit en vallen zware en veelvuldige stortregens. Somwijlen regent het op Curaçao in een geheel jaar of zelfs langer, geen enkele maal. Waterarmoede is dan ook een gewoon verschijnsel op deze eilanden en de plantengroei lijdt daaronder zeer.

De Antillen zijn niet zoo droog, daar zij door de aanzienlijker hoogte de zeewinden meer opvangen, deze tot opstijgen noodzaken, waardoor de neerslag aanzienlijker is.

Zijn bodem en klimaat op de eilanden van Curaçao dus ongunstig, de eigenlijke West-Indische producten „suiker, koffie, tabak en katoen” komen dan ook op die eilanden niet voor. Toch is het klimaat volstrekt niet ongezond (de „gele koorts” alleen heerscht van tijd tot tijd).

Vroeger is dit anders geweest; tijden van langdurige droogte waren toen zeldzamer dan thans. Reeds Alexander von Humboldt, de natuurbeschrijver vooral van het tropische Amerika, schrijft de droogte van deze en andere streken toe aan het verdwijnen van de bosschen; dikwijls werden de boomen op roekeloze wijze geveld.

Het voornaamste voortbrengsel van den Curaçaoschen landbouw is *maïs*, niet van de gewone ook bij ons bekende soort, maar zoogenaamde Afrikaansche maïs, ook „kaffergierst” of doerrha genoemd, fijner van korrel en afkomstig van de kust van Guinea.

Voedingsmiddelen voor de bewoners kunnen niet in voldoende mate worden verbouwd; ja op enkele eilanden heerscht somwijlen, tengevolge van de groote droogte, gebrek.

De *veeteelt* is op Curaçao vrij belangrijk, vooral van geiten en schapen.

Uit het delfstoffenrijk verkrijgen de kolonisten *kalk*, die als uitvoerartikel van eenige beteekenis is. Verder zijn er een aantal zoutpannen aangelegd, waar groote hoeveelheden *zout* worden aangemaakt, die zoowel op Curaçao als op Bonaire worden verscheept.

De bodem van *Aruba* bevat *goud*, waaraan het eiland trouwens zijn naam dankt. In de laatste jaren is dit echter niet meer ontgonnen.

Op de onbewoonde eilanden, o. a. de *Aves*, zijn *guano*-lagen.

Door de betere besproeiing zijn de Antillen vruchtbaarder; toch is

ook hier de productie van handelsgewassen niet meer van belang en wordt de plantagebouw verwaarloosd.

§ 57. Curaçao heeft aan zijne steile kusten menige goede baai en vooral de hoofdstad *Willemstad* (ongeveer 10.000 inwoners) heeft in de *St.-Annabaai* eene ruime en veilige haven, die volgens het oordeel van velen tot de beste haven van geheel West-Indië zou kunnen worden gemaakt.

Hiertoe zijn ook wel plannen gevormd en misschien zal Curaçao, als de doorgraving van het *kanaal van Panama* voltooid zal zijn, op die wijze voor den handel eene groote beteekenis kunnen krijgen.

Thans zijn handel en beteekenis van dit, ons belangrijkste West-Indische eiland, minder, dan zij wel geweest zijn; vooral in de 18^e eeuw dreef Curaçao een belangrijken smokkelhandel op de Spaansche koloniën van het vasteland, waarvoor de ligging het bijzonder geschikt deed zijn.

St.-Eustatius (2500 inwoners) had in de tweede helft der achttiende eeuw eene vrij groote beteekenis: het was toen de belangrijkste stapelplaats van de producten der West-Indische eilanden, aan welke omstandigheid het zelfs den bijnaam van „de gouden rots” dankte; nog grooter werd die beteekenis, toen de bewoners handel dreven, o.a. in krijgsbehoeften, op de in opstand zijnde Engelsche koloniën van Noord-Amerika, al geraakte hierdoor de regeering van het moederland ook in groote moeilijkheid, terwijl eindelijk het eiland door de Engelschen veroverd werd.

De zetel van den handel en het verkeer is sedert lang verplaatst naar het eiland *St.-Thomas* (Deensch). Over dit laatste eiland heeft ook hoofdzakelijk het post- en telegraphisch verkeer met Europa plaats.

St.-Martin (het Nederlandsch gedeelte heeft ruim 3000 inwoners; het Fransche iets meer) en *Saba* zijn nog minder belangrijk dan *St.-Eustatius*.

Op al de West-Indische eilanden doen zich van tijd tot tijd *aardbevingen* gevoelen, maar meer nog hebben zij te lijden van de gevaarlijke orkanen, die in de West-Indische zeeën waaien: *cyclonen* (kringsstormen), die soms de grootste verwoestingen aanrichten.

Het bestuur over de kolonie Curaçao is in hoofdzaak ingericht als dat van de kolonie Suriname.

De Raad van Bestuur, die den Gouverneur terzijde staat bij de uitvoerende macht, is op gelijke wijze samengesteld als boven voor Suriname werd medegedeeld.

Echter worden de leden van den *Kolonialen Raad*, bij welk lichaam de wetgevende macht berust, allen door de Koningin benoemd; in de eerste plaats behooren er toe de vier leden van den Raad van Bestuur.

De koloniale begrooting voor het gouvernement van Curaçao sluit de laatste jaren zonder tekort.

Op de afzonderlijke eilanden zijn bovendien nog *gezaghebbers* gevestigd.

Het garnizoen van de kolonie bedraagt ruim tweehonderd man.

**Overzicht van de Oppervlakte en Bevolking van
Java en Nederland.**

Namen der Gewesten.	Oppervlakte (in □ G. M.)	Bevolking (in duizendtallen).	Op 1 □ G. M. (in honderdtallen).
Nederland	600	4565	76
Soerabaja	105	2005	190
Preanger-Regentschappen	371	1981	53
Cheribon	123	1486	121
Semarang	94	1468	156
Madoera	81	1440	178
Bagalen	62	1343	217
Rembang	135	1280	95
Banjoemas	101	1209	120
Soerakarta	113	1163	103
Kediri	127	1119	88
Madioen	107	1084	101
Tegal	69	1076	156
Batavia	122	1070	87
<i>Zuid-Holland</i>	54	967	179
Pasoeroean.	96	936	97
Japara	54	935	173
<i>Noord-Holland</i>	49	844	172
Kedoe	37	756	204
Djokjokarta	57	745	131
Besoeki	184	673	37
Bantam	141	614	44
Pekalongan	32	562	176
Probolinggo	63	537	85
<i>Gelderland</i>	92	516	56
<i>Noord-Brabant</i>	93	514	55
Krawang	90	381	42
<i>Friesland</i>	59	336	57
<i>Overijsel</i>	60	297	50
<i>Groningen</i>	41	275	67
<i>Limburg</i>	40	257	64
<i>Utrecht</i>	25	224	90
<i>Zeeland</i>	32	201	63
<i>Drente</i>	48	132	28

Overzicht van de Oppervlakte der Buitenbezittingen.

N a m e n.	Grootte (in □ G. M).
Gouvernement van Sumatra's Westkust	2.200
Residentie Benkoelen	456
„ Lampongsche districten	475
„ Palembang	2.558
„ Sumatra's Oostkust	769
Gouvernement van Atjeh en Onderhoorigheden	928
Residentie Riouw en Onderhoorigheden	825
„ Banka	237
Ass.-„ Biliton	84
„ Borneo's Westerafdeeling	2.806
„ „ Zuider- en Ooster-afdeeling	6.568
Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden	2.150
Residentie Menado	1.267
„ Amboina	890
„ Ternate	4.340
„ Timor en Onderhoorigheden	1.043
„ Bali en Lombok	190

Uit het medegedeelde op blz. 43 kan blijken, waarom hier geene Bevolkingscijfers zijn opgegeven.

**Opgave van het cijfer der bevolking in de aanzienlijkste steden
in Nederlandsch Oost-Indië.**

N a m e n.	Geheel aantal inwoners.	Europeanen.	Chineezen.
Batavia (stad en voorsteden).	100.000	8.000	26.000
Soerabaja	130.000	6.000	8.000
Semarang	70.000	3.500	12.000
Solo.	140.000	1.000	4.000
Meester-Cornelis.	20.000	1.500	2.500
Djokjakarta	60.000	1.500	2.500
Palembang	50.000		
Pasoeroean	40.000		
Pekalongan	35.000	400	3.000
Koedoes	30.000		3.000
Padang	25.000		
Makasser	25.000		
Toeban	25.000		
Magelang	20.000	600	2.000
Pati	20.000		
Cheribon	20.000		
Bangkalan	20.000		
Bandjermasin	20.000		
Buitenzorg	18.000	1.500	3.500

Begrooting van Nederlandsch

M I D D E L E N.

a.	Middelen in Nederland	f	28.837.878
b.	„ „ Indië	„	100.275.020
De begrooting sluit dus met een:			
	Tekort van	„	7.493.160 *)
		f	136.588.058
a.	Tot deze middelen behooren voornamelijk:		
	de verkoop van koffie, geraamd op.	f	20.861.024
	„ „ „ kina, „ „	„	178.200
	„ „ „ tin, „ „	„	5.643.462
b.	Tot deze middelen behooren voornamelijk:		
	Landrente; wordt geraamd op	„	15.642.000
	Opiumpachten verkoop „ „	„	18.567.000
	Verkoop van zout; „ „	„	8.100.000
	„ „ koffie; „ „	„	9.021.500
	In-en uitvoerrechten etc., „ „	„	11.641.000
	Spoorwegen (Bruto-ontvangsten)	„	7.398.000
	Opbrengst van onderscheidene belastingen en verpachtingen.		

Overtroffen vroeger de inkomsten de uitgaven en was men langen tijd gewoon aan, soms zeer aanzienlijke, *batige saldo's*, in de laatste jaren sluit de Indische Begrooting altijd met een *nadeelig verschil* of *tekort*, hoofdzakelijk als gevolg van den langdurigen oorlog in Atjeh.

*) De eindcijfers der *ontwerp-begrooting* voor 1894 wijzen een tekort aan van $\pm$ f 14.000.000. Doch ook bijna dezelfde som is uitgetrokken voor den aanleg van staatsspoorwegen, voor het dok van Tandjong Priok en voor bevoeiingswerken.

Oost-Indië voor het jaar 1893.

U I T G A V E N.

Uitgaven in Nederland	f 25.489.592
„ „ Indië	„ 111.098.466
	<u>f 136.588.058</u>

De onderstaande vergelijking geeft aan, welk aandeel elke begrootingsafdeeling in de uitgaven heeft:

I. Regeering en Hooge Colleges	f 1.132.980
II. Justitie	„ 5.496.102
III. Financiën	„ 17.671.402
IV. Binnenlandsch Bestuur	„ 35.551.893
V. Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid	„ 13.412.675
VI. Burgerlijke Openbare werken	„ 25.301.217*)
VII. Oorlog	„ 29.277.677
VIII. Marine	„ 8.734.112

*) Hieronder b. v. begrepen:

1. Vaarwater bij Soerabaia	f 795.500
2. Spoorweg-aanleg en uitbreiding	„ 2.926.900

INHOUD.

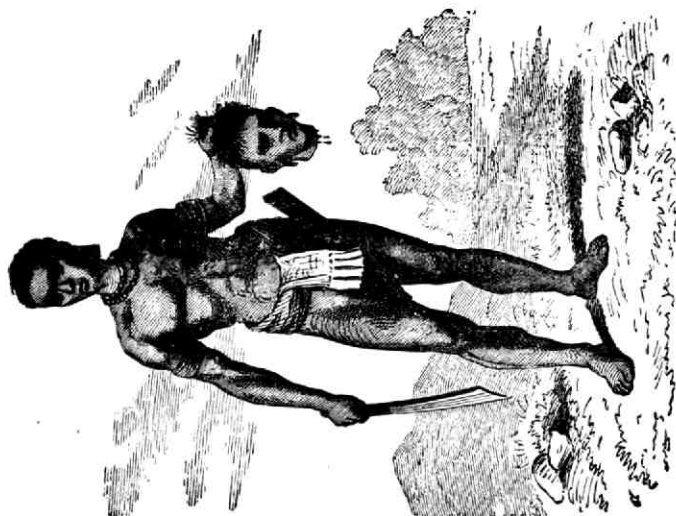
HOOFDSTUK	I. (§ 1—6).	Ligging, grootte en indeeling van den Oost-Indischen Archipel.
„	II. (§ 6—10).	Bodem, rivieren en klimaat; in 't bijzonder van Java.
„	III. (§ 10—13).	De Plantenwereld.
„	IV. (§ 13—14).	Het Dierenrijk.
„	V. (§ 14—15).	Het Delfstoffenrijk.
„	VI. (§ 15—21).	Ethnographie. Iets uit de Geschiedenis van den Oost-Indischen Archipel.
„	VII. (§ 21—25).	Bestuur.
„	VIII. (§ 25—36).	Nadere bijzonderheden over Java.
„	IX. (§ 36—41).	„ „ „ Sumatra.
„	X. (§ 41—43).	„ „ „ Borneo.
„	XI. (§ 43—49).	„ „ „ Celebes, de Molukken en de Kleine Soenda-eilanden.
„	XII. (§ 49—56).	Kolonie Suriname.
„	XIII. (§ 56—57).	„ Curaçao en onderhoorigheden.
		Aanhangsel.

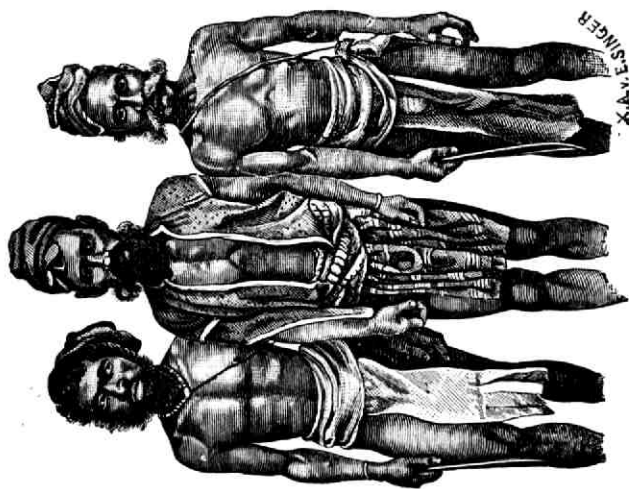
Javanen.

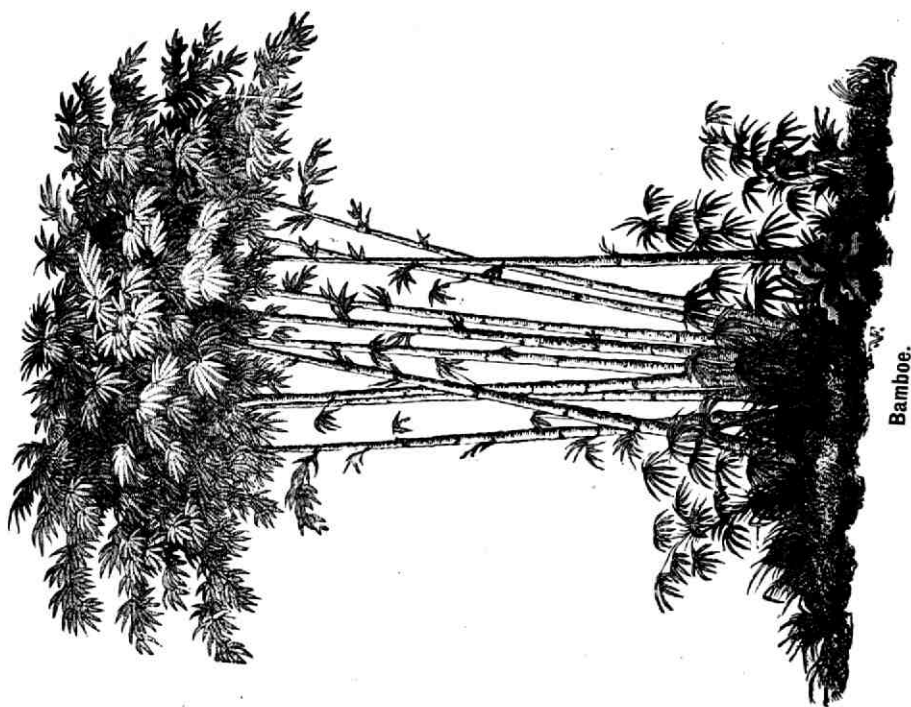
Maleiers (op de gamelan spelend).

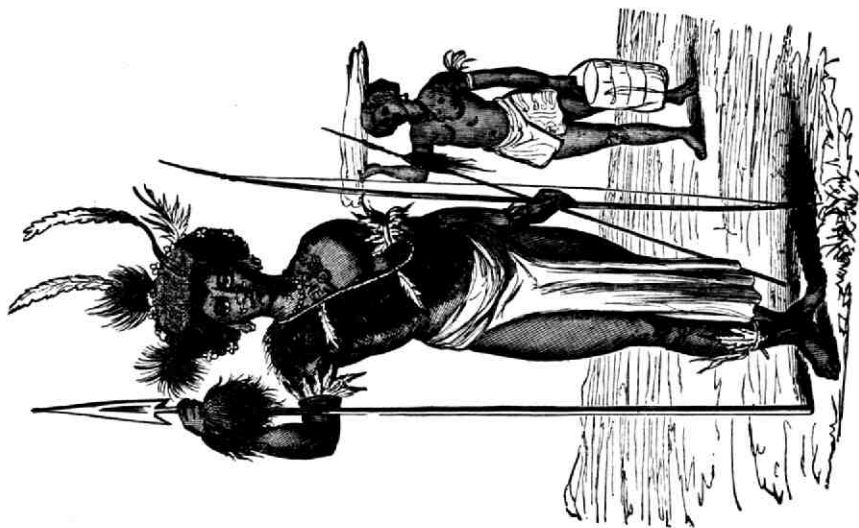
Dajak.

Alfoeren.

Bamboo.

Kruidnageltak.

Katoenplant.

Muskaatnotenboom.

B

Rijst.

A. Peper.

B. Kina.

Indigotak.

Nipahpalm. Pandanen.

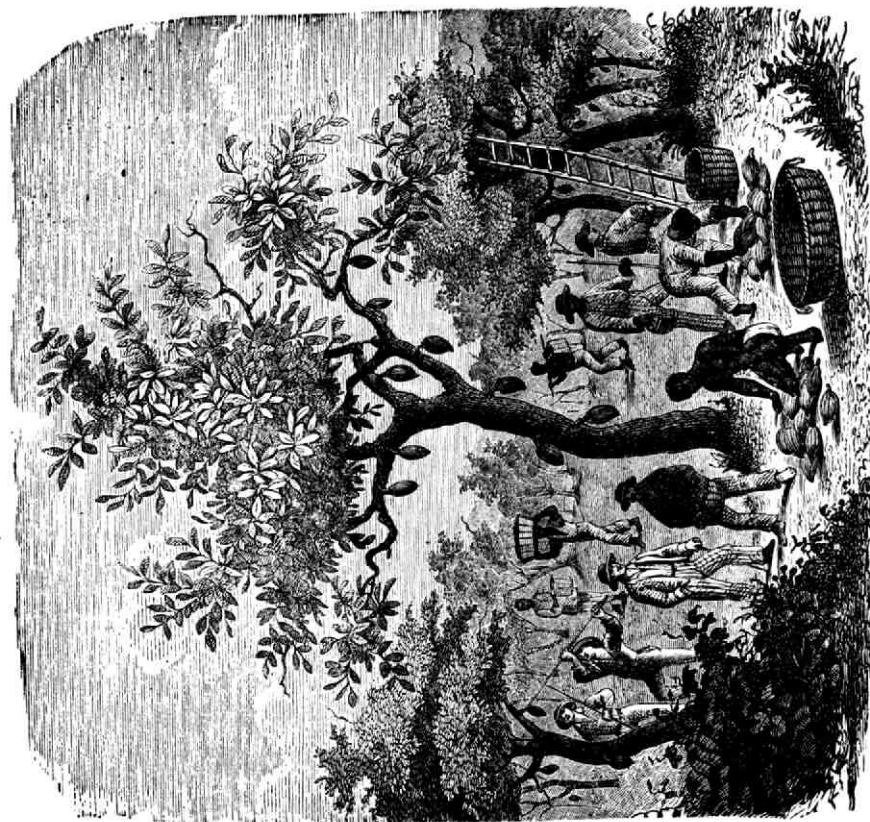
Mangrove-boomen. (Rhizophoren).

Bloeiende Theetak.

Koffietak.

Cacaoplantage.

Indische vruchten.

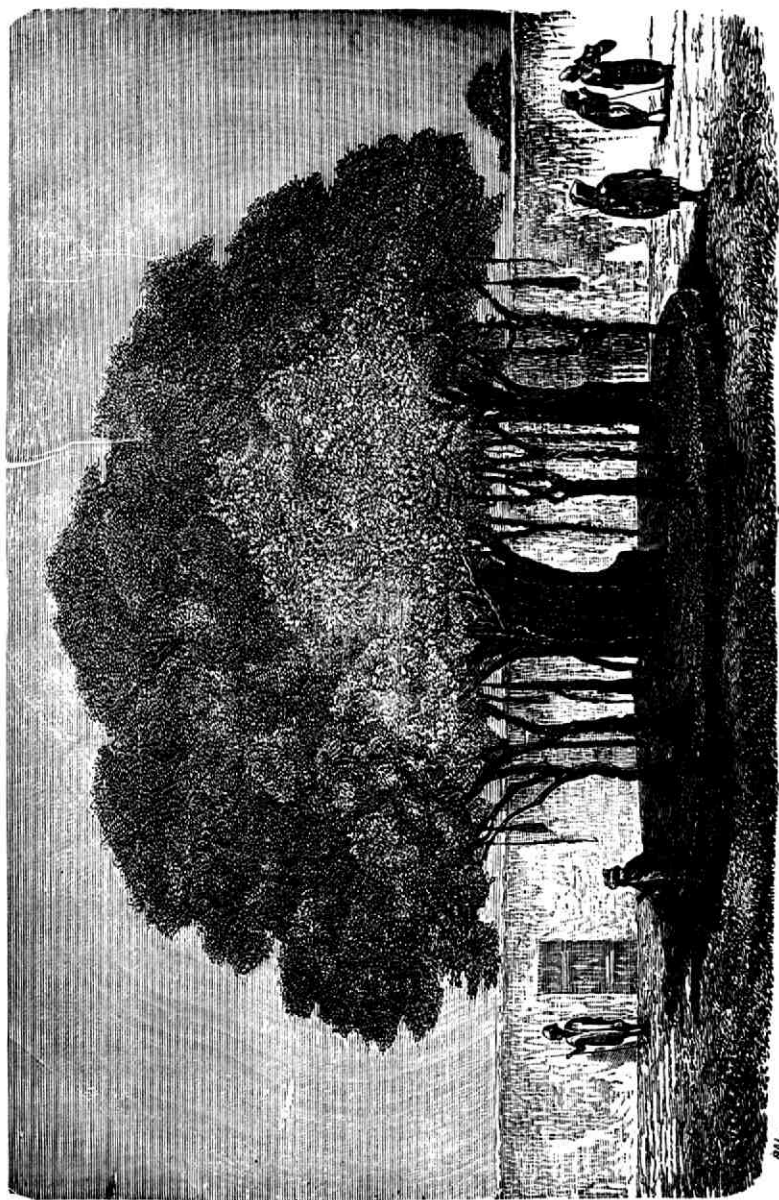
a. Tamarinde. *b.* Zuurzak. *c.* Banaan of Pisang. *d.* Djamboe mangit. *e.* Geurige Pandang. *f.* Djamboe bol. *g.* Mangga. *h.* Pepiga of meloen.

Suikerriet.

Palmen.

Waringin.

Aardrijkskunde van Nederland,

TEN DIENSTE VAN GYMNASIAAL EN MIDDELBAAR ONDERWIJS

DOOR

D. AITTON.

TWEEDE DRUK.

Prijs f 0,30.

BEOORDEELINGEN.

„Het dezer dagen uitgegeven werkje van den heer D. Aitton, ten behoeve van Middelbaar en Gymasiaal onderwijs, **schijnt ons een zeer goed geslaagde proeve toe van hetgeen men onder aardrijkskunde van Nederland heeft te verstaan.**

„Het moge uit bovenstaande den Schrijver blijken, dat we met genoegen zijn leerboek hebben uitgelezen, en wenschen het behalve velen leerlingen ook zeer veel anderen in handen toe, die nog eens een belangwekkend overzicht van hun geboortegrond willen ontvangen.” (*Indische Gids.*)

„Met dezelfde ingenomenheid, waarmede wij van dezen S. het „Beknopt Leerboek der Aardrijkskunde” en „Ned. O.- en W.-Indie” begroetten, kunnen wij nu „de Aardrijkskunde van Nederland” onzen lezers aanbevelen. Wij wenschen onze schoollitteratuur geluk met dit nieuwe bezit; 't werkje is als geschikt voor kweek- en normaalscholen, onmisbaar in de handen van a.s. onderwijzers en onderwijzeressen, uitstekend bruikbaar ook nog bij de studie voor de hoofdacte.” (*Het Schoolblad.*)

„Een aardig boekje! Beknopt, zaakrijk, maar voor den leerling toch duidelijk zijn de verschillende onderwerpen behandeld. Vooral de hoofdstukken, den bodem van Nederland behandelende, voldoen bijzonder; daarentegen komt me 't hoofdstuk over 't klimaat wat al te beknopt voor. Me dunkt: hier had, zonder vrees voor te veel, wel wat meer kunnen gegeven worden. Wie 't werkje gebruikt, zal tevens een ijverig gebruik moeten maken van de kaart, waarvan hij vooral de kennis van water- en spoorwegen moet opdoen. De aanhalingen van verschillende schrijvers, hier en daar geplaatst, verhoogen de waarde van het boekje.

't Werkje, bestemd voor leerlingen der Gymnasia en H. B. Scholen, is ook zeer geschikt voor de lagere klassen van kweek- en normaalscholen, en zal zijn weg wel vinden. Druk en papier zijn goed.”

(*De Wekker.*)

B.

D. AITTON, BEKNOPT LEERBOEK DER AARDRIJKSKU

Met in den tekst geplaatste grafische voorstellingen.

DERDE DRUK.

Prijs f 1.30.

BE O O R D E E L I N G E N .

„De Redactie van S. en S. verzocht me, bovenstaand wer
oordeelen. Gaarne voldoe in aan dat verzoek, omdat me bij het d
gebleken is, dat er veel in het werk te prijzen valt. Ik zal da
aanwijzen.

Mijne conclusie is, dat het werk *voor schoolgebruik* zeer moet
voren worden.”

(*School en Studie.*)

J. J. TEN HA

„Druk en papier zijn goed, en 't groot aantal figuren, meerend
duidelijk, kunnen strekken om de leerstof gemakkelijk tot het ei
van den leerling te maken. Aan de wiskundige Aardrijkskunde wer
aan de natuurkundige 30 bladzijden besteed. De stijl is onderhou
bevattelijk

Ik aarzel niet te erkennen, dat het boekje door rekening te
met de nieuwste inzichten, voor zoover een klein bestek het toela
alles, wat belangrijk mag heeten, ook wat land- en volkenkunde
aan te stippen, en vooral door 't verschaffen van juiste inzichten
hulp van oorspronkelijke grafische voorstellingen, ruimschoots aan
verdient. Moge spoedig een tweede, verbeterde druk noodig zijn!”

Brielle.

Dr. R. SIN

„Het heeft onze volkomen goedkeuring, dat er tusschen de
vragen gesteld zijn, die den leerling dwingen tot het gebruik v
atlas, en de inlassing der graphische figuren van den heer Jaeger
het werkje eene groote verdienste bij. Uitvoerig is de a beid va
collega Aitton niet. maar hij vereenigt vele zaken in een kort best
eene massa aan den docent over, door korte wenken, opmerkinge
wijzingen enz., en geeft, wat op zich-zelf de moeite der kennismakin
schoots zou moeten loonen, iets nieuws en oorspronkelijks.”

(*Leeswijze*)

„Met dit in prettigen stijl geschreven en op goed papier gedruk
boek, waarbij onnoodige uitvoerigheid vermeden en duidelijkheid
voorgond is gesteld, mag onze schoolletterkunde gefeliciteerd worde

(*Het Schoolbla*)